

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI
MAGISTRATURA BO‘LIMI**

Qo‘lyozma huquqida:
UDK: 372.881 111.22

AXMEDOVA ADOLAT RAVSHAN QIZI

**NEMIS TILIDA A1 DARAJADAGI O‘QUVCHILARNING FONETIK
KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH**

70230101-Lingvistika (nemis tili) mutaxassisligi bo‘yicha Magistr akademik
darajasini olish uchun yozilgan

DISSERTATSIYA

Ilmiy rahbar:

f.f.d. prof. R.H. Shirinova

TERMIZ-2023

**Magistrlik dissertatsiyasi mavzusi Termiz davlat universiteti rektorining
2022-yil 24-yanvar №2-T/M sonli buyrug‘i asosida tasdiqlangan.**

Magistrlik dissertatsiyasi Termiz davlat universiteti Roman-german tillar kafedrasida bajarilgan.

Magistrlik dissertatsiyasi elektron nusxasi Termiz davlat universitetining rasmiy veb sahifasiga joylashtirilgan.

Dissertatsiya manzilining QR-kodi:

Magistrlik dissertatsiyasi bilan Termiz davlat universitetining axborot resurs markazida tanishish mumkin (4 raqam bilan ro‘yxatga olingan.
Manzil: Termiz shahri Barkamol avlod ko‘chasi 43 -uy.)

Ilmiy rahbar: _____ f.f.d., prof. R. H. Shirinova

Kafedra mudiri: _____ k.o‘, U.M. Imomova

Magistratura bo‘limi boshlig‘i: _____ Phd. A.B. Narbayev

70230101-Lingvistika (nemis tili) mutaxassisligi magistranti
Axmedova Adolat Ravshan qizining “Nemis tilida A1 darajadagi
o‘quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirish” mavzusidagi
magistrlik dissertatsiyasi

ANNOTATSIYASI

Tayanch so‘zlar: kommunikativ kompetensiya, fonetik kompetensiya, fonetika va fonologiya, talaffuz, intonatsiya, ohang, nutq, tovush, tovush birikmalari.

Tadqiqot obyektlari: Nemis tilida A1 darajadagi o‘quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirish jarayoni belgilanib, Termiz tuman 16-IDUM maktabi tanlangan.

Ishning maqsadi: nemis tilida A1 darajadagi o‘quvchilarni o‘qitishda fonetik kompetensiyani samarali rivojlantirish uchun o‘quv mashqlar to‘plamini ishlab chiqish va ishlab chiqilgan mashqlar tizimidan samarali foydalanish shartlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot metodlari: Tadqiqotda tilshunoslik, pedagogika, chet tili o‘qitish metodikasiga oid ilmiy-metodik adabiyotlarni qiyosiy-tanqidiy o‘rganish, tahlil qilish, pedagogik kuzatuv, suhbat, so‘rovnoma va pedagogik eksperiment usullaridan foydalanilgan.

Olingan natijalar va ularning yangiligi:

fonetikani o‘qitishdagi yondashuvlar asosida fonetik kompetensiyani shakllantirish metodikasi atroflicha yoritilib berilgan

tabaqalashtirilgan(differensial)yondashuvga asoslangan o‘quv mashqlar to‘plami ishlab chiqilgan

nemis tilida o‘quvchilar talaffuz qilishda qiynalayotgan tovushlar ro‘yxati ishlab chiqilgan

tillararo interferensiya hodisasi yuzasidan tillarning o‘zaro farqli, hamda o‘xshash jihatlari chuqur o‘rganib chiqilgan

Hozirgi kunda maktablarda o‘quvchilar ikkinchi chet tili hisoblangan nemis tilini o‘rganib kelishmoqda. Nemis tilida A1darajadagi o‘quvchilarning

fonetik kompetensiyasini shakllantirishda o'qituvchilar uchun yetarli o'quv resurslari (darsliklar, o'quv qo'llanmalar) mavjud emas. Ushbu loyiha natijalari nemis tilida A1 darajadagi o'quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirish uchun dasturlar va darsliklarni yaratishga hissa qo'shishi mumkin.

Amaliy ahamiyati: ushbu ilmiy ish natijalaridan kelgusida metodikada olib boriladigan tadqiqodlar va pedagogikaga oid qo'llanmalar yaratishda manba sifatida foydalanish mumkin.

Tadbiq etish darajasi: Ushbu dissertatsiya ishida olingan natijalardan Respublikamizning chet tiliga ixtisoslashtirilgan maktablarda, oliy o'quv yurtlarida va ilmiy maqolalar yozishda foydali bo'lishi mumkin.

Qo'llanilish sohasi: Oliy ta'lim muassasalari va umumiy o'rta ta'lim maktablari.

ANNOTATION

“Formation of phonetic competence of A1 level students in German” master’s dissertation on the topic

Keywords: communicative competence, phonetic competence, phonetics and phonology, pronunciation, intonation, tone, speech, sound, sound combinations.

Objects of research: The process of forming the phonetic competence of students at the A1 level in German was determined, and the 16th IDUM school of Termiz district was selected.

Purpose: is to develop a set of educational exercises for the effective development of phonetic competence in teaching students of the A1 level in German and to determine the conditions for the effective use of the developed exercise system.

Research methods: In the research, the methods of comparative and critical study, analysis, pedagogical observation, interview, questionnaire and pedagogical experiment of scientific-methodical literature on linguistics, pedagogy, foreign language teaching methodology were used.

Gold results and their news: The method of formation of phonetic competence based on approaches to teaching phonetics is described in detail

a set of educational exercises based on a differentiated (differential) approach has been developed

a list of sounds that students have difficulty pronouncing in German has been developed

Due to the phenomenon of interlinguistic interference, the different and similar aspects of languages have been studied in depth.

Nowadays, students are learning German as a second foreign language in schools. There are not enough educational resources (textbooks, study guides) for teachers in the formation of phonetic competence of students at the A1 level in the German language. The results of this project can contribute to the creation

of programs and textbooks for the formation of phonetic competence of A1 students in German.

Practical significance: the results of this scientific work can be used as a source for future methodological research and the creation of pedagogic manuals.

Level of Implementation: The results obtained in this dissertation work can be useful in specialized foreign language schools of our Republic, higher educational institutions and in writing scientific articles.

Field of application: Higher educational institutions and general secondary schools.

ANNOTATION

Masterarbeit zum Thema “Bildung der phonetischen Kompetenz von Schülern auf dem Niveau A1 in Deutsch”

Schlüsselwörter: kommunikative Kompetenz, phonetische Kompetenz, Phonetik und Phonologie, Aussprache, Intonation, Ton, Sprache, Laut, Lautkombinationen.

Forschungsobjekte: Der Prozess der Bildung phonetischer Kompetenz von Schülern auf dem A1-Niveau in Deutsch wurde festgelegt und die 16. IDUM-Schule des Bezirks Termiz ausgewählt.

Zweck der Arbeit: ist es, ein pädagogisches Übungspaket zur effektiven Entwicklung der phonetischen Kompetenz im Deutschunterricht auf A1-Niveau zu entwickeln und die Bedingungen für den effektiven Einsatz des entwickelten Übungssystems zu ermitteln.

Forschungsmethoden: Bei der Forschung wurden die Methoden des vergleichenden und kritischen Studiums, der Analyse, der pädagogischen Beobachtung, des Interviews, des Fragebogens und des pädagogischen Experiments der wissenschaftlich-methodischen Literatur zu Linguistik, Pädagogik und Methodik des Fremdsprachenunterrichts verwendet.

Die erzielten Ergebnisse und ihre Neuheit:

Die Methode zur Bildung phonetischer Kompetenz auf der Grundlage von Ansätzen zur Phonetiklehre wird ausführlich beschrieben.

Es wurde eine Reihe von pädagogischen Übungen entwickelt, die auf einem differenzierten (differentiellen) Ansatz basieren.

Es wurde eine Liste von Lauten entwickelt, die Schülern Schwierigkeiten haben, sie auf Deutsch auszusprechen

Aufgrund des Phänomens der interlinguistischen Interferenz wurden die unterschiedlichen und ähnlichen Aspekte von Sprachen eingehend untersucht.

Heutzutage lernen die Schüler Deutsch als zweite Fremdsprache in den Schulen. Es gibt nicht genügend pädagogische Ressourcen (Lehrbücher, Studienführer) für Lehrkräfte zur Bildung der phonetischen Kompetenz von

Schülern auf dem A1-Niveau in der deutschen Sprache. Die Ergebnisse dieses Projekts können zur Erstellung von Programmen und Lehrbüchern zur Bildung phonetischer Kompetenz von A1-Schülern in Deutsch beitragen.

Praktische Bedeutung: Die Ergebnisse dieser wissenschaftlichen Arbeit können als Quelle für zukünftige methodologische Forschungen und die Erstellung pädagogischer Handbücher verwendet werden.

Umsetzungsebene: Die in dieser Dissertationsarbeit erzielten Ergebnisse können in spezialisierten Fremdsprachenschulen unserer Republik, Hochschulen und beim Verfassen wissenschaftlicher Artikel nützlich sein.

Anwendungsbereich: Hochschulen und allgemeinbildenden Schulen.

MUNDARIJA

KIRISH.....	1
I BOB. FONETIKANI O‘QITISHNING NAZARIY ASOSLARI	7
1.1. Fonetikani o‘qitishdagi yondashuvlar.....	7
1.2. Fonetik kompetensiyaning mazmuni va tuzilishi.....	14
1.3. Nemis fonetik tizimlarning qiyosiy tavsiflari.....	20
I bob yuzasidan xulosalar	25
II BOB. MAKTABLARDA NEMIS FONETIKASINI O‘QITISH METODIKASINI ISHLAB CHIQISH	34
2.1. Maktabda nutqning talaffuz tomonida ishlash usullari.....	34
2.2. Talaffuz xatolarining sabablari.....	40
2.3. Fonetik o‘qitishda o‘quvchilarning psixologik-pedagogik xususiyatlari.....	43
II bob yuzasidan xulosalar.....	48
III BOB. NEMIS TILIDA A1 DARAJADAGI O‘QUVCHILARNING FONETIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHGA YO‘NALTIRILGAN TIZMINING METODIK SAMARADORLIGI.....	43
3.1. Tajriba-sinov ishlarini tashkil qilish	50
3.2. Fonetik mashqlar va ularni tajriba-sinovdan o‘tkazish bosqichi.....	50
3.3. Tajriba-sinov natijalarining sifat va miqdoriy statistik tahlili.....	64
III bob yuzasidan xulosalar.....	66
XULOSA.....	68
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI	72

KIRISH

Magistirlik dissertatsiyasi mavzusining asoslanishi va uning dolzarbligi. Globalashuv jarayoni dunyo miqyosida jamiyatning barcha sohalarini qamrab olayotgan sharoitda, chet til ta'limi zimmasiga bir qancha muhim vazifalarni yukladi. Umumta'lim maktablarida chet tillarni o'qitish masalasi ayni vaqtda keng muhokamalarga sabab bo'lmoqda. Shuningdek CEFR malaka talablariga oid A1 darajaga qo'yilgan talablardagi kompetensiyalarni bilish va qo'llay olish malakasi maxsus tayyorgarlikni va jarayonni talab qilmoqda. Jumladan, Germaniya kabi rivojlangan mamlakatlar tajribasi nemis tilida A1 darajadagi o'quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirish uchun o'quv jarayoniga mos bo'lgan zamonaviy interfaol o'qitish matodlarini tadbiq qilish, eng samarali mashqlar to'plamini ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq qilishning o'quv-metodik ta'minotini takomillashtirish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda.

Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida global nemis tilida A1 darajadagi o'quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirishda axbarot texnologiyalaridan foydalanib tashkil qilish bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda. Xususan, CEFR malaka talablari bo'yicha o'quvchilarga nemis tilini o'qitishda fonetik kompetensiyasini shakllantirish, zamonaviy o'qitish metodlarini erkin tanlay olish hamda, fonetik kompetensiyani shakllantiruvchi mashqlardan foydalanishning lingvodidaktik ta'minotini takomillashtirishga oid ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor berib kelinmoqda.

Shu jumladan yurtimiz taraqqiyotida bugungi kunga kelib chet tili va uni o'rganishda har qachongidan ham jiddiyroq ishlar olib borilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni targ'ib qilishni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"[1.1] gi PQ-5117-son qarori, hamda 2017-yil 11-avgustda Vazirlar Mahkamasining "Ta'lim muassasalarida chet tillarini o'qitishning sifatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"[1.2] gi 610-son qaroriga muvofiq maktab ta'limida jiddiy o'zgarishlar ro'y berdi. Maktablarda ikkinchi

chet tilini o‘qitishni yo‘lga qo‘yish loyihasi taklif etildi. Yoshlarimiz uchun kamida uchta tilda erkin muloqot qilish qobiliyatiga ega bo‘lishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratilib berildi. Ammo har qaysi tilni o‘rganishning o‘ziga yarasha kamchiliklari borligi sababli yoshlarimiz orasida faqat chet tili grammatikasini o‘rganib kelayotganligini ko‘rishimiz mumkin. Avalombor chet tilida erkin muloqot qilish ko‘nikmasini shakllantirish uchun shu tilning fonetikasini ham chuqurroq o‘rganishi lozim. Fonetik kompetensiyani shakllantirish hozirgi vaqtda dolzarb muammo hisoblanadi, chunki Oliy va o‘rta maxsus ta’limda OGE, Yagona Davlat imtihonlari va VPR attestatsiya sinovlarida talaffuzdagi xatolarni baholashda alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu esa chet tilini o‘rgatishda fonetikani o‘qitishning doimo dolzarbligini ko‘rsatib kelmoqda.

Tadqiqotning obyekti: Nemis tilida A1 darajadagi o‘quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirish jarayoni belgilanib, Termiz tuman 16-IDUM maktabi tanlangan.

Tadqiqotning predmeti: Nemis tilida A1 darajadagi o‘quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirish mazmuni, shakl vositalari va muammolaridan iborat

Tadqiqotning maqsadi: nemis tilida A1 darajadagi o‘quvchilarni o‘qitishda fonetik kompetensiyani samarali rivojlantirish uchun o‘quv mashqlar to‘plamini ishlab chiqish va ishlab chiqilgan mashqlar tizimidan samarali foydalanish shartlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari: Tadqiqot maqsadidan kelib chiqib, ilmiy ishda quyidagi vazifalar hal etish uchun belgilandi.

- fonetikani o‘qitishdagi yondashuvlarning ilmiy-nazariy tadqini o‘rganish
- tillararo interferensiya fenomeni bilan bog‘liq bo‘lgan qiyinchiliklarni aniqlash;
- talaffuz xatolarining asosiy sabablarini aniqlash;

- o'quvchilarning nemis tili fonetikasini o'rganish imkoniyatlarini baholash hamda nemis tilida fonetik kompetensiyani oshirishda mavjud metodlarni o'rganish va ularni tahlil qilish;

- nemis tili fonetikasini shakllantirish bo'yicha ishlab chiqilgan didaktik ta'minotni maktabdagi o'quvchilarda tajriba-sinovdan o'tkazish, samaradorlik natijasini aniqlash:

Tadqiqotning ilmiy yangiligi: tadqiqod ishida fonetikani o'qitishdagi yondashuvlar atroflicha qiyosiy tahlil qilinib, ular ichida eng samarali yondashuv asosida o'quv mashqlar to'plami ishlab chiqildi, hamda nemis tili fonetik kompetensiyasini shakllantirish uchun tovushlarning pozitsion, oppozitsion, akustik va artikulyatsion qiyinchiliklari asosida tanlab olingan tovushlarni yakka holda, so'zlar tarkibida va jumla tarkibida o'rgatishga asoslangan holda o'rganib chiqildi.

Tadqiqotning asosiy masalalari va farazlari: nemis tilida A1 darajadagi o'quvchilarda fonetik kompetensiyasini shakllantirishda mavjud uslublarni o'rgangan holda, ularni sinovdan o'tkazish, natijaga ega bo'lgan metodlarni aniqlash va ularni qayd qilish, mamlakatimizda nemis tilini yanada rivojlantirish, hamda uni o'sib kelayotgan yosh avlod ruhiga singdirish, nemis tili fonetikasini o'qitishga qo'yilgan talabni yanada oshirish esa tadqiqotning asosiy masalalari va farazlari hisoblanadi.

Tadqiqot mavzusi bo'yicha adabiyotlar sharhi(tahlili). Mamlakatimizda uzluksiz ta'limning turli bosqichlarida chet til o'qitish muammolari J.J. Jalolov, T.Q. Sattorov, D.O'. Xoshimova, X.S. Muxiddinova, A.A. Xomutova, va boshqalarning tadqiqotlarida batafsil o'rganilgan.

Chet til o'qitishda fonetik kompetensiyalarni shakllantrishning lingvodidaktik imkoniyatlari, zamonaviy metodik tamoyillar, mashqlar va texnologiyalar xorijlik olimlar N.D. Galskova, N.M. Goncharova, I.A.Zimnaya, V.D. Krutetskiy, E.M. Vishnevskaya, A.N. Shukin, Frazer, Kelly, Jones, Dieling Xirshfeld va boshqa tadqiqotchilarning ilmiy tadqiqot ishlarida amalga oshirilgan.

Tadqiqotda qo‘llanilgan metodikaning tavsifi. Tadqiqotda pedagogika, tilshunoslik, chet tili o‘qitish metodikasiga oid ilmiy-metodik adabiyotlarni qiyosiy-tanqidiy o‘rganish, pedagogik kuzatuv, tahlil qilish, suhbat, so‘rovnoma va pedagogik eksperiment usullaridan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalarining nazariy ahamiyati. Nemis tilida A1 darajadagi o‘quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirish uchun akustik, artikulyar va differensial(tabaqalashtirilgan) yondashuvlarni tahlil qilish va taqqoslashdan iborat.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati. Tadqiqot materiallari va olingan natijalardan oliy ta‘lim va umumta‘lim maktablarida seminar mashg‘ulotlarini tayyorlashda va o‘tkazishda, bitiruv-malakaviy ishlarni, magistrlik dissertatsiyalarini, hamda ilmiy maqolalar yozishda foydalanish mumkin.

Tadqiqot ishining tuzilishi: Dissertatsiya kirish, uch bob, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatidan iborat.

I BOB. FONETIKANI O‘QITISHNING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Fonetikani o‘qitishdagi yondashuvlar

Avvalombor fonetika nima ekanligini bilib olamiz. Fonetika fani tildagi tovushlarning paydo bo‘lishi va ularning turlari, nutq organlari, ularning tovush hosil qilishdagi harakat holati, nutq apparati, akustik va artikulyatsion xususiyatlari, nutq tovushlarining nutq jarayonida sodir bo‘ladigan turli xil fonetik hodisalar, nutqning fonetik bo‘linishi, tovushlarining kommunikativ roli hamda prosodika kabi hodisalarni o‘rgatadi. Demak, fonetika – (gr. Phone – tovush) tilning tovush tuzilishini o‘rganuvchi tilshunoslikning bir bo‘limi sanaladi. U tovushlar bilan bog‘liq bo‘layotgan har qanday holatlarni tekshirib boradi. Shuning uchun ham unga tilning faqat tovush tizimini tekshiruvchi bo‘lim sifatida qarashimiz noto‘g‘ri ekan.

Har qaysi til o‘zining fonetikasiga egadir. U shu tildagi tovushlarning hosil bo‘lishi va talaffuzining o‘ziga xos xususiyatlarini, uning tasnifi bilan bog‘liq masalalarni o‘rganib boradi, talaffuz va yozuv munosabatlarini hamda urg‘u va bo‘g‘in xususiyatlarini tekshiradi. Fonetika tilning tovushlar sistemasi va tovushlar bilan bog‘liq bo‘lgan har qanday hodisalarni o‘rganar ekan, u tilning barcha jabhalari bilan, ayniqsa, leksika va grammatika bilan ham bog‘lanadi. Fonetika tovushlarning o‘zgarishi, adabiy talaffuz me‘yorlari, to‘g‘ri talaffuz qilish qoidalari, bo‘g‘in va urg‘u, uning turlari kabi muammolarni ham o‘rganib boradi. Demak, biz fonetika haqida kerakli ma‘lumotga ega bo‘lmay turib, to‘g‘ri talaffuz qilish bilan aloqador bo‘lgan orfografiya va grammatika (morfologiya va sintaksis) qoidalari ustida ham muvaffaqiyatli ish olib borish mumkin emas. Shu bilan bir qatorda, fonetikani o‘rganish orfografiya (to‘g‘ri yozish), orfoepiya (to‘g‘ri talaffuz qilish) me‘yorlarini yaxshi o‘zlashtirib olishga, adabiy talaffuz bilan shevalar talaffuzi o‘rtasidagi farqlarni bilishimizga katta yordam beradi. Demak, fonetika tilshunoslikning orfografiya, orfoepiya, leksikologiya, grammatika, dialektologiya kabi bo‘limlari bilan bevosita aloqador ekan. Fonetika fizika (akustika qismi) va

fiziologiya fanlari bilan ham o‘zaro yaqin a’loqadadir. Fonetika tovushlarning eshitilish tomonini o‘rganishda akustikaga, talaffuz qilinishi, aytilishi, hosil qilinish tomonlarini o‘rganishda fiziologiyaga tayanib ish ko‘radi. Bundan tashqari, u adabiyotshunoslik (hijolar, o‘lchov metrika va ta’sirli o‘qish kabi) va ijtimoiy fanlar bilan ham doimiy ravishda aloqada bo‘ladi.

Talaffuzni o‘rgatish grammatika va lug‘at kabi jihatlari bilan solishtirganda, ancha keyin boshlangan. Shunga ko‘ra, o‘qituvchilar ko‘pincha dastlabki ikki jihatni o‘qitishda yuqori malakaga ega edilar. Vaqt o‘tishi bilan talaffuzga ham e’tibor berish kerak ekanligi ma’lum bo‘ldi, chunki u nafaqat muloqot qobiliyatlarini, balki eshitish qobiliyatlarini ham o‘z ichiga oladi.

Ko‘ptilli sharoitda hamma ta’lim sharoitlari uchun yakka darslik ishlab chiqishning imkoniyati yo‘q. Shuning uchun ham o‘qituvchi odatda chet tilidan asosiy darslikka murojat etadi va uning uchun ta’lim xususiyatidan kelib chiqib qo‘shimcha materiallarni tanlaydi. Ta’lim sifatini oshirish maqsadida dastur materialini tanlash va uni savodli metodik tayyorlashga maxsus yondashuvga murojat qilish kerak bo‘ladi. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilishimiz asosida E.N.Solovova fonetikani o‘qitishning akustik, artikulyatsion va tabaqalashtirilgan(differensial) yondashuvlarni aniqlaganligini uchratishimiz mumkin.

1. Akustik (taqlid) yondashuv – bu o‘quvchilarning maqsadli tilning ritmlari va tovushlari hech qanday aniq malumotlarning aralshuvisiz tinglash va taqlid qilish qobiliyatiga bog‘liq, yaxshi tinglash modellari, jumladan CD, DVD va boshqalar mavjutiligini, haqiqiyliги va ishonchliligini nazarda tutadi.

2. Artikulyatsion yondashuv – bu artikulyar pozitsiyalar, individual tovushlar o‘rganiladi, fonetik transkripsiyalardan foydalaniladi, fonetika va imlo paralel ravishda o‘rganiladi.

3. Tabaqalashtirilgan(differensial) yondashuv – bu tinglash, taqlid va ishlab chiqarishni to‘ldirish uchun fonetik alifbo, artikulyatsion tavsiflar, ovoz apparati sxemalari, kontrastli malumotlar va boshqa yordamchi vositalar kabi malumotlardan foydalanib o‘rganiladi. Ushbu yondashuv o‘quvchini habardor

qiladi va diqqatni maqsadli tilning tovushlari va ritmlariga qaratadi va odatda fonetik ma'lumotlar bilan tandemda ishlatiladigan amaliyot bosqichi sifatida saqlanadigan akustik yondashuvni almashtirish emas, balki to'ldirish uchun mo'ljallangan.

Akustik (taqlid) yondashuv ko'plab usullarni, shu jumladan mashhur intensiv usullarni ishlab chiqish uchun asos bo'ladi. Bunda asosiy e'tibor artikulyatsiya xususiyatlarini ongli ravishda o'zlashtirishga emas, balki nutqni eshitish va unga taqlid qilishga qaratiladi. Tovushlarning assimilyatsiyasi alohida holda emas, balki nutq oqimida, nutq tuzilmalari va modellarida sodir bo'ladi. Bunda fonetik mahoratning sofligiga unchalik ahamiyat berilmaydi. Akustik (taqlid) yondashuvda fonetik ko'nikmalarni shakllantirishda o'rganishning asosiy usuli tovushlarni quloq orqali takrorlash, ularga taqlid qilishga harakat qilishdir. Ovoz namunasi sifatida, o'qituvchi tomonidan aytilgan tovushlar, so'zlar, iboralarni o'quvchilar qay tarzda eshitsa shundayligicha takrorlashga harakat qiladi. Bunday holatda o'quv jarayoni ongsiz ravishda sodir bo'ladi va fonetik mahoratning sofligiga yetarlicha e'tibor berilmaydi va natijada keyinchalik bu holat fonetik xatolarning paydo bo'lishiga olib keladi. Fonetik kompetensiyani shakllantirish muvaffaqiyati o'quvchilarning tovushlarni to'g'ri idrok etish va taqlid qilish individual qobiliyatlarini hisobga olishni o'z ichiga oladi. Masalan, taqlid qilish qobiliyatlari faqat qarigan sari yomonlashadi, shuning uchun erta yoshda o'qitishda akustik yondashuv foydali bo'lishi mumkin. Nutqni eshitishning rivojlanish darajasi va fonetik materialning haqiqiyliги ham muhim rol o'ynaydi [49; 454-b]. Akustik yondashuvning afzalliklari til kurslari o'quvchilariga javob beradigan o'qitishning intensivligini o'z ichiga oladi, bu yerda o'quvchi qisqa vaqt ichida til minimumini o'zlashtirishi kerak bo'ladi. Biroq, umumiy ta'lim maktabi kontekstida bu yondashuv samarasiz, chunki u haddan tashqari yuqori xatolar ehtimolini anglatadi [36; 239-b]. Bundan tashqari, har bir o'quvchi nutqni quloq bilan to'g'ri idrok eta olmaydi. Bu holda taqlidning muvaffaqiyati nutqni eshitishning rivojlanish darajasiga ta'sir qiladi. Shuningdek, taqlid orqali

fonetik ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonida o'qituvchining o'zi talaffuz qobiliyatining muhimligini ta'kidlash kerak [7; 200-b]. Shunga qaramay, ba'zi zamonaviy olimlar hali ham fonetikani o'qitishda taqlid qilish zarur degan fikrdalar [18; 178-187-b]. Kamchiliklarga, masalan, artikulyar yondashuvda xatolarga unchalik e'tibor berilmasligi va ularga nisbatan munosabat odatda ko'proq sodir bo'lishi ham kiradi. Akkustik yondashuvini qo'llab-quvvatlovchi tadqiqotchilar, fonetik xatolarning asosiy sababi o'rganilayotgan chet tilidagi tovushlarning o'z ona tili tovushlari bilan aralash ekanligini ta'kidlaydilar. Ular talaffuzni o'rgatishning asosi o'quvchilar tovushlarni to'g'ri idrok etish va taqlid qilishga o'rgatish va ularni ona tili tovushlar orqali fikrlamaslik deb hisoblaydilar.

Shuningdek, tadqiqotchilar akustik yondashuvining afzalliklari haqda gapiradigan yana bir fikrni shakllantirdilar. Bu shuni ko'rsatadiki, o'rganishning dastlabki bosqichida nazariy bilimlarni, ayniqsa artikulyar tavsiflarni qo'llash maqsadga muvofiq. Bu ta'rif yordamida hamma tovushlarni ham o'quvchilarga tushunarli qilib bo'lmasligi bilan bilan mustahkamlanadi. Ovozni taqlid qilishning ikki jihati mavjud – bu o'quvchining fonemik eshitishini rivojlantirish va o'qituvchining to'g'ri talaffuzi.

Artikulyatsion yondashuv akustik yondashuvdan birinchi navbatda ong tamoyiliga tayanishi bilan farq qiladi, bu esa fonetik qoidalarni qo'llash bilan birga ko'nikmalarni yaxshiroq shakllantirishni ham ta'minlab boradi. Ushbu yondashuvning asosiy nazariy qoidalari mashhur sovet tilshunosi va metodologi I.A.Gruzinskaya tomonidan ishlab chiqilgan va shakllantirilgan:

- 1) chet tilini o'rgatish tovushlarni ishlab chiqarishdan boshlanishi kerak;
- 2) har bir tovush alohida-alohida ham, so'z kontekstida ham ehtiyotkorlik bilan ishlashni talab qiladi;
- 3) talaffuz sofligini ta'minlash uchun alohida tovushlarni talaffuz qilishda artikulyatsiya organlarining ishini o'rganish kerak;
- 4) talaffuz va eshitish qobiliyatini shakllantirish jarayoni alohida amalga oshirilishi kerak.

Akustik yondashuvdan farqli o'laroq, artikulyar yondashuv chet tilining fonetik tizimini yanada chuqurroq o'rganishni o'z ichiga oladi va tovush ustida ishlashning bir necha bosqichlarini o'z ichiga oladi:

- 1) tovushni talaffuz qilishda artikulyatsiya organlarining holatini tushuntirish. ko'pincha artikulyatsiya sxemasidan foydalanish bilan birga keladi;
- 2) o'quvchilarning o'zlari tomonidan artikulyatsiya organlarini kerakli holatga keltirish;
- 3) artikulyatsiya yoki tovushni takrorlash;
- 4) yaxshi eslab qolish uchun artikulyatsiya organlarini bir muddat kerakli holatda mahkamlash;
- 5) tovushni fonetik mashqlar tizimida mashq qilish.

O'rganilayotgan tovush boshqa tovushlar bilan turli xil birikmalarda, so'z yoki iboralarda talaffuz qilinadi. Mashqlar ham tillararo, ham til ichidagi aralashuvni hisobga olgan holda tuzilgan.[48; 96-97-b. 36; 239-b]. Ushbu yondashuvning afzalliklariga kelsak, mashqlar mumkin bo'lgan shovqinlarni hisobga olgan holda tuzilganligini ta'kidlash kerak. Bu umumiy fonetik xatolardan qochishga yordam beradi. Artikulyatsion yondashuvning kamchiliklari shundan iboratki, fonetik kurslariga kirish uchun ko'p vaqt talab etadi va ular tarkibiga kiritilmaydi. Sovet tilshunoslari tomonidan ishlab chiqilgan artikulyatsion yondashuvning asoschilari I.A.Gruzin, K.M.Kolosov, O.A.Nork, A.N.Rapanovich va boshqalar. Ular fonemalarning uchta asosiy guruhini ajratdilar.

1. O'quvchining ona tili va o'rganilayotgan chet tili.
2. Ikki til ichida mos kelmaydigan fonemalar.
3. Qisman mos keladigan fonemalar

Belayev B.V ning ta'kidlashicha, aslida eng qiyin o'zlashtirish oxirgi ikki gurux fonemalari, ya'ni tasodifiy bo'lmagan yoki qisman mos keladigan fonemalardir. Ammo tadqiqot shuni ko'rsatadiki chet tili o'rganishdagi eng katta qiyinchilik qisman mos keladigan fonemalardir, chunki ona tilida allaqachon

tanish bo'lgan talaffuzni yangi, biroz o'zgartirilgan formatga o'zgartirish qiyin. U artikulyatsion yondashuvning quyidagi asosiy qoidalari ajratilib ko'rsatiladi.

- chet tili o'rgatishni tovush hosil qilishdan boshlash kerak, bu maqsadni amalga oshirish uchun o'quvchilar fonetika kursi bilan tanishtirilishi kerak;

- yaxshi natijaga erishish uchun har bir tovush alohida ishlab chiqilishi kerak;

- talaffuz aniq bo'lishi uchun o'quvchilarga har bir tovushni talaffuz qilishda bo'g'in organlarining ishini ko'rsatish kerak;

- talaffuz va tinglash qobiliyati bilan alohida shug'ullanish kerak;

Ushbu qoidalarni asos qilib olgan holda, artikulyar yondashuv tarafdorlari tovush bilan ishlashning asosiy bosqichini aniqladilar.

1. Oriyentatsiya, o'quvchilar tovushni talaffuz qilishda nutq a'zolarining joylashishi bo'yicha ularga berilgan ko'rsatmaga tayanadilar.

2. Rejalashtirish, ko'rsatmalarni o'rganib, tushunib yetganlaridan so'ng o'quvchilar nutq a'zolarini to'g'irlashga harakat qiladilar.

3. Artikulyatsiya, ovozli talaffuz.

4. Tuzatish. Tovushning qanday qilib yaxshi talaffuz qilinishini eslab qolish uchun nutq a'zolarini tegishli holatda mahkamlash kerak.

5. Ovozni rivojlantirish. Turli fonetik mashqlar yordamida o'quvchi o'rganilayotgan tovushni boshqa tovushlar bilan qo'shib, so'z va iboralarda talaffuz qilgan holda ishlab chiqadi.

Ushbu yondashuvning ahamiyati shundaki, u mumkin bo'lgan aralashuvni hisobga olgan holda fonetik mashqlar tizimi yaratildi. Shuningdek artikulyatsion yondashuvning paydo bo'lishi bilan tadqiqodchilar birinchi navbatda fonetik ko'nikmalarni shakllantrishga e'tibor berishadi. Biroq, zamonaviy metodologlar ushbu yondashuvning kamchiliklarini ham aytib o'tishdi. Masalan, professor R.K. Minyar-Beloruichevning fikricha, "Fonetikaga kirish" kursi chet tilini o'rganishning dastlabki bosqichida ko'p vaqtni oladi, lekin qoida tariqasida yaxshi mahorat bermaydi. Bir tovushdan ikkinchi tovushga o'tishda ifodali

nutqda mahorat yo‘qoladi. Ammo artikulyatsion yondashuv o‘z ahamiyatini haligacha yo‘qotmagan. U hozirgacha bo‘lajak o‘qituvchilar, tilshunos va filologlarni tayyorlashda qo‘llanilib kelinmoqda.

Tabaqalashtirilgan (differensial) yondashuv fonetik ko‘nikmalarni to‘liq shakllantirish uchun turli analizatorlardan foydalanishni nazarda tutgan holda, yuqorida muhokama qilingan yondashuvlarning malakali kombinatsiyasiga asoslanadi. Akustik yondashuvda bo‘lgani kabi, tinglashga katta e‘tibor beriladi, ammo ovoz namunalari sifatida nafaqat haqiqiy nutq, balki o‘qituvchi va ma‘ruzachilarning maxsus moslashtirilgan didaktik nutqi ham qo‘llaniladi. Ovozni o‘rnatishda artikulyatsiya usulini tushuntirish ham mumkin, ammo artikulyatsiya usulidan farqli o‘laroq, artikulyatsiya maxsus atamalar yordamida tavsiflanadi, oddiyroq, qulayroq va tushunarli tushuntirishlarga ustunlik beriladi. Bundan tashqari, differensial yondashuvda grafema-fonema moslashuvlarini shakllantirish va transkripsiyadan foydalanishga katta e‘tibor beriladi.

T.I. Skripnikova ta‘kitlaganidek, differensial yondashuv ham artikulyatsiya ham, taqlidni birlashtirgan. Ammo bu yondashuvni qo‘llashda o‘quvchilarning o‘rganish darajasiga shuningdek, til materialining xarakteriga e‘tibor berish kerak. Misol uchun, agar bola tovushlarni eshitiladigan tarzda idrok etishga o‘rgatilmagan bo‘lsa, o‘qituvchi bu so‘zni to‘g‘ri talaffuz qilish uchun ko‘rsatmalardan foydalanadi. M.Demirezen o‘z ishida talaffuzdagi toshbo‘ron qilingan xatolarni tuzatish kerak bo‘lganda ushbu yondashuvdan foydalanish kerakligini ta‘kidlaydi. Hozirgi vaqtda differensial yondashuv eng kop istiqbolli hisoblanadi, chunki u taqlid va artikulyar yondashuvlarni birlashtiradi. Biroq, bu yondashuvni tanlashda o‘quvchilarning yoshiga e‘tibor qaratish lozim. A. Roohani, bir qator tadqiqotlar o‘tkazgandan so‘ng, yosh yondashuvni qo‘llash omillari ekanini aniqladi. Akustik yondashuvi ko‘proq yosh o‘quvchilar uchun samaraliroq bo‘lsa, kattalar uchun esa artikulyar yondashuv samaraliroq bo‘ldi.

Shunday qilib, fonetik ko‘nikmalarni o‘rgatishning turli xil yondashuvlarini ko‘rib chiqsak, ularning har birining afzalliklari va

kamchiliklarini bilib olishimiz va chet tilini o'qitishda foydalanish mumkin degan xulosaga kelishimiz mumkin. Masalan akustik yondashuvda yangi eshitish va artikulyatsiya ko'nikmalarini shakllantirish kerak. Buning uchun o'rganilayotgan tilning fonetik tasvirlarini idrok etish uchun tilning optimal sharoitini yaratish kerak. Eshitish-artikulyatsiya bazasini yaratgan holda, o'quvchi mustaqil ravishda o'z xatolarini to'g'irlaydi va eshitgan va aytganlari o'rtasidagi farqni his qiladilar. Ammo bunday qobiliyatlarning mavjudligi fonetik hodisaning to'g'ri talaffuz qilishini anglatmaydi. Quloqqa oson qabul qilinadigan, ammo talaffuzi qiyin bo'lgan shunday hodisalar mavjudki, bunday muammolarni maxsus simulyatsiya mashqlari yordamida bartaraf etish mumkin. Biroq, umumta'lim maktabida ta'lim shartlari ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvining qulayligi tufayli differensial yondashuv mos keladi. Differensial yondashuv doirasida fonetik ko'nikmalarni rivojlantirish uchun turli xil mashqlar qo'llaniladi. Bundan tashqari, bir tomondan, ushbu yondashuv doirasida, artikulyatsiyadan farqli o'laroq, fonetikaga kirish uchun vaqt talab qilinmaydi, boshqa tomondan, akustik (taqlid) yondashuvga qaraganda talaffuz xatolariga ko'proq e'tibor beriladi.

1.2. Fonetik kompetensiyaning mazmuni va tuzilishi

Bugungi kunga kelib ta'lim tizimida kompetensiya atamasi kirib keldi va tez ommalashib bormoqda. "Kompetensiya" atamasi tarixiga nazar tashlar ekanmiz, o'rgangan xorijiy adabiyotlarimizga tayanib, uning ilk bora Amerika Qo'shma Shtatlari Massachusets universitetida 20-asrning 60-70 yillarida Noam Xomskiy tomonidan til nazariyasi va transformatsion grammatikaga oid nazariy ma'lumotlarni shakllantirishda vujudga kelganligiga guvoh bo'ldik. Ushbu atamaning tarkibidagi asosiy tushunchani ifodalovchi kompetensiya (competence) so'zi dastlab Noam Xomskiy tomonidan "grammatik kompetensiya", ya'ni gapiruvchi va tinglovchining til haqidagi bilimi, degan ma'noda qo'llanilgan [3; 94-103-b].

N.Xomskiy fikricha, “Kompetensiya – tilni qo‘llash jarayonidagi faoliyatga yo‘nalgan bilim, malaka va ko‘nikmalar majmui” dir. O‘sha davrda (1959-60 yillar) R.Uayt faoliyatida “Kompetensiya – inson hayoti shaxs motivatsiyasiga (motivation reconsidered the concept of competence) asoslangan yaxlit konsepsiya” sifatida tahlil qilingan. G‘arbiy Yevropada bu atama 1970-yillarda namoyon bo‘la boshladi. N.Xomskiyning izdoshlari tilni potensial bilish va haqiqiy til egasining o‘z tili haqidagi bilim, ya’ni til kompetensiyasi hamda har qanday holatlarda til ko‘nikmalarini qo‘llash, ya’ni til faolligi tushunchalarini o‘zlashtira boshlashdi. N. Xomskiy, V. Xutmaxer, R. Uayt, Dj. Raven, N.V. Kuzmina, A.K. Markova, V.N. Kunitsina, G.E. Belitskaya, L.I. Berestova, V.I. Baydenko, A.V. Xutorskoy, N.A. Grishanova va boshqa olimlarning ilmiy tadqiqotlariga binoan, ta’lim tizimida kompetensiyali yondashuv uchta bosqichga ajratilgan. Birinchi bosqichda – (1960-70-yillar) “Kompetensiya”, “Kompetentlik” atamalarining farqini aniqlash, Del Xayms tomonidan xorijiy tillarni o‘qitish jarayonida “Kommunikativ kompetensiya” yaratildi. Uning fikricha, bu jarayon kommunikativ faoliyatni ifodalab, asosiy e’tibor o‘quvchida kundalik hayotga oid ma’lumotlarni o‘z nutqida ifoda qila olish malakasini shakllantirishni o‘z ichiga oladi. Ikkinchi bosqichda – (1970-90-yillar) birorta chet tilni egallash, muloqotga o‘rgatish jarayonlarida ijtimoiy kompetensiya va shaxsning kompetentligi vujudga keldi, 1984-yilda Dj.Raven o‘zining “Zamonaviy jamiyatda kompetentlik” mavzusida tadqiqot yuritdi. Shuningdek, u 37 ta turli kompetensiyalarni ishlab chiqdi hamda amaliyotga tatbiq qilishni taklif qildi. Ushbu kompetensiyalardan “tayyorgarlik”, “javobgarlik”, “biror narsani qilishga qodir bo‘lish”, “o‘ziga ishonish”, “erkin fikrlash”, “tanqidiy tafakkur” kabilar yirik planda Dj.Raven izdoshlari yosh olimlarning tadqiqot obyektiga aylanib, o‘rganildi. Uchinchi bosqichda – Yevropa kengashi tomonidan (1990-yil) strategik, sotsial, sotsiolingvistik, til va o‘quv-kognitiv kompetensiyalar ishlab chiqildi. So‘ngra, Rossiyalik bir qancha N.V.Kuzmin, I.A.Zimnyaya, A.K.Markova, L.A.Petrovskaya, L.M.Mitino va boshqa tadqiqotchilar turli kompetensiyalarni amaliyotga tatbiq qilishdi.

1996-yil 27-30-mart kunlari Berneda o‘tkazilgan simpoziumda, Yevropa kengashi tomonidan ta’lim tizimini isloh qilish uchun asosiy kompetensiyalarni (Key competences) aniqlash, samarali natijalarga erishishga imkon berishi muqarrar ekanligi alohida e’tirof etiladi. N.Xomskiy izdosh V.Xutmaxerning o‘z ma’ruzasida “kompetensiya”ni anglash, har qanday o‘quv predmetini o‘rganishda “Nima ekanligini bilaman” ma’nosini emas balki, “Qanday qilishni bilaman” ma’nosiga ega degan fikrini simpozium ishtirokchilari bir ovozdan ma’qullashgan. Pedagogika fanining rivojlanish bosqichlarida kompetensiya tushunchasining paydo bo‘lishi xususida aniq yillar qayd etilmagan. “Kompetensiya” termini lug‘atlarda turli ma’nolarda tarjima qilingan. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasida kompetensiyaga shunday ta’rif berilgan: Kompetensiya – (lot. Compete – erishyapman, munosibman, loyiqman). O‘zbek tilining izohli lug‘atida, Kompetensiya – (lot. Competere – layoqatli, munosib bo‘lmoq).

1. Muayyan organ yoki mansabdor shaxsning rasmiy xujjatlarda belgilangan vakolatlari doirasi; vakolat. 2) Shaxsning biror – bir sohadan xabardorlik, shu sohani bilish darajasi. O‘zbekiston fanlar akademiyasi A.S.Pushkin nomidagi til va adabiyot institutining Ruscha-o‘zbekcha lug‘atning I-tomida kompetensiya quyidagicha tarjima qilingan. 1) biror kishi yaxshi bo‘lgan soha yoki masala. 2) vakolat, huquq, ixtiyor.

Avvalombor kommunikativ kompetensiya atamasiga e’tibor qartishimiz lozim. Kommunikativ kompetensiya o‘rganilayotgan chet til bo‘yicha egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni muloqot jarayonida qo‘llash qobilyati degan mazmunda ta’riflar keltirilgan. Chet tilining kommunikativ kompetensiyasi ko‘p komponentli tarkibga ega bo‘lib, unda ko‘p yoki kamroq muhim tarkibiy qismlarni ajratib ko‘rsatish qiyin. Shu bilan bir qatorda, fonetik kompetensiyani shakllantirish yoki chet tilining fonetik tomonini o‘rgatish muhimligini ta’kidlash kerak, bu bayonotning ma’nosini tushunish va muloqot maqsadlariga erishish imkonini beradi. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, fonetik kompetensiyani aniqlash bo‘yicha metodolog va

tilshunoslarning fikrlari turlicha. Ba'zi asarlarda u boshqa nomlar bilan ko'rib chiqiladi: "fonologik" [6; 18-b], "fonetik-fonologik" [39; 37-42-b]. Bu tilshunoslikning ushbu bo'limlarining yaqin o'zaro ta'siri tufayli "fonetika" va "fonologiya" tushunchalari o'rtasidagi noaniq farq bilan bog'liq bo'lishi mumkinligini anglatadi. Fonetika nutq tovushlarining moddiy tomonini ham segmental (tovush, bo'g'in, sintagma, so'z birikmasi), ham bo'laklardan tashqari (stress, intonatsiya) darajalarini hisobga olgan holda o'rganadi va ularning hosil bo'lish jarayonini nazariy jihatdan tushuntiradi. Fonetikadan farqli o'laroq, fonologiya fonetik tizimning funksional va strukturaviy tomonini, ya'ni tovushlar va boshqa tovush hodisalarining tilda ishlashi va ma'noni ajratishga qanday ta'sir qilishini o'rganadi.

Ushbu ish doirasida biz E.M.Vishnevskaya tomonidan berilgan "fonetik kompetensiya" tushunchasiga va uning ta'rifiga amal qilamiz. Fonetik kompetensiya – bu chet tilining nutqiy elementlari (fonema va intonemalar)ning me'yoriy tarkibi haqidagi bilimlar, ularni tanlash va birikmasini avtomatlashtirishning eshitish-talaffuz va ritmik intonatsiya ko'nikmalari, fonetik ko'nikmalaridir. Ushbu ta'rifdan kelib chiqib, fonetik kompetensiya fonetik bilim, ko'nikma va malakalar majmuasidan iborat degan xulosaga kelish mumkin. Fonetik bilimlar o'rganilayotgan tilning fonetik tizimiga xos bo'lgan lingvistik hodisalarni tavsiflovchi asosiy lingvistik tushunchalarni o'z ichiga oladi va tilning fonetik tuzilishini (fonemalar, segmental va bo'g'imlardan yuqori darajadagi tovush hodisalari, grafema-fonematik moslashuvlar, transkripsiya) o'rganishni o'z ichiga oladi.

Fonetik ko'nikma – bu "tovush qolipini to'g'ri idrok etish, uni ma'no bilan bog'lash va uni yetarli darajada takrorlash qobiliyati" [2; 448-b]. Fonetik ko'nikmalarni o'rgatishda insonning artikulyatsiya apparati ishi bilan tanishish, chet tili tovushlarini xatosiz idrok etish, farqlash va takrorlash ko'nikmalarini rivojlantirish, urg'u va ritmik-intonatsiyaning joylashishini bilish nazarda tutilgan. Shu bilan birga, barcha analizatorlar ko'nikmalarni shakllantirishda

ishtirok etadilar: nutq-motor, eshitish va vizual, bir-biri bilan chambarchas bog‘liq [14; 336-b].

E.N.Solovova fonetik qobiliyatlarni ikki guruhga ajratadi: eshitish-talaffuz va ritmik-intonatsiya. Birinchi guruhga eshitish (alohida fonemalarni, so‘zlarni, sintagmalarni, gaplarni va boshqalarni tanib olish va farqlash) va talaffuz qobiliyatlari (tovushlarni va ularning birikmalarini to‘g‘ri ifodalash) kiradi. Ikkinchi guruh stress va intonatsiyalarni bilishni o‘z ichiga oladi. Ritmik intonatsiya ko‘nikmalarini egallash ta’limning keyingi bosqichida yuzaga keladi va eshitish talaffuz ko‘nikmalarini egallashdan ko‘ra ko‘proq mashaqqatli jarayon hisoblanadi [36; 239-b].

A.N. Shukin fonetik qobiliyatlarning biroz boshqacha tasnifini taklif qiladi. Birinchi guruhga o‘rganilayotgan til tovushlarini to‘g‘ri idrok etish, ularni farqlash va ma’no bilan bog‘lash uchun mas’ul bo‘lgan eshitish qobiliyatlari kiradi. Ikkinchi guruhni gapni loyihalash uchun mas’ul bo‘lgan talaffuz qobiliyatlari tashkil qiladi va ular orasida artikulyar, prosodik va intonatsiya qobiliyatlari ham ajralib turadi. Bunday tasniflash bilan ko‘nikmalarining ularning rivojlanish jarayoniga yaqin o‘zaro ta’siri haqida gapirish tavsiya etiladi.

Shunday qilib, “nutqni eshitishning (eshitish qobiliyatlari) rivojlanmaganligi to‘g‘ri talaffuz qobiliyatlarini shakllantirishga to‘sqinlik qiladi” [49; 454-b]. Fonetik ko‘nikmalar ham kompetensiyani shakllantirish ko‘rsatkichi sifatida ishlaydi. Demak, ular bir qator xususiyatlarga mos kelishi kerak:

- 1) fonemik, ya’ni xatosizlik, ijro mahorati;
- 2) ravonlik – nutq tezligi bilan belgilanadigan fonetik ko‘nikmalarni avtomatlashtirish darajasi;
- 3) fonetik mahoratning barqarorligi, ya’ni og‘zaki nutqda o‘rganilayotgan tilning fonetik me’yorining buzilishining yo‘qligi;
- 4) og‘zaki muloqot paytida fonetik mahoratdan ongsiz ravishda foydalanishni nazarda tutadigan mahoratning avtomatizmi.

Fonetik ko'nikmalar fonetik ko'nikmalarga asoslanadi. Bularga tovushlarni alohida farqlash va artikulyatsiya qilish, transkripsiyani mustaqil ravishda transkripsiya qilish va o'qish, so'z va sintagmaga urg'u qo'yish, intonatsiya konstruktsiyalaridan foydalanish kiradi. Fonetik kompetensiyani shakllantirishda barcha komponentlar (bilim, ko'nikma va malakalar) teng ravishda e'tiborni talab qiladi. Masalan, agar o'quvchilar oddiygina bo'lsa, samarali o'rganishga erishish mumkin emas talaffuz qoidalarini yod olish va bilimlarni amalda qo'llamaslik. Biroq, nazariy asossiz amaliyot o'quvchilarning talaffuz xatolarini tushunishda qiyinchiliklarga olib keladi[10; 109]. Shunday qilib, biz fonetik kompetensiyaning barcha tarkibiy qismlarini ajralmas deb xulosa qilishimiz mumkin. Fonetik kompetensiyaning shakllanishi odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning muvaffaqiyatini belgilaydi, shuning uchun uning chet tilining kommunikativ kompetensiyasining barcha tarkibiy qismlari (lingvistik, sotsiolingvistik, diskursiv, sotsial-madaniy, ijtimoiy, strategik) bilan o'zaro bog'liqligini va ularga ta'sirini ta'kidlash kerak. Chet tilini bilish bo'yicha kompetensiyalar bu barcha kichik kompetensiyalarning amalga oshirilishini ta'minlaydigan fonetik kompetensiyadir. Shuning uchun uni shakllantirishga yetarlicha e'tibor qaratish lozim[43; 71-77].

Fonetik kompetensiya fonetik aloqa vositalarini o'zlashtirishning yakuniy maqsadi sifatida qaraladi. A.A.Xomutova ushbu kompetensiyani shakllantirishda muhim rol o'ynaydigan quyidagi komponentlarni belgilaydi:

1) kognitiv komponent, ya'ni faoliyatga tayyorlik, uning maqsadi nutqiy o'zaro ta'sirning mazmun tomonini o'zlashtirishdan iborat. Bu fonetik terminologiyani bilish, fonetik bilimlardan foydalanish, shuningdek, fonetik aloqa vositalari bilan ishlash ko'nikma va malakalarini o'z ichiga oladi;

2) nutq aktining kommunikativ mazmunini yetkazish qobiliyatini anglatuvchi pragmatik komponent. U chet tilining fonetik me'yorlariga muvofiq bayonotni to'g'ri idrok etish va takrorlash imkonini beradigan ko'nikmalarni o'z ichiga oladi;

3) aks ettiruvchi komponent o‘z-o‘zini baholash va o‘zini o‘zi nazorat qilish ko‘nikma va malakalarini o‘z ichiga oladi. Fonetik kompetensiya doirasida bu xatolarni aniqlash, tahlil qilish va tuzatishda namoyon bo‘ladi;

4) “sotsial-madaniy komponent lingvokulturologik bilimlarga, shuningdek, o‘rganilayotgan tilning madaniy me‘yorlariga muvofiq talaffuz xususiyatlaridan foydalanish ko‘nikma va malakalarini qamrab oladi”[44; 21].

Fonetik kompetensiyani rivojlantirish chet tilining kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish jarayonida muhim o‘rin egallashiga qaramay, sinfda talaffuz ko‘pincha e‘tibordan chetda qoladi. Bu o‘qituvchining ta‘lim faniga qiziqishi yo‘qligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin emas, balki fonetikani qanday qilib eng yaxshi o‘rgatish kerakligiga shubha bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin [19; 160-b]. Shunga qaramay, fonetik ko‘nikmalar nutq qobiliyatlarining muhim tarkibiy qismlari bo‘lib, ularning yetarli darajada rivojlanmaganligi talaffuz me‘yorining, yani muloqotning buzilishiga olib keladi. Shu sababli chet tilini o‘rgatishda fonetik kompetensiyani shakllantirishga yetarlicha e‘tibor berish nihoyatda muhimdir.

1.3. Nemis fonetik tizimlarning qiyosiy tavsiflari

Qiyosiy fonetika zamonaviy tilshunoslikning eng muhim va dolzarb sohalaridan biri hisoblanadi. Ko‘plab tillar bo‘yicha juda ko‘p ishlar qiyosiy tadqiqotlarga asoslangan, ammo turli tuzilmalarga ega tillarni o‘rganish muammosining murakkabligi va ko‘p qirraliligi bilan bog‘liq qarama-qarshi fikrlar haligacha mavjud. Fikrimizcha, ma‘lum bir tilni o‘rganish avvalo uning fonetik xususiyatlari bilan tanishishni o‘z ichiga oladi. Chet tilidagi nutqni tushunishning zaruriy sharti fonetik hodisalarni o‘ziga xos xususiyatlarni, shuningdek, o‘rganilayotgan tilni bilishdan iboratdir. Har bir tilda unga xos bo‘lgan artikulyar tendensiyalarni ajratib ko‘rsatish mumkin, ular artikulyarlarning o‘rni va harakatini belgilaydi. Bu kabi tushunchalar ma‘lum tilning artikulyatsion asosini tashkil qiladi.

Shunday qilib, tillarni bir-biri bilan qiyoslab chiqishimiz natijasida biz ularning bir-biri bilan o‘zaro farqli hamda, o‘xshash tomonlarini uchratishimiz mumkin. Misol uchun ingliz tilida og‘iz mushaklari nemis va rus tillariga qaraganda tarang emas. Ingliz tilida neytral holatda, lablar burchaklari ko‘tarilib, tabassumga o‘xshaydi nemis tilida esa nutq organlarining barqaror mushaklar kuchlanishi, barqaror yo‘llari bilan ajralib turadi, lablar tarang emas va tishlarga bosilmaydi. Ingliz va rus tillarida ovoz guttural tembrga ega emas, nemis tilida tilning orqa qismidagi halqum, ildiz va orqa bo‘laklari e‘tiborga olinmaydi, buning natijasida ovoz ichak tembrini oladi [15; 208]. “Nutq tovushlari shakllanishining fiziologik mexanizmi, shuningdek, ularning artikulyatsion va akustik xususiyatlari fonetika tomonidan o‘rganiladi”[5; 120]. Nutq tovushlari tildagi vazifasiga ko‘ra fonologiya tomonidan o‘rganiladi, unda barcha nutq tovushlari tilning fonemalar deb ataladigan cheklangan miqdordagi tovush birliklariga qisqaradi.

Fonema tushunchasi fizik tovush tushunchasiga teng kelmaydi. Fonema pozitsion jihatdan aniqlangan tovush variantlari majmuini bildiradi. Boshqacha so‘z bilan aytganda, har bir fonema nutqda allofonema deb ataladigan bir necha variantda amalga oshadi va so‘z va ularning shakllarini farqlashga xizmat qiladi. Fonemaning almashtirilishi so‘z ma’nosining o‘zgarishiga olib keladi va shunga mos ravishda suhbatdoshlar o‘rtasida tushunmovchilikni keltirib chiqarishi mumkin. Fonemaning bir soyasini boshqasiga almashtirish ma’noning buzilishiga olib kelmaydi, balki so‘zlovchi nutqiga yot urg‘u beradi. Demak, fonologik nuqtayi nazardan til birliklari tovushlarning o‘zi, so‘z, ibora va gaplar emas, balki fonema, bo‘g‘in, urg‘u guruhi va sintagmaning tegishli kategoriyalari hisoblanadi.

Tilning fonetik tizimi – ma’lum bir tuzilishda bir-birini almashtirish uchun tartibli tashkil etilgan birliklar yig‘indisi sanaladi. Fonetika asosan ikkita kichik tizimga bo‘linadi: segmental fonetika nutqning eng kichik bo‘laklari bilan bog‘liq va kattaroq nutq birliklari bilan bog‘liq bo‘lgan suprasegmental fonetika. Fonetikaning segment birliklariga fonemalar va ularning allofonlari kiradi.

Suprasegmental birliklar – bo‘g‘inlar, urg‘u, prosodik (intonatsiya) hodisalar (ton, urg‘u, temp, ritm, pauzalar). Segmental va segmental birliklar izchil nutqda so‘z, ibora va gaplar hosil qilish uchun ishlatiladi. Har qanday tilning fonetik tizimi 4 komponentdan iborat: fonematik, bo‘g‘in, urg‘u va intonatsiya. Birinchi komponent tilning fonematik tarkibi. Bu tilning segmental fonemalari tizimi bilan ifodalangan asosiy komponent bo‘lib, ularning allofonlarining moddiy shaklida mavjud. U quyidagilarda namoyon bo‘lishi mumkin:

- diskret ajratilgan birliklar sifatida fonemalar tizimi;
- turli fonemalarning allofonlarini taqsimlash;
- nutq tovushlarini birlashtirish usullari.

Ikkinchi komponent – so‘zlarning bo‘g‘in tuzilishi. Uning ikki ajralmas jihati bor: bo‘g‘in shakllanishi va bo‘g‘in bo‘linishi.

Uchinchi komponent – alohida aytiladigan so‘zlarning urg‘u tuzilishi. Uning asosiy ko‘rinishlari:

- so‘z urg‘usining akustik xususiyati;
- ikki bo‘g‘inli va ko‘p bo‘g‘inli so‘zlardagi urg‘u;
- og‘zaki stress darajasi.

To‘rtinchi komponent – quyidagi ko‘rinishlarga ega bo‘lgan gaplarning intonatsion tuzilishi:

- intonatsiyaning prosodik komponentlari;
- intonatsiya turlarining tuzilishi;
- intonatsiya guruhlarida strukturaning ifodalanishi [9; 168-b].

Birinchi navbatda biz ingliz, nemis va rus tillari fonetik tizimining har bir komponentini ko‘rib chiqamiz. Tillarning fonemalari tizimini qiyosiy tahlil qilish ularning umumiy fonema hosil qiluvchi xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Masalan, nemis va rus tillarining unlilari uchun bunday xususiyatlar ko‘tarilish (yuqori, o‘rta va pastki) va labializatsiya/labializatsiya emas [1; 5]. Nemis unlilarining asosiy farqlovchi xususiyati ularning labllashuvi yoki yumaloqligidir. Nemis unlilarining yana bir xususiyati shundaki, monoftonglar barqaror artikulyatsiyaga ega. Ingliz va rus monoftonglari toymasin

artikulyatsiyaga ega. Nemis va ingliz tillarida unilarning uzunlik va qisqaligi fonemalarning o'ziga xos xususiyat bo'lsa, rus tilida bu xususiyat fonemalarga tegishli emas. Stresssiz holatda ingliz va rus unilari qisqartiriladi. Unli tovushning qisqarishi ko'pincha aniq morfologik xususiyatga ega. Unli fonemalarning qiyosiy tahlili nemis va ingliz tillari xususiyatlaridagi farqlardan ko'ra ko'proq o'xshashliklar mavjudligini ko'rishga imkon beradi. "Ingliz va rus tillaridagi unli tovushlarning artikulyatsiyasini taqqoslash, ular har bir alohida tilning artikulyatsiya bazasini tashkil etuvchi turli tillarga xos bo'lgan turli xil usullardan foydalangan holda talaffuz qilinishini ta'kidlash imkonini beradi"[35; 94-103]. Barcha qiyosiy tillarning undosh fonemalari miqdori, sifati, tarqalishi va ishlatilishi bilan farqlanadi. Ingliz tilida 24 ta undosh fonema, nemis tilida 25 ta, rus tilida 34 ta undosh fonema bor. Fonemalarning artikulyatsion xususiyatlari va differensial xususiyatlari mos kelmaydi. Ingliz va nemis tillarida undosh fonemalarning eng kichik soni, rus tilidagi undosh fonemalarning eng ko'p soni. Keling, rus, ingliz va nemis tillarida bo'g'inlar suprasegmental tuzilishining qiyosiy tahliliga o'tamiz. Bo'g'in fonetikasi haqidagi bilimlarning ko'p qismi tajriba yo'li bilan olingan. Masalan, rus tilidagi bo'g'inlarning 78% ochiq ekanligi, ingliz tilidagi ko'pchilik bo'g'inlar kuchli unidan keyin kelsa yopiq bo'lishi aniqlangan, ya'ni kar, undosh nemis tilining uzun unilari doimo ularning orqasida to'g'ridan-to'g'ri o'tadigan nemis ochiq bo'g'inlarining chegarasini belgilaydi. Bundan farqli o'laroq, qisqa unililar hech qachon bo'g'inlar o'rtasida bunday chegara hosil qilmaydi, chunki ular doimo mos keladigan yopiq bo'g'inning markazida joylashgan. Shartli yopiq bo'g'inlar so'z shakli o'zgarganda ochiq bo'g'inlarga aylanadi. Bo'g'in bo'linish vositalari eksperimental ravishda sinovdan o'tkazildi: davomiylik va intensivlikning prozodik belgilarining roli aniqlandi. Taqqoslangan uch til ham tez og'zaki nutq bilan ajralib turadi: ingliz tili uchun soniyada 3-4 bo'g'in, nemis tili uchun sekundiga 4-5 bo'g'in, rus tili uchun, shuningdek, ingliz tili uchun soniyada 3-4 bo'g'in. Buni rus, ingliz, nemis tillarida bo'g'in tuzilishini, shuningdek, prosodik quyi tizimni qiyosiy tahlil qilish misolida ko'rishimiz mumkin.

Urgʻuli boʻgʻinlarning oʻzi ham turli darajadagi urgʻuga ega. Shunday qilib, nemis tilida zaif urgʻuli va kuchli urgʻuli boʻgʻinlar farqlanadi. Rus tilining murakkab soʻzlarida, asosiyga qoʻshimcha ravishda, qoʻshimcha, biroz zaiflashgan stressni ajratish mumkin. Ingliz tilida asosiy (asosiy, kuchli, asosiy, asosiy) va ikkilamchi (ikkilamchi, yarim kuchli, oʻrta) stressni ajratib koʻrsatish odatiy holdir. Ingliz koʻp boʻgʻinli soʻzlarida baʼzan qoʻshimcha urgʻu paydo boʻlsa, nemis tilida ikkinchi urgʻu faqat qoʻshma soʻzlarda paydo boʻladi. Ingliz tilida intensivlik anʼanaviy ravishda stressning yetakchi komponenti hisoblanadi. Rus tiliga kelsak, unda bir qator qoʻshma soʻzlarda bir xil urgʻu saqlanib qoladi va urgʻu ikkinchi ildizga tushadi. Nemis nutqi uchun tonik va dinamik stressning kombinatsiyasi xarakterli boʻlib, ustun mavqeni egallaydi, rus tilida esa asosiy rolni urgʻuli boʻgʻin tovushining davomiyligi oʻynaydi. Eksperimental tadqiqotlar shuni koʻrsatdiki, rus tilidagi urgʻuli boʻgʻinlar doimiy ravishda katta nisbiy davomiylikka ega.

Shuni taʼkidlash kerakki, har bir til nutq birligining prosodik dizaynining oʻziga xos xususiyatlari bilan tavsiflanadi, boshqacha aytganda, har bir til oʻziga xos prosodik asosga ega. Prosodiyaning quyidagi elementlari (komponentlari) koʻpincha ajralib turadi: nutq ohangi, urgʻu, temporal va tembr xususiyatlari, ritm. Ingliz va nemis tillarida soʻzning ritmi pasayib, rus tilida soʻzning ritmi koʻtariladi. Ingliz tilida sintagmaning urgʻuli boʻgʻinlari koʻproq yoki kamroq teng oraliqlarda talaffuz qilinadi, nemis tilida barcha muhim soʻzlar urgʻu berilganda, stresslar kuch bilan farqlanadi, lekin iboraning biron bir maʼlum ritmi bilan tartibga solinmaydi. Rus sintagmasida hamma narsa koʻtarilgan ohangdan (yadro) oldin boʻladi, boʻgʻinlar hatto past ohangda talaffuz qilinadi, sintagmaning bu elementlarining asta-sekin koʻtarilishi yoki tushishi yoʻq. Eng yuqori artikulyar taranglikka kelsak, ingliz tilida u ritmik guruhning boshida, nemis tilida – sintagmaning urgʻuli boʻgʻinida, rus – tilida ritmik guruhning oxirida. Ingliz tilidagi frazali ohang tinch toʻlqinga oʻxshash naqshga ega. Nemis nutqi nuqtayi nazaridan, ingliz nutqi juda monoton koʻrinadi. Nemis tilida frazema ohangi individualdir va turli joylarda farqlanadi: Germaniya

shimolida – ko‘tarilish, janubda – pasayish, ikkala holatda ham baland cho‘qqilar va chuqur pasayish. Ruscha nutq, ingliz tiliga nisbatan, yumshoqroq taassurot qoldiradi. Shuni ham ta’kidlash kerakki, nutqning prosodik dizaynidagi xatolar unga chet tilidagi urg‘u beradi va shu bilan tushunishni qiyinlashtiradi.

I bob yuzasidan xulosalar

Umuman olganda yuqorida keltirilgan ta’riflarni qisqacha so‘z bilan ifodalashimiz mumkin. Fonetika tilning tovushlar sistemasi bilan bog‘liq bo‘lgan har qanday hodisalarni o‘rganar ekan, u tilning barcha sathlari bilan, ayniqsa, leksika va grammatika bilan bog‘lanishini bilib oldik. Oldinlari o‘qituvchilar chet tillarni o‘qitishda ko‘proq uning grammatikasi va lug‘atiga e’tibor berishardi. Bugunga kelib ular chet tillarni o‘qitishda uning talaffuz jihatini o‘rgatish kerakligini bilib olishdi. Talaffuzni o‘qitishda tadqiqotchilarmiz akustik, artikulyatsion va differensial yondashuvlarni ishlab chiqdilar. Ushbu yondashuvlarning barchasi chet tili fonetikasini o‘qitishga qaratilgan. Fonetikani o‘qitishda umumta’lim maktablarida chet tilini o‘rgatish uchun eng samarali va mos keladigani differensial yondashuv hisoblanadi, chunki ushbu yondashuv o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga, shuningdek, o‘rganish maqsadi va shartlariga muvofiq moslashtirilishi mumkin. Artikulyatsion yondashuv esa katta yoshdagi insonlar uchun mos kelishini bilib oldik. Ushbu uchta yondashuv asosida o‘quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirish uchun mashqlar majmuasini ishlab chiqish mumkin.

Chet tilini o‘qitish jarayonida chet tilining kommunikativ kompetensiyasining tarkibiy qismi bo‘lgan fonetik kompetensiyani shakllantirish muhim o‘rin tutadi. U fonetik bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘z ichiga oladi. O‘rganilayotgan tilda muloqot qilish uchun zarur bo‘lgan fonetik ko‘nikma va malakalarning shakllanish darajasi kompetensiyaning shakllanishidan dalolat beradi. Tillarning fonetik tizimlarining qiyosiy tavsifi ona tilidan chet til tizimiga fonetik me’yor va qoidalarni o‘tkazishda tillararo aralashuvga olib kelishi mumkin bo‘lgan hodisalarni aniqlash imkonini beradi.

Shunday qilib, har uch tilning (ingliz, rus va nemis) fonetik tizimini qiyoslab o'rganish natijasida, biz ushbu tillarning fonetik tuzilishi jihatidan har xil va ba'zilar bir-biriga o'xshash degan xulosaga kelishimiz mumkin. Buni rus, ingliz, nemis tillarida bo'g'in tuzilishini, shuningdek, prosodik quyi tizimni qiyosiy tahlil qilish misolida ko'rishimiz mumkin. Har bir kishi boshqa millat tilini o'rganar ekan avvalo o'zining ona tilisi bilan boshqa millat tilini bir-biri bilan qiyoslab o'rganadi. Qiyoslash natijasida ushbu tillar o'rtasidagi ba'zi bir farqlarni yoki bo'lmasa o'xshashliklarni aniqlashi mumkin. Qiyoslash metodikasi biz uchun chet tilini yanada mukammal qilib o'rganishimizga yordam beradi desam mubolag'a bo'lmaydi.

II BOB. MAKTABLARDA NEMIS FONETIKASINI O‘QITISH METODIKASINI ISHLAB CHIQISH

2.1. Maktabda nutqning talaffuz tomonida ishlash usullari

Hozirgi kunga kelib metodika so‘zini pedagogik muloqotda tez-tez uchratishimiz mumkin. Bir so‘z bilan aytganda, metodika chet til o‘rgatish ilmi bo‘lib, “chet til”ni o‘quv predmeti sifatida belgilaydi, muallim va o‘quvchi faoliyatini o‘rganadi va boshqa fanlar yutuqlarini o‘zlashtirish va o‘z qonuniyatlarini ishlab chiqish yo‘llarini tadqiq etadi. Birinchi bo‘lib chet til o‘qitish metodikasi faniga atoqli tilshunos olim, akademik Lev Vladimirovich Shcherba asos solgan. Metodika fanini rivojlantirish va uni yuksak pog‘onalarga ko‘tarishda L. V. Shcherbaning shogirdlari va izdoshlari (I.V. Raxmanov, V. S. Setlin, A. A. Mirolyubov, o‘zbek olimlari va boshqalar)ning hissasi yuqoridir.

Chet tillarni o‘qitish metodi deyilganda, chet tillarni o‘rgatishning amaliy, umumta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlariga erishuvni ta’minlovchi o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatining majmuyi tushuniladi. Metod termini “ta’lim usullari yig‘indisi” va “ta’limning yo‘nalishi” ma’nolarida qo‘llanadi. Birinchisi ta’lim nazariyasida ishlatilsa (mas. og‘zaki nutq o‘rgatish metodlari, talaffuz o‘rgatish metodlari), ikkinchi ma’noda uni o‘qitish metodikasi tarixiga oid asarlarda uchratamiz. Masalan chet tillarni o‘qitishning tarjima metodi, to‘g‘ri metod, ongli-qiyosiy metod, an’anaviy metod, intensiv metod, audiovizual metod va boshqalar. Prof. Yefim Izrailevich Passov fikricha, metod o‘quv jarayonida qo‘yilgan maqsad sari yo‘naltirilgan va nutq faoliyati turlari bilan bog‘liq prinsiplar sistemasidir. Demak, prinsiplar metodni shakllantiradi.

Nutqning fonetik tomonida doimiy ishning yo‘qligi ko‘nikmalarning avtomatizatsiyasi va fotoalbomga olib kelishi mumkin, ya’ni talaffuz xatolarining ildizi, shuning uchun uni chet tilini o‘qitishning umumiy jarayoniga organik ravishda kiritish muhimdir. Ilg‘or darajadagi ish asosan fonetik mashqlarni bajarish va o‘rganilayotgan leksik va grammatik materialning

talaffuz tomonini ishlab chiqishdan iborat. Faoliyatning ushbu shakllari darsda oz vaqtni talab qilsa-da, ular bilimlarni samarali safarbar etishga yordam beradi va ko'nikmalarning avtomatizatsiyasini, toshbo'ron qilishni oldini oladi.

Qoida tariqasida, fonetik zaryadlashning maqsadi o'quvchilar dars davomida duch kelishi mumkin bo'lgan xatolar va muammolarni oldindan bilishdir [36; 239-b]. Zaryadlash darsning istalgan bosqichida o'quv mashqlari to'plami shaklida amalga oshirilishi mumkin. Bunday topshiriqlarni dars boshida bajarish o'quvchilarning eshitish va artikulyar apparatlarini chet tilining fonetik tizimiga moslashtirish va shu orqali ona tili tovush tizimining ta'sirini minimallashtirish orqali sun'iy til muhitini yaratishga yordam beradi. Biroq, qiyinchiliklarni bartaraf etish va o'quvchilarning e'tiborini dolzarb leksik birliklarni talaffuz qilishning o'ziga xos xususiyatlariga jalb qilish uchun tinglash, gapirish yoki o'qishda topshiriqlarni bajarishdan oldin kichik fonetik mashq ham amalga oshirilishi mumkin. Trening obykti ham individual tovushlar, ham o'quvchilar uchun muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradigan tovushlar kombinatsiyasi, ham prosodiya elementlari (nutq ohangi, ritm, stress va boshqalar) bo'lishi mumkin. Fonetik zaryadlash paytidagi faoliyat odatda o'sish tamoyiliga asoslanadi – minimal birliklardan (qiyinchiliklarni keltirib chiqaradigan fonetik hodisaning o'zi) kattaroqlarga (fonetik hodisa allaqachon kontekstda boshqa hodisalar bilan birgalikda paydo bo'lgan matnlar). Quyida biz maktab o'quvchilari uchun fonetik zaryadlash misolini taklif qilamiz. Masalan, o'quvchilar boshlang'ich bosqichlarda /ei/, /ie/, /eu/, /äu/, /ö/, /sch/, /ch/, /z/, /s/, /r/, /sp/, /st/, tovushlarni hamda xarflar brikmasini talaffuz qilishda qiynaladilar, chunki ular bu fonemani tovushlarning ko'proq tanish o'zbekcha tovushlari bilan almashtiradilar. Bunday holda, ushbu tovushini o'rgatishga qaratilgan fonetik mashqni quyidagicha shakllantirish mumkin. O'quvchilar artikulyatsiya organlari bilan allaqachon tanish bo'lganligi va artikulyatsiya fonetikasi sohasidagi tushuncha apparatiga ega bo'lganligi sababli, birinchi bosqichda o'qituvchi tovushning shakllanishini tushuntiradi va o'quvchilardan artikulyatsiya qoidalariga rioya qilgan holda uni talaffuz qilishni so'raydi.

Ushbu bosqichning maqsadi – mavjud fonetik bilim va ko‘nikmalarni faollashtirish, agar kerak bo‘lsa, artikulyatsiya xususiyatlarini takrorlash va tovushning talaffuzini to‘g‘irlash. Keyingi bosqichda o‘quvchilar o‘qituvchiga ergashgan so‘z va iboralarni talaffuz qiladilar, bunda tovush turli muhitlarda taqdim etiladi. Bu topshiriqning maqsadi o‘quvchilar e‘tiborini berilgan tovushning turli pozitsiyalarda grafema-fonema moslashuvi va artikulyatsiyasiga qaratish, uning so‘z va iboralarda talaffuzini avtomatlashtirishdan iborat. Keyin siz kattaroq til birliklarida fonetik materialni mashq qilishda tovushli mashg‘ulotlarga o‘tishingiz mumkin, chunki maktab o‘quvchilari juda katta lug‘atga ega, ko‘plab grammatik tuzilmalarni yaxshi bilishadi va shuning uchun gap yoki matnda ishlatiladigan lug‘at va grammatika ularni chalg‘itmaydi. O‘qituvchi sekin jummalarni o‘qiydi, so‘ngra o‘quvchilar har safar gapni tezroq talaffuz qilishga harakat qilib, bir necha marta takrorlaydilar. Ushbu bosqichda til burmalaridan foydalanishlari mumkin. Shunday qilib, o‘quvchilar jumlar darajasida tovushni mashq qiladilar, mahoratning avtomatizmiga erishadilar va talaffuz tezligini oshirib boradilar.

Ma‘lumki, A1 darajadagi o‘quvchilarining bunday vazifalarni bajarishga bo‘lgan qiziqishini saqlab qolish juda qiyin, shuning uchun yakuniy bosqichda iboralarni rasmiy takrorlashdan voz kechish kerak. Mashq sifatida o‘quvchilar o‘rganilayotgan tovush bilan iloji boricha ko‘proq so‘zlarni o‘z ichiga olgan dialoglarni mustaqil ravishda tuzishlari mumkin. Bu xilma-xillik va raqobatni joriy etishga yordam beradi, shuningdek, mashqni shaxsan mazmunli qilib beradi. Shuni ta‘kidlash kerakki, fonetik zaryadlash paytida o‘quvchilarning mustaqil ishlarini rag‘batlantirish, ilgari o‘rganilgan materialni yangilash va kerak bo‘lganda o‘qituvchi o‘tilgan materialni yana tushuntirib berishi kerak. Shunday qilib, ushbu vazifani amalga oshirishda differensial yondashuvdan foydalanish lozim, chunki mashg‘ulot ong prinsipiga asoslanadi (masalan, alohida tovushlarni takrorlashda artikulyatsiya usulini eslab qolish) va shu bilan birga taqlid qilishni nazarda tutadi. Maktabda chet tillarini o‘qitishning kommunikativ yo‘nalishi tufayli dars davomida tinglash va nutq mashqlari

ko‘pincha qo‘llaniladi, bu mashqlar davomida o‘quvchilar fonetik ko‘nikmalarning shakllantirib boradilar.

Shunday qilib, fonetik kompetensiyani shakllantirishni nazorat qilish, asosan, nutqiy muloqot amaliyoti davomida bevosita amalga oshiriladi. Fonetik ko‘nikmalarni baholashda talaffuz xatolarining ikki turini aniqlash mumkin: fonetik va fonologik. Agar birinchi guruh faqat talaffuz sifatiga ta‘sir etsa, urg‘u hosil qilsa va bayonot mazmunini tushunishga xalaqit bermasa, ikkinchi guruh xatolar muloqotning buzilishiga olib keladi. Shu sababdan ham fonologik xatolarga alohida e‘tibor qaratishimiz lozim. Biroq, maktabda o‘qish davrida fonetik ko‘nikmalarni shakllantirishning ancha yuqori darajasi tufayli ularning soni kamayishi kerak, shuning uchun sinfda fonetik xatolar ko‘proq uchraydi va tahlil qilinadi. O‘quvchilarning tilni o‘zlashtirishga bo‘lgan tabiiy istagiga qaramay mukammallik, aslida mukammal talaffuzga erishish deyarli mumkin emas. Natijada, fonetik ko‘nikmalarni baholashda, yaqinlashish tamoyilini hisobga olish kerak, unga ko‘ra me‘yorga yaqin bo‘lgan fonetik hodisalarni talaffuz qilishga ruxsat beriladi. Shunday qilib, urg‘u yaratmaslik uchun fonetik xatolarni tuzatish kerak, ammo ularning mavjudligi ballga ta‘sir qilmasligi kerak.

Shuni ta‘kidlash kerakki, chet tili darslarida fonetik kompetensiyani shakllantirishda quyidagi tashkiliy shakllar qo‘llaniladi: xor, juftlik va individuallik. Faoliyatning xor shakli fonetik zaryadning birinchi bosqichlarida (masalan, alohida yoki kontekstda tovushning artikulyatsiyasini takrorlash) eng samarali va mos keladi, chunki u ma‘lum bir fonetik hodisani takrorlash uchun ketadigan vaqtni qisqartiradi. Materialni yanada rivojlantirish va individual o‘quvchilarga xos xatolarni aniqlash uchun juftlik va individual ish turlari qo‘llaniladi. Shunday qilib, fonetik ko‘nikmalarni samarali takomillashtirish uchun shart-sharoitlarni tashkil qilish uchun xor, juftlik va individual ish shakllarini uyg‘unlashtirish lozim. Maktab o‘quvchilarining kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishning ancha yuqori darajasini hisobga olgan holda, fonetik ko‘nikmalarni haqiqiy materiallarga asoslangan holda yaxshilash

tavsiya etiladi. Masalan, adabiy asarlar, ya'ni she'rlar, kitoblardan kichik parchalar, tez aytishlar yoki qo'shiqlar bo'lishi mumkin. Natijada, o'quvchilar bir vaqtning o'zida fonetik va lingvomadaniy kompetensiyalarini yaxshilaydilar. Bundan tashqari, haqiqiy matnlardan foydalanish o'quvchilarning chet tilini o'rganishga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. Shunday qilib, maktabda nutqning talaffuz tomonidagi ishlar o'quv jarayoniga organik ravishda kiritilishi kerak.

Chet tili bir butun bo'lib, o'rganilayotgan leksik va grammatik material bilan bog'liqdir. Ish uslubi, birinchi navbatda, turli xil o'quv mashqlarini o'z ichiga olgan fonetik mashqlarni bajarishdan iborat. Shu bilan birga, mashqlar tizimi fonetik kompetensiyaning turli tomonlariga ta'sir ko'rsatadigan va uni to'liq takomillashtirishga yordam beradigan vazifalarni o'z ichiga oladi. Chet til fonetik minimum, leksika va grammatika minimumlariga bog'liq holda tanlanadi. Til materiali odatda aktiv va passiv minimumlardan iborat. Fonetika minimumida aktiv va passiv tushunchalari bir oz boshqacha talqin etiladi. Aktiv va passiv talaffuz minimumlari bir paytning o'zida o'rganiladi. Ular murakkab nutqiy malakaning tarkibiga kirib, og'zaki nutqning gapirish talaffuz ko'nikmasi va idrok etib tushunish jihatlarida namoyon bo'ladi. Aktiv va passiv talaffuz minimumlari quyidagicha farqlanadi: aktiv minimumda taqribiylikka yo'l qo'yiladi, passivda esa bunday holga duch kelinmaydi. Talaffuzning aktiv minimumi doirasida chegaralangan fonetik material yuzasidan ish ko'riladi, passivda esa o'rganilayotgan chet til fonemalarining variantlari ham uchraydi. Talaffuz minimumi muayyan turdagi o'quv yurtlari uchun, masalan maktablar uchun, o'quvchilarning til tajribasidan qat'iy nazar umumiy bo'ladi. O'rganilayotgan chet tilning tovushlari, tovush birikmalari, fonetik hodisalari va intonatsiya tuzilishi talaffuz minimumini tashkil etadi. Ayrim tadqiqotchilarning o'quvchi ona tilisi yoki til tajribasida chet til talaffuz birliklariga monand birliklar minimumga kiritmasliklari metodik mantiqqa xilof ekanligi quyida isbotlab beriladi. Chet til leksik-grammatik materiali ichidagi barcha fonetik birliklar talaffuz minimumidan joy olishi muqarrar. Lekin o'rganilishi oson

bo'lgan talaffuz birliklari alohida mashqlarda maxsus o'rgatilmaligi ham metodikada ma'lum, chunki ular talaffuzni o'rgatish mazmuni tarkibiga kirmaydi. Binobarin, minimum til tajribasini hisobga olmaydi, talaffuzni o'rgatish mazmunida esa muayyan qiyinchilik sababli o'zlashtirishga maxsus vaqt va kuch talab etadigan hodisalar yig'iladi. Chet til talaffuzini o'rgatish mazmuni talaffuzni o'rgatish mazmunidan o'rin olgan barcha birliklar turli me'yordagi qiyinchilik bilan o'zlashtirilishini nazarga olib, ularning tasnifi ishlab chiqildi: artikulyatsion, oppozitsion, pozitsion va akustik jihatdan qiyin hodisalar. Fonetik birliklarning tahlili shuni ko'rsatadiki, har bir maktab uchun o'quvchilarning til tajribasiga muvofiq alohida talaffuzni o'rgatish mazmunini shakllantiriladi. Uni tanlash manbayi umumiy talaffuz minimumidir. Talaffuz minimumi quyidagi metodik mezonlarga muvofiq tanlanadi:

- 1) nutqiy muloqot ehtiyojiga fonetik birlikning mutanosibligi;
- 2) tanlashga mos keladigan uslub;
- 3) talaffuzning normativligi;
- 4) keng tarqalganlik.

Birinchi mezonga ko'ra ma'noni farqlovchi fonemalar va intonemalar tanlanadi, chunonchi, talaffuz minimumiga barcha fonemalar kiritiladi (ularning variantlari kirmaydi). Intonemalarga kelganda, mazkur mezon amali doirasida ikki manzara kuzatiladi, birinchidan, intonemalar miqdori o'rganiladigan gap turlari bilan chegaralanadi, ikkinchidan, sintaktik ma'no ifodalaydigan gaplarga tanlanadi. Intonatsiyaning asosiy sintaktik ma'nolariga quyidagilar kiradi:

- 1) fikr yaxlitligi (tugal yoki tugal emasligi);
- 2) muloqot maqsadi (bayon, savol, xohish);
- 3) muloqot vazifasi (ma'lum/yangi, tema/rema).

Tanlashda uslubning mos kelish mezoni bo'yicha talaffuzning to'liq uslubi, ya'ni kitobiy, akademik uslub asos qilib olinadi (so'zlashuv uslubi maqbul emas). Kitobiy uslub bir qarashda sun'iyroq ko'rinadi, biroq u o'rta ta'lim uchun mos keladi. Talaffuzning normativligi mezoni uslub mezoniga

yaqin bo‘lib, dialektal (shevaga oid) talaffuzni fonetik minimumga kiritmaslik o‘lchovi vazifasini o‘taydi. Fonetik namuna sanalmish adabiy talaffuzni o‘rganish tavsiya etiladi. Keng tarqalganlik mezoni ham uslub va normativlikka o‘xshab ketadi. Nutqda keng qo‘llanadigan fonetik birliklar tanlab olinadi va talaffuz minimumiga kiritiladi. Ushbu tanlash mezonlariga ko‘ra o‘rganilayotgan chet tilning fonetika sistemasidan talaffuz minimumi tanlab olinadi. Mezonlarga rioya qilishda u yoki bu chet tilning fonetik xususiyati e‘tiborga olinadi. O‘quvchilar ona tilisi (yoki til tajribasi)ni hisobga olish mezoni esa talaffuzni o‘rgatish mazmunini aniqlashga yordam beradi. Yuqorida ta’kidlanganidek, talaffuzni o‘rgatish mazmunida talaffuz qiyinchiliklarigina jamlanadi. Biroq talaffuzni o‘rgatish mazmuniga kirmaydigan talaffuz minimum birliklari (tovush, tovush birikmasi), fonetik hodisa va intonatsiya butunlay e‘tibordan chetda qolmaydi. Ular ko‘p miqdorda mashq talab qilmaydi. Ularning taqdim bosqichidan o‘tishi o‘zlashtirish uchun kifoya.

2.2. Talaffuz xatolarining sabablari

Shubhasiz, ona tilining salbiy ta’siri (aralashuvi) va fonetik kompetensiyani shakllantirish jarayonida ijobiy transferdan foydalanishning oldini olish uchun ona tili va o‘rganilayotgan tillarning fonetik tizimlarini taqqoslash zarur. Biroq, talaffuz xatolariga boshqa omillar ham sabab bo‘lishi mumkin. Fonetik ko‘nikmalarni shakllantirish bo‘yicha ishlarni samarali qurish uchun siz talaffuz xatolarining barcha sabablarini bilishingiz kerak. Ilgari o‘quvchilarning ona tilida mavjud bo‘lmagan tovushlarni o‘rganish eng qiyin deb hisoblangan. Bu qarash dastlab, Robert Lado tomonidan o‘zining “Tilshunoslik bo‘yicha madaniyatlar” asarida shakllantirilgan kontrastiv tahlil gipotezasiga asoslangan edi. Olim chet tilini o‘rganishda uning tizimi o‘quvchilar tomonidan ona tili prizmasi orqali qaraladi, deb ta’kidlagan[23 ;141]. Shunday qilib, ona tilida shunga o‘xshash tuzilma mavjud bo‘lsa, o‘zlashtirish jarayoni osonlashadi. Biroq, ona tili tizimida tuzilmalar qisman farq qilsa yoki butunlay yo‘q bo‘lsa, tillararo interferensiya hodisasi yuzaga keladi,

buning natijasida xatolar paydo bo‘ladi. Shunday qilib, ushbu gipotezaning asosiy g‘oyasi shundaki, chet tilini o‘qitishning asosi ikki til tizimlari o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni tahlil qilish natijalaridir. Shu munosabat bilan har ikkala tilda ham til hodisalarining uslubiy tipologiyasini yaratish zarurati tug‘ildi, bu esa o‘quvchilarning qiyinchiliklarini bashorat qilish imkonini berdi [11; 192]. Qarama-qarshi gipoteza dastlab tilshunos va metodistlar tomonidan qo‘llab-quvvatlanib, o‘quvchilar chet tilini o‘rganishda duch keladigan ko‘plab xato va qiyinchiliklarning izohi sifatida qaralgan bo‘lsa-da, tez orada, 60-yillardan boshlab, bu gipoteza keskin tanqid qilina boshladi.

Bir necha sabablarga ko‘ra:

- haqiqatda til tizimlari o‘rtasidagi farqlar har doim ham ularni o‘zlashtirishda xato va qiyinchiliklarga olib kelmaydi. Aksincha, o‘quvchilar o‘xshash yoki bir xil til hodisalarini o‘zlashtirishda ko‘pincha katta qiyinchiliklarga duch kelishadi;

- qarama-qarshi gipoteza doirasida chet tilini o‘zlashtirish jarayoniga ta’sir etuvchi lingvistik omillarning roli oshirib yuboriladi, buning natijasida nolingvistik omillar (motivatsiya, ijtimoiy-madaniy tajriba, o‘quv sharoitlari va boshqalar) ko‘p narsalarni oladi. kamroq e’tibor yoki umuman e’tiborga olinmaydi;

Muayyan lingvistik hodisani o‘zlashtirishdagi qiyinchilik darajasini oldindan aytib bera olmaslik [12; 336-b]. “Talaffuzdagi xatolar nafaqat ona tilining ta’siridan kelib chiqishi ma’lum bo‘lganligi sababli, kontrastli tahlil xatolarni tahlil qilish va o‘quvchilarning tillararo tizimini (o‘zaro tillar) o‘rganishga o‘rnini bosdi”[33;209-23].

Odatdagi xatolarni tahlil qilish nafaqat mumkin bo‘lgan shovqin maydonini aniqlashga, balki til me’yoridan o‘rganilayotgan og‘ishlarni tasniflashga ham imkon beradi. Masalan, Richards xatolarning quyidagi tasnifini taklif qildi:

1) o‘quvchining ona tilidan salbiy o‘tkazish bilan bog‘liq tillararo xatolar;

2) ona tilidan qat'i nazar, muayyan chet tilini o'rganuvchilarning aksariyatida uchraydigan til ichidagi xatolar;

3) "yosh bolalar o'z ona tilini o'zlashtirishda duch keladigan qiyinchiliklarni va ularni yengish uchun foydalanadigan strategiyalarni aks ettiruvchi rivojlanish xatolari"[32 ;204-219].

Tilni erta o'rganuvchilar va chet tilini o'rganuvchilar ma'lum bir tartibda shunga o'xshash xatolarga yo'l qo'yishlari va shu bilan ma'lum rivojlanish bosqichlaridan o'tishlari kuzatilgan. Ushbu turdagi xatolar to'g'ridan-to'g'ri belgilash fenomeni bilan bog'liq. "Belgilash" atamasi N.S.Trubetskoyning asarlariga qaytadi, u "belgilangan" va "belgilanmagan" tushunchalarini fonologik qarama-qarshiliklarni tasvirlash uchun ishlatgan, ya'ni semantik qarama-qarshiliklar.

Shunday qilib, N.S.Trubetskoyning fikriga ko'ra, u yoki bu xususiyatga ega bo'lgan fonologik oppozitsiya a'zosi, "belgilangan", bu xususiyatning mavjudligi bilan tavsiflanmagan muxolifat a'zosi esa "belgilanmagan"[37; 352]. Belgilangan elementlarni yorliqsizlarga qaraganda hazm qilish qiyinroq. Masalan, portlovchi undoshlar ona tilini o'zlashtirganda ham chet tilini ham jaranglilardan oldinroq egallaydi. Generativ tilshunoslikning paydo bo'lishi bilan belgililik kategoriyasi Trubetskoy ta'kidlaganidek umuminsoniy grammatika hodisasi tufayli tillarning o'ziga xos xususiyati sifatida qarala boshlandi [45; 454-b]. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, nazariya biologik asosga ega va belgilanish kategoriyasi barcha tillar uchun universaldir deb taxmin qilinadi.

Shunday qilib, o'qituvchi talaffuzdagi qiyinchiliklarni nafaqat ona va o'z tillarining fonetik tizimini taqqoslash asosida balki o'quv jarayonida o'quvchilarning tillararo tizimining tabiiy rivojlanishini ham hisobga olishi kerak. Maktabda chet tili o'qituvchisi nafaqat intralingvistik balki ekstralingvistik xarakterdagi muammolarga ham duch keladi. Bularga, masalan, chet tilini o'rganish uchun motivatsiya yaratish kiradi. Bunda o'quvchilarning individual va yosh xususiyatlarini ham hisobga olish zarur.

2.3. Fonetik o‘qitishda o‘quvchilarning psixologik-pedagogik xususiyatlari

Chet tili fonetikasini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olish juda muhim sanaladi. Rivojlanish va ta’lim psixologiyasi bilan shug‘ullanadigan tadqiqotchilarga taxminan 6 yoshdan 10 yoshgacha boshlang‘ich maktab yoshigacha bo‘lgan bolalar tashkil qilishini aytishadi. Ushbu yosh oralig‘ida bo‘lgan bolalar “miyaning funksional yaxshilanishiga ega-korteksning analitik-sistematik funksiyasi rivojlanadi; qo‘zg‘alish va inhibe qilish jarayonlarining nisbati asta-sekin o‘zgarib turadi; qo‘zg‘alish jarayoni hali ham hukmron bo‘lsa ham inhibisiyon jarayon yanada kuchayib boradi...”[20; 255].

Boshlang‘ich maktab yoshidagi bolada o‘ynashga bo‘lgan ehtiyoj saqlab qoladi, lekin u maktabga kirganida uning faoliyat shakli o‘zgaradi, u yangi bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashga qaratilgan. “O‘quv faoliyati asosida kichik yoshdagi o‘quvchilarda nazariy ong va tafakkur rivojlanadi, tegishli qobiliyatlar (fikrlash, tahlil qilish, aqliy rejalashtirish), shuningdek o‘rganish ehtiyojlari va motivlari rivojlanadi”. Bu yoshda o‘quvchilarda jismoniy kuch ko‘p bo‘lib, ular ko‘pincha jismoniy faollikka muhtoj bo‘lishadi. Shuning uchun chet tilini o‘rgatishning boshlang‘ich bosqichida o‘qituvchi turli o‘yin mashg‘ulotlaridan foydalanishi kerak. O‘yin bu boshlang‘ich sinf o‘quvchilari hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin bo‘lgan konteks bo‘lib, ularni tezroq qaror qabul qilish kabi tuzilmaviy formatlarda mashq qilish qiyinroq. O‘yin shuningdek, mavhum fikrlash uchun uchun asos yaratadi. O‘yin bolalarni o‘z fantaziyalarini yaratishgava baham ko‘rishga, yoshi uchun eng dolzarb muammolarni hal qilishga va tengdoshlari bilan bemalol muloqot qilish tajribasiga ega bo‘lishga undaydi. Sinfda o‘yinni rag‘batlantirish va ushbu faoliyat turidan muayyan o‘quv maqsadlarida foydalanish orqali biz bolaning o‘quv jarayoniga yanada chuqurroq jalb qilinishiga imkon yaratamiz.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ta’lim jarayonining ahamiyatini to‘liq anglamaydilar. O‘qish irodani, o‘z-o‘zini tarbiyalashni, mehnat va intellektual

faoliyatni tobora ko‘proq harakat qilishni talab qiladi. O‘yin faoliyati esa tobora kamayib bormoqda. O‘qituvchi eng boshidanoq bolaga o‘rganish zarur va muhimligini, o‘qish tufayli siz juda ko‘p foydali, yangi va qiziqarli ma’lumotlarni o‘rganishingiz mumkinligini yetkazish kerak. “Yangilikni kutish, unga bo‘lgan qiziqish yosh o‘quvchining ta’lim motivatsiyasiga asoslanadi. Kognitiv ehtiyojninghissiy tajribasi sifatida qiziqish, o‘quv faoliyatining ichki motivatsiyasi, yosh o‘quvchilarning kognitiv ehtiyoji ushbu ehtiyojni qondiradigan ta’lim mazmuniga “qo‘ng‘iroq qilganda” asoslanadi[46; 222]. O‘quvchilarning psixologik xususiyatlaridan kelib chiqib, dars o‘tishda fonetik materialni diqqat bilan tanlash kerak. Bu qiziqarli va tarbiyaviy bo‘lishi kerak.

Shuningdek, bolani bajarilgan ish uchun rag‘batlantirish kerak. Bu uni ketingi ta’limga undaydi va chet tilini o‘rganishga tabiiy qiziqish uyg‘otadi. Ushbu vazifani bajarish uchun o‘quv jarayoniga o‘quvchilarni axloqiy darajada qo‘llab-quvvatlaydigan qo‘shimcha rag‘batlarni kiritish kerak. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun bu maqullash maqtash, boshqa bolalarga o‘rnak ko‘rsatish yoki faxriy yorliqda ism bo‘lishi mumkin. “Bolaning xulq-atvorini diqqat bilan kuzatib borish, u nimaga eng yaxshi javob berishini o‘z vaqtida payqash va maktab boshida bu bilan ma’naviy rag‘batlantirish shakllariga tez-tez murojat qilish muhim, har qanday jazoni istisno qilish yoki minimallashtirish maqsadga muvofiqdir”.

O‘qituvchi o‘quvchilar orasida o‘quv faoliyatining ta’limiy va kognitiv motivlarni shakllantirishi, ya’ni o‘quvchilarga baho va maqto‘v uchun emas, balki shaxsiy muvaffaqiyat va natijalarga erishish, bilim olish va o‘z bilimlarini kengaytirish uchun o‘qish zarurligini yetkazishi kerak. Bundan tashqari o‘quvchilar o‘z oldilariga maqsad qo‘yishlari va o‘z maqsadlariga erishishlari uchun astoyidil xarakat qilishari kerak. Biroq bu yoshdagi o‘quvchilarning psixologik-pedagogik nuqtayi nazardan kelib chiqib ularga sodda va tushunarli tilda ta’kidlab borish kerak bo‘ladi. 6-10 yoshli bola hali chet tili o‘rgatishning maqsadlari va ta’lim olish zarurligini to‘liq anglamagan bo‘lishadi. Shu sababdan o‘qituvchi qiziqarli va turli xil metodlarni o‘z ichiga olgan darslarni

tayyorlashi kerak. Bu nafaqat chet tilini, balki boshqa har qanday fanni ham o'rganish uchun yana bir turtki bo'lib xizmat qilishi mumkin. "O'quvchi pozitsiyasining motivatsion funksiyasi va uning matematika yoki til darslarida qilayotgan ishlarining mazmuni o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik yo'q agar bu sinflar zerikarli bo'lsa va monoton, ularga qiziqish yo'qoladi" Yuqoridagi xususiyatlar shuni ko'rsatadiki, yosh o'quvchilar uchun talaffuzni o'rganishning eng yaxshi usuli doimiy ravishda maqsadli tilda (turli manbalar tomonidan taqdim etilgan) ammo tushunarli shaklda ma'lumot olish, shuningdek, taqlid va takrorlash bilan bog'liq bo'lgan xarakatlarni bajarishdir.

Tegishli tayyorgarlik va o'rganish uchun shart-sharoitlar bilan yosh o'quvchilar o'zlarining psixologik-pedagogik nuqtayi nazaridan kelib chiqib chet tili fonetikasini o'rganishda quzidagi afzalliklarga ega bo'lishlari mumkin.

- ular uchun tilning yaxshi tovush tizimini nafaqat alohida tovushlarning talaffuzini, balki intonatsiya naqshlarini o'zlashtirish ham ossonroq;

- ularda axborotni idrok etishning turli shakllari yaxshi rivojlangan, vizual, kinestetik, eshitish;

- ularning yoshi birinchi va qo'shimcha tillar o'rtasida samarali aloqalarni o'rnatishga imkon beradi, bu bolaning tilni bilishi va savodxonligi uchun muxim ahamiyatga ega bo'lishi mumkin;

- bu bolalarning umumtalimiy rivojlanishiga masalan (kognitiv, madaniy, hissiy) va ko'p tilli madaniyatlararo o'ziga xoslikni ijobiy shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin;

Ammo sanab o'tilgan afzalliklarga qaramay ushbu yosh toifasidagi o'quvchilar uchun o'rganilayotgan fanning xususiyatlariga e'tibor qaratish va ular orasida asosiylarini ajratib ko'rsatish qiyin. Bundan kelib chiqadiki "bolani butun obyektini butun shaklini idrok etishga o'rgatish, so'ngra undagi eng muhim(xarakterli) xususiyatlarini ajratib ko'rsatish". Bundan tashqari "o'qituvchining ishi doimiy ravishda o'quvchini ishini tahlil qilish, obyektlarning xususiyatlarini taqqoslash, muhim narsalarni ajratib ko'rsatish va uni bir so'z bilan ifodalashga qaratilgan bo'lishi kerak".

Aniq emotsional idrok bu boshlang'ich sinf o'quvchilarining yana bir muhim xususiyati. Ular dunyoni o'zlarining his tuyg'ulari orqali, keyin esa aql yordamida o'rganadilar. Sensor rivojlanish va akademik muvaffaqiyat o'rtasida yaqin bog'liqlik borligini isbotlovchi tadqiqodlar mavjud.

Har bir o'quvchi individualdir, shuning uchun diqqatning tabiati ham boshqacha. Agar Gippokrat-Galen nazariyasiga ko'ra temperament turlariga murojaat qilsak har bir turning o'ziga xos axborotni idrok etish va ish tezligi uslubi bor, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Agar bola faol bo'lsa (sanguinik yoki xolerik), bu uning e'tiborsizligini anglatmaydi. Ma'lumotni tezda idrok etish va u bilan kerakli narsalarni ishlab chiqarish qobiliyati harakat, lekin passivga qaraganda qisqaroq vaqt uchun (flegmatik yoki melanxolik), aksincha, ularga ko'proq vaqt berilishi kerak. Temperament turini darhol aniqlash va buni bilib, siz u bilan yanada samarali ishlashingiz mumkin. Har bir inson o'quv jarayoniga ta'sir ko'rsatadigan individual shaxsiy xususiyatlarga ega bo'lishiga qaramay, ta'lim tizimining ma'lum bosqichidagi barcha o'quvchilar ma'lum bir yoshga xos bo'lgan umumiy xususiyatlar bilan tavsiflanadi, ya'ni inson rivojlanishi bosqichi [47; 384-b]. Yoshlikni o'tish davri, ulg'ayish bosqichiga kiritish mumkin. Shu bilan birga, ulg'ayish mezoni nafaqat jismoniy rivojlanish, balki bilim, qadriyatlar, me'yorlar tizimini shakllantirish, madaniy rivojlanish, turli xil mehnat turlarini amalga oshirish uchun ko'nikma va malakalarni egallashdir. Kattalar bilan munosabatlarning tabiati o'zgarishi mumkin. Ikki qarama-qarshi jarayon izolyatsiya, mustaqillik istagi va keksa odamlar bilan identifikatsiya qilish dolzarb bo'lib qoladi. Bu yangi "kattalar" ijtimoiy rollarini o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lib, bu ham mustaqillikni rivojlantirishni, ham kattalar tajribasini o'zlashtirishni, xulq-atvor namunalarini o'zlashtirishni talab qiladi [25; 338-b]. Oliy ta'lim istiqbollari o'rta maktab o'quvchilarida alohida his-tuyg'ularni uyg'otadi, chunki ular diplom olishni "kelajakdagi farovonlik va martaba o'sishining kaliti" deb bilishadi. Bundan xulosa kelib chiqadiki, ushbu bosqichda yetakchi faoliyat ta'lim va kasbiydir va asosiy motivlar shaxsiy va kasbiy o'zini o'zi Zimnyaya shunday yozadi: "O'quv motivatsiyasi strukturada

sifat jihatidan o'zgaradi, chunki o'rta maktab o'quvchisi uchun o'quv faoliyatining o'zi kelajakning hayot rejalarini amalga oshirish vositasidir"[47;384]. Bundan xulosa kelib chiqadiki, ushbu bosqichda yetakchi faoliyat ta'lim va kasbiydir va asosiy motivlar shaxsiy va kasbiy o'zini o'zi belgilash va keyingi mustaqil hayotga tayyorgarlik bilan bog'liq. Bu motivlarning zamirida kelajakdagi faoliyat sohasini tanlash zarurati yotadi. Shu munosabat bilan, o'quv jarayoni individual hayot istiqbollarini aniqlash va kelajakni loyihalash tufayli tanlanganlik xususiyatlarini oladi [25; 338-b]. Olingan har qanday bilim kelajakda foydali bo'lishi nuqtayi nazaridan baholanadi. O'smirlik davridagi intellektual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1) nazariy tafakkurning rivojlanishi. Yuqori sinf o'quvchilarining o'quv va aqliy faoliyati faollashadi va mustaqil bo'lib, olingan bilimlarni tanqid qilishda namoyon bo'ladi;

2) globall umumlashtirishga intilish, yangi nazariyalar, tamoyillar va qonuniyatlarni izlash;

3) o'z intellektual qobiliyatlarini yetarli darajada baholamaslik tendensiyasi, ularni bo'rttirib ko'rsatish.

O'quv jarayonini tashkil qilishda maktab o'quvchilari orasida mavjud bo'lgan o'z taqdirini o'zi belgilash va mustaqillikka bo'lgan ehtiyojlarni hisobga olish kerak. Bir tomondan, o'quvchilarning fikrlarini hisobga olish, ularning o'z fikrlarini bildirish huquqini ta'minlash muhimdir. Shunday qilib, ular hissiy, xulq-atvor va qadriyatlar avtonomiyasiga bo'lgan istaklarini amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Biroq, boshqa tomondan, o'qituvchi o'z javoblarida ehtiyot bo'lishi kerak, chunki o'smirlik davrida o'quvchilarda o'z-o'zini hurmat qilish tuyg'usi bo'rttirilgan bo'lib, ularning fikriga zid bo'lgan maslahat va mulohazalarga keskin munosabatda bo'lishi mumkin. Sinfda o'zini namoyon qilish va o'zini o'zi tasdiqlashga bo'lgan ehtiyojni qondiradigan eng to'g'ri va samarali shakllar muammoli masalalarni muhokama qilish va muhokama qilishdir. O'quvchilar tanlangan mavzu bo'yicha o'z fikrlarini shakllantirish va

ifoda etish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa mustaqillikni ko'rsatadi. Yosh xususiyatlari inson rivojlanishining asosi bo'lib, ta'lim faoliyatini tashkil etishda buni e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Maktab o'quvchisining individual va yosh xususiyatlarini hisobga olish ko'p jihatdan uning keyingi mehnat faoliyati sub'ekti sifatida shakllanishini belgilaydi, uning mehnatga munosabatini belgilaydi.

II bob yuzasidan xulosalar

Nutqning fonetik tomonida doimiy ishning yo'qligi ko'nikmalarning avtomatizatsiyasi va fotoalbomga olib kelishi mumkin, ya'ni talaffuz xatolarining ildizi, shuning uchun uni chet tilini o'qitishning umumiy jarayoniga organik ravishda kiritish muhimdir. Talaffuz xatolarining bir qancha sabablari mavjud. Ularning sabablarini batafsil o'rganish yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni bartaraf qilish imkonini beradi va chet tilini o'rgatishda ularni hisobga olish fonetik ko'nikmalarning eng samarali va to'g'ri rivojlanishiga yordam beradi. Yosh xususiyatlari, shuningdek, individual xususiyatlar inson rivojlanishining asosi bo'lib, ta'lim faoliyatini tashkil etishda hisobga olinishi kerak. Maktab o'quvchilari inson rivojlanishining o'smirlik davri kabi bosqichida. Maktabda o'ziga xos xususiyatlarni hisobga olish ko'p jihatdan o'quvchining mustaqil fan sifatida keyingi rivojlanishini belgilaydi. XXI asr – intellektual avlod asrining kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga xos bo'lgan xarakterli jihatlari ko'p. Bugungi davr bolalari qobiliyat, zehn-zakovat, tirishqoqlik borasida ustunlik qilishadi. Ya'ni bolalar juda erta yoshdan intellektual imkoniyatlarini to'liq ishga solishga intilishadi va o'zlariga nisbatan kuchli e'tibor talab qilishadi, atrofdagi olamni tezroq anglashga urinishadi. Kichik maktab yoshidagi bugungi davr(indigo) bolalari o'zlarining giperfaolligi va o'ta ta'sirchanliklari bilan o'tgan asrdagi tengdoshlaridan farq qilishadi. Bunday giperfaollik natijasida bolalar kinestetik, tez toliqadigan va diqqatni jamlab, ma'lum nuqtada uzoq saqlab tura olmaydigan bo'lib qolishgan. Bugungi davr bolalarida uzoq muddatli xotira qisqa muddatli xotiraga nisbatan

mustaxkamroq bo'лади. Bunday layoqat bolalarga kompyuter texnologiyalari asridagi yuqori axborot tezligi oqimida ortda qolib ketmasliklari va katta miqdordagi axborotni operativ qabul qilib uni tez fursatda qayta ishlashlari uchun inom etilgan.

III BOB. NEMIS TILIDA A1 DARAJADAGI O‘QUVCHILARNING FONETIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHGA YO‘NALTIRILGAN TIZMINING METODIK SAMARADORLIGI

3.1. Tajriba-sinov ishlarini tashkil qilish

Tajriba natijalari ilmiy-uslubiy tadqiqotlarning hal qiluvchi muhim sanalgan qismlari sifatida qaraladi, chunki ular haqiqiylikini va tekshiruvlarning amaliy ahamiyatini isbotlaydi. Tajriba ishlarining asosiy maqsadi shundaki – nemis tilida A1 darajadagi o‘quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirish uchun eng samarali mashqlar tizimini ishlab chiqish va olingan ilmiy tadqiqotlar asosida ta‘limni rivojlantirish sifatini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflarni taklif qilish. Tajriba-sinov ishimizning maqsadi shuki – dissertatsiya boshida ilgari surilgan g‘oyani haqiqiy sharoitlarda sinab ko‘rish va ishimizga samarali tasir etuvchi omillar asosida yangi va ijobiy natijalarga erishishga qaratilgan.

Metodik tadqiqot ishimizning maqsadi nemis tilida A1 darajadagi o‘quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantiruvchi mashqlarni aniqlashdan iborat. Tadqiqotimiz samaradorligini isbotlash uchun biz A1 darajadagi o‘quvchilarning fonetik kompetensiyalarini shakllantirish uchun tajriba-sinov ishlarini tashkil qildik. Avvalo tajriba-sinov ishini tashkil qilish bosqichida tajriba-sinov rejasini tuzib chiqdik hamda uni jadvalga umumlashtirdik.

Tajriba-sinov rejasi

Tajriba-sinov maydonchasi	Termiz tuman 16-IDUM	
Tajriba-sinov fani	Nemis tili	
Tajriba-sinov uchun tanlangan sinflar	5-6-7sinflar	
Tajriba guruhi	6-sinflar	A, B,D,E,F guruhlar
Nazorat guruhi	5-7 sinflar	A,D,F guruhlar
Modul	Nemis tili darsi	2-3 chorak
Tgsoni	60 ta	
Ngsoni	30 ta	

Tajriba-sinov maydonchalari: Tajriba-sinov ishlari ta'kidlovchi, shakllantiruvchi va yakunlovchi bosqichlardan iborat bo'ldi. Ushbu bosqichlarda quyidagilar e'tiborga olindi.

- Tajriba-sinov ishlarini o'tkazish bosqichlari belgilab olindi;
- Tajriba-sinov maydonchalari aniqlandi;
- Tajriba-sinov ishlarining mazmuni, maqsadi va vazifalari aniqlandi.

Ta'kidlovchi tajriba-sinov bosqichlari 2021-2022, 2022-2023 o'quv yillarida olib borildi. Uning vazifalari belgilab olindi: umumta'lim maktablarida mavjud nazariy-metodologik manbalar, meyoriy hujjatlarni o'rganish; nemis tilida A1 darajadagi o'quvchilarning fonetik kompetensiyalarni rivojlantirish asosida o'rgatishning nazariy va amaliy asoslarini aniqlash; nemis tili fonetikasini tabaqalashtirilgan yondashuvga tayangan holda o'qitishning mazmuni, shakllari, texnologiyalari, vositalari va metodlarini takomillashtirish; anketa savollari yordamida o'quvchilarning amaldagi darsliklar asosida nemis tilidan bilimlari va amaliyotda nemis tilida kommunikatsiyani amalga oshirish qobiliyatlarini aniqlash; Amalga oshirilgan ishlar: Tajriba-sinov o'tkaziladigan umumta'lim muassasa belgilab olindi. Ilmiy adabiyotlar o'rganildi. Ta'kidlovchi tajriba-sinov ishlarini o'tkazish uchun umumta'lim maktablarida nemis tili

fonetikasini o'qitishga oid o'qituvchilar uchun anketa so'rovnomalari ishlab chiqildi hamda tajriba-sinov guruhleri o'quvchilari uchun amaldagi darsliklar asosida chet tilni egallaganlik darajasini aniqlovchi savolnomalar ishlab chiqildi.

Shakllantiruvchi tajriba-sinov ishlari 2021-2022, 2022-2023 o'quv yillarida 5-, 6- hamda 7-sinflarda olib borildi. Uning maqsadi taklif qilingan mashqlar amaliyotda sinab ko'rildi. Ushbu bosqichning vazifalari quyidagilardir: nemis tilini o'rganib kelayotgan yosh avlodga ishlab chiqilgan multimedial o'quv resurslar va uslubiy qo'llanma o'quv materiallari bilan tanishtirish; tajriba-sinov ishlari davomida tajriba guruhi va nazorat guruhi natijalarni taqqoslash hamda tahlil qilish; tajriba-sinovishlari jarayonida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish yo'llarni aniqlash; erishilgan natijalarga ko'ra ishlab chiqilgan mashqlar va texnologiyalarni amaliyotga tadbiiq etishdan iborat.

Umumta'lim muassasalari rahbarlari yordamida tajriba-sinov uchun sinflar belgilab olindi va o'qituvchilar jamoasi shakllantirildi. Tajriba-sinovga jami jalb qilingan respondentlarning umumiy soni 90 ta bo'lib, shulardan 30 nafari nazorat guruhlarini, 60 nafari tajriba guruhlarini tashkil qildi. Har bir umumta'lim muassasasida nazorat guruhi (NG) uchun bittadan sinf, tajriba guruhleri(TG) uchun belgilangan sinf teng yarmi ajratib olindi, baholash mezonlari – yuqori (a'lo), yaxshi (yaxshi), o'rta (qoniqarli) asosida aniqlandi.

Shuningdek, tajriba-sinov ishlariga 5 nafar o'qituvchilar ham jalb qilindi. Mazkur sinflarda amalga oshirilayotgan tadqiqot ishi yuzasidan suhbatlar va so'rovnomalar o'tkazildi. Shuningdek, tajriba-sinov ishlariga jalb qilingan o'qituvchilarning kompetensiyaviy yondashuv bo'yicha hamda chet til o'quv predmetiga oid islohotlarga tegishli nazariy bilimlarini aniqlash maqsadida maxsus so'rovnomalar o'tkazildi. Belgilangan sinflarda tajriba-sinov guruhiga jalb qilingan o'qituvchilarning dars jarayonlari kuzatildi. O'tkazilgan so'rovnomalar va suhbatlar natijalari va kuzatilgan dars tahlillari yuzasidan o'qituvchilar bilan umumiy muhokamalar amalga oshirildi. Mazkur davrda tadqiqotda taklif qilingan nemis tilini o'qitishda kompetensiyalarni

rivojlantirishga oid usullar, mashqlar sinovdan o'tkazildi. Shakllantiruvchi tajriba-sinov ishlarini qamrab olgan yillarda taklif etilgan mashqlar, usullarning statistik natijalari tahlil qilindi.

3.2. Fonetik mashqlar va ularni tajriba-sinovdan o'tkazish bosqichi

Unli tovushlarning artikulyatsiyasi nutqda assimilyatsiya qilish va amalga oshirishda eng katta qiyinchiliklarni keltirib chiqarganligi sababli, talaffuzni tuzatishda unga alohida e'tibor berish kerak. Shu munosabat bilan eshitish va talaffuz qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha o'quv mashqlarining asosiy qismi nemis tilining unlilarini aniq ishlab chiqishga qaratilgan. Rus tilida so'zlashuvchi o'quvchilar uchun uzunlik-qisqalik prinsipiga ko'ra unli tovushlarning qarama-qarshiligi ularni tan olish va amalga oshirishda sezilarli qiyinchiliklarga olib keladi, chunki bunday qarama-qarshilik rus tilida mavjud emas. Ona tili, lekin rus va nemis tillarida bunday fonemalarning artikulyatsiyasi odatda o'xshash xususiyatlarga ega. Yuqorida aytib o'tganimizdek, nemis tilida bunday unlilarning bir nechta juftlari mavjud, ammo ularning ba'zilarida artikulyatsiyaning boshqa xususiyatlari ham mavjud. Shu munosabat bilan o'quvchilarga uzunlik bo'yicha qarama-qarshilikni eslatish maqsadida darsning birinchi qismida /a:/ - /a/ unli fonemalarini ko'rib chiqishni taklif qilamiz.

Darsning maqsadi: fonemalarning talaffuzini tuzatish /a:, a/.

Darsning vazifalari:

- o'quvchilarni nemis tilidagi unlilar tizimining uzunlik-qisqalik tamoyili bo'yicha qarama-qarshilik kabi xususiyati bilan tanishtirish;

- unlilarning artikulyatsiyasini tushuntirish va ko'rsatish /a:, a/;

- o'quvchilarda mavjud fonetik bilim va ko'nikmalarni faollashtirishga undash;

- o'quvchilarning tinglash va talaffuz qobiliyatlarini yaxshilash;

- dars oldidan fonetik qiyinchiliklarni bartaraf etish;

- unli tovushlarning artikulyatsiyasini o'rgatish va mustahkamlash.

1) Mavzuga kirish;

O‘qituvchi o‘quvchilarga nemis tilida cho‘ziq va qisqa unlilar mavjudligini eslatib turadi, so‘ngra bilimlarni faollashtirish uchun o‘quvchilardan bunday fonemalarning talaffuzidagi farqni tushuntirishni so‘raydi. O‘quvchilar shuni yodda saqlashlari kerakki, uzun unlilarning artikulyatsiyasi ko‘proq yaqinlik va keskinlik bilan birga keladi, qisqalik esa, aksincha, ko‘proq ochiqlik va kamroq taranglik bilan birga keladi. Agar o‘quvchilar javob berishga qiynalsa, o‘qituvchi mustaqil ravishda artikulyatsiya xususiyatlarini qaytadan tushuntirib beradi. O‘qituvchi uzun unlilar ochiq va shartli yopiq bo‘g‘inlarda, qisqa unlilar esa yopiq bo‘g‘inlarda uchrashini ham eslatib o‘tadi.

2) Artikulyatsiyani tushuntirish va o‘rnatish;

O‘qituvchi /a:/ - /a/ juft unlilarini alohida talaffuz qiladi, artikulyatsiyadagi farqni ko‘rsatadi: /a:/ uzun, tarang va yopiqroq talaffuz qilinadi, butun ovoz xarakterini saqlaydi, /a/ keskin talaffuz qilinadi. O‘quvchilar birinchi navbatda bir juft unlini alohida talaffuz qiladilar, artikulyatsiyaga e‘tibor berishadi va ular orasidagi farqni ko‘rsatishga harakat qilishadi va birgalikda o‘qituvchiga ergashib xor bo‘lib talaffuz qilishadi.

Minimal juft so‘zlar, ya‘ni bir-biridan faqat bir tovushda farq qiluvchi juft so‘zlar:

Aal [a:l]	All [al]	Staat [sta:t]	Stadt [stat]
Wahn [va:n]	Wann [van]	kam [ka:m]	Kamm [kam]
Wal [va:l]	Wall [val]	lahm [la:m]	Lamm [lam]

3) O‘rnatish (5 min.).

Keyin o‘quvchilar mashq davomida artikulyatsiyani tuzatadilar.

1-mashq [Rogić, 2017: 68].

O‘tkazish shakli: juftlik yoki guruh.

Ishtirokchilarning minimal soni: 2.

Material: uzun yoki qisqa unlilar bo‘lgan so‘zlar yozilgan karta shaklidagi tarqatma materiallar;

O'qituvchi sinfni kichik guruhlarga ajratadi va har bir guruhga so'z kartalarini tarqatadi. O'quvchilar so'zlarni oldindan ko'ra olmasligi uchun kartalar stol ustiga teskari qilib qo'yiladi. Har bir guruhdan bittadan ishtirokchi chiqib mashqni boshlaydi. O'quvchi ikkita kartani tortib, so'zlarni ovoz chiqarib aytishi kerak, unli tovushlarning artikulyatsiyasiga e'tibor berib /a:/ va /a/. Har bir kartada uzun yoki qisqa unli bo'lgan bitta so'z mavjud. O'quvchilarning vazifasi bu so'zlarning juftlik hosil qilishi mumkinligini aniqlashdir. Misol uchun, o'quvchi Mann [man] "odam" va Bach [bax] "oqim" so'zlari yozilgan kartalarni tortadi. Talaffuz qilishda u ikkita so'zda ham qisqa unlilar borligini va juftlik hosil qilishi mumkinligini tushunib olishlari kerak. Shunday qilib guruhdagi barcha ishtirokchi ushbu mashqni bajarishga qatnashishi kerak. Bu mashqlar yordamida o'quvchilar Bir vaqtning o'zida o'quvchilar bir necha marta topshiriqni bajarish davomida artikulyatsiya ko'nikmalarini oshiribgina qolmay, qaysi holatda cho'ziq, qaysi holatda qisqa unlini talaffuz qilish kerakligini eslab qolishadi. Mashq davomida o'qituvchi bir guruhdan ikkinchi guruhga o'tadigan artikulyatsiyani tekshiradi va xatolari bo'lsa uni to'g'irlab tushuntirib beradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, o'quvchilarining lug'at boyligi ancha yuqori bo'lganligi bois mashq qilish uchun samarali lug'atlardan foydalanish mumkin. Shuningdek, dars mavzusiga oid lug'atdan foydalanish fonetik qiyinchiliklarni bartaraf etishga yordam beradi. Agar xohlasangiz, motivatsiyani oshirish uchun raqobat elementini ham kiritishingiz mumkin. Agar o'quvchi so'zlarni to'g'ri talaffuz qilsa va ikkala so'zda bir xil unli borligini aniqlasa, u kartalarni o'zi uchun oladi. Oxirida qolganlardan ko'ra ko'proq juft so'zlarni topgan kishi g'olib hisoblanadi. Darsning keyingi qismida /e/ - /e/ unlilari juftligining artikulyatsiya xususiyatlarini ko'rib chiqishni taklif qilamiz. O'quvchilar o'tgan darsning boshida uzoq davom etish tamoyiliga ko'ra qarama-qarshilikning umumiy mavzusi bilan tanishganliklari sababli, bu safar fonemalarning artikulyatsiyasidan boshlashingiz mumkin. Shuni ham ta'kidlash kerakki, materialni o'rganish jarayonida o'rganilayotgan fonetik hodisalarni ham kiritish

maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Shunday qilib, /e:/, e/ unlilarining artikulyatsiyasini tuzatishga qaratilgan mashqlar ilgari o'rganilgan /a:/, a/ fonemalarini o'z ichiga olishi mumkin.

Darsning maqsadi: /e:/, e/ tovusharni talaffuzini tuzatish.

Darsning vazifalari:

- /e:/, e/ unlilarining artikulyatsiyasini tushuntirish;
- o'quvchilarda mavjud fonetik bilim larni faollashtirishga undash;
- o'quvchilarning talaffuz qobiliyatlarini yaxshilash;
- fonetik qiyinchiliklarni bartaraf etish;
- mashq asosida juft unlilarning artikulyatsiyasini o'rgatish va mustahkamlash.

Darsning boshlanishi:

1) Artikulyatsiyani ko'rsatish va tushuntirish;

O'qituvchi o'quvchilardan uzun va qisqa unlilarning artikulyatsiya xususiyatlarini eslab qolishlarini aytadi, so'ngra /e:/ - /e/ juft unlilarini alohida talaffuz qiladi. Artikulyatsiyani tushuntirayotganda, o'zbekcha unli [e] bilan o'xshashlikni keltirib, ular orasidagi farqni ta'kidlash mumkin. Nemis tilida /e:/ ni talaffuz qilganda og'iz kengroq ochiladi, tovushning o'zi uzoq vaqt davomida taranglik bilan talaffuz qilinadi va butun jaranglash vaqtida o'z xarakterini saqlab qoladi va tez talaffuz qilinadi, lekin taranglik kamroq bo'ladi.

2) Artikulyatsiya bayoni;

O'quvchilar birinchi navbatda mustaqil ravishda bir juft unlini alohida talaffuz qiladilar, artikulyatsiyaga e'tibor berishadi va ular orasidagi farqni ko'rsatishga harakat qilishadi keyin o'qituvchidan keyin xorda minimal so'z juftlarini takrorlaydilar:

quälen ['kvɛ:lən]	Quellen ['kvɛlən]
Täler ['tʰɛ:l]	Teller ['tʰɛl]
schräg [ʃɾɛ:k]	Schreck [ʃɾɛk]

3) Bajarish.

Keyin o‘quvchilar /e:/, e/ unlilarining artikulyatsiyasini kuchaytiradilar va mashq davomida /a:/, a/ unlilarining artikulyatsiyasini eslab qolishadi.

2-mashq.

O‘tkazish shakli: juftlik yoki guruh.

Material: uzun yoki qisqa unlilarni o‘z ichiga olgan so‘zlar yozilgan kartalar ko‘rinishidagi tarqatma material.

O‘qituvchi sinfni kichik guruhlariga ajratadi va har bir guruhga so‘z kartalarini tarqatadi. Bunday holda dars mavzusiga oid lug‘atlardan foydalanishga ruxsat beriladi. O‘quvchilar so‘zlarni oldindan ko‘ra olmasligi uchun kartalar stol ustiga teskari qilib qo‘yilgan. Har bir guruhdagi o‘quvchilardan biri mashqni boshlaydi. O‘quvchi bitta kartani chiqarib so‘zni baland ovozda aytishi kerak, unli tovushlarning artikulyatsiyasiga e‘tibor berish /e:/ va /e/, shuningdek /a:/ va /a/, boshqa guruh a‘zolari kartani ko‘rmasliklari kerak. Har bir kartada uzun yoki qisqa unli bo‘lishi mumkin bo‘lgan bitta so‘z mavjud. Guruhning qolgan a‘zolarining vazifasi so‘zda qaysi unli tovush borligini, cho‘ziq yoki qisqa ekanligini aniqlash va eshitishdan iborat. Bunga qarab so‘zni aytgan o‘quvchi o‘z kartasini tegishli kartalar to‘plamiga qo‘yadi. Guruhning har bir a‘zosi kamida bitta kartani tortib olishi kerak. Oxirida barcha kartalar ikkita qoziqqa bo‘linishi kerak: uzun unlini o‘z ichiga olgan so‘zlar va qisqa unlini o‘z ichiga olgan so‘zlar bilan kartalar. O‘quvchilar ularni aylantiradilar, o‘qituvchi xatolarni tekshiradi. Shunday qilib o‘quvchi so‘zni talaffuz qilishda artikulyatsiya qobiliyatini rivojlantiradi, qolgan guruh a‘zolari esa eshitish qobiliyatini rivojlantiradi. Keyinchalik, o‘zbek tilida so‘zlashuvchi o‘quvchilar uchun alohida qiyinchiliklarni keltirib chiqaradigan va /e:/, e/ unlilari bilan uzunlik-qisqalik printsipiga ko‘ra qarama-qarshiliklarni hosil qiluvchi /e:/ fonemasini ko‘rib chiqishni taklif qilamiz.

Darsning maqsadi: /e:/ fonemasining talaffuzini tuzatish.

Darsning vazifalari:

- fonemaning artikulyatsiyasini tushuntirish;
- o‘quvchilarda mavjud fonetik bilimlarni faollashtirishga undash;

- o‘quvchilarning talaffuz qobiliyatlarini yaxshilash;
- mashq bajarish natijasida artikulyatsiyani o‘rgatish va mustahkamlash.

Darsning boshlanishi:

1) Artikulyatsiyani ko‘rsatish va tushuntirish;

O‘qituvchi uzun unlini /e:/ talaffuz qiladi, so‘ngra artikulyatsiyani tavsiflaydi. Talaffuz qilishda tilning orqa tomoni /e:/ fonemasining artikulyatsiyasi paytidagiga qaraganda bir oz yuqoriga ko‘tariladi lablar keng tabassumga cho‘ziladi, tovush uzoq vaqt taranglik bilan talaffuz qilinadi.

2) Artikulyatsiya bayoni (3 min.); O‘quvchilar uzun unlini /e:/ talaffuz qiladilar, artikulyatsiyaga katta e‘tibor berishadi. Biz birinchi navbatda o‘zbek tilidagi “Kinder” so‘zini o‘quvchilarga talaffuz qilishga taklif qilishimiz mumkin, kuchli tabassum va unli [e] ni uzoq vaqt talaffuz qilish, so‘ngra uni alohida talaffuz qilishga harakat qiling. Keyin xorda o‘qituvchiga ergashayotgan o‘quvchilar /e:/ - /e:/ - /e/ unlilarining qarama-qarshiligini ko‘rsatib, minimal juft so‘zlarni talaffuz qiladilar:

Seele ['ze:lə]	Säle ['zɛ:lə]	stehlen ['ʃte:lən]	stellen ['ʃtɛlən]
Beeren ['be:ʁən]	Bären ['bɛ:ʁən]	fehlen ['fe:lən]	fällen ['fɛlən]
Genen ['ge:nən]	gähnen ['gɛ:nən]	beten ['be:tən]	Betten ['betən]

3) O‘rnatish (5 min.).

3-mashq (qabul qilingan va moslashtirilgan) [Kelly, 2001, 19].

O‘tkazish shakli: juftlik yoki guruh.

Material: /a:/, /a/, /ɛ:/, /ɛ/, /e:/ fonemalari yozilgan kartalar ko‘rinishidagi tarqatma material.

O‘qituvchi sinfni juftlarga yoki kichik guruhlariga ajratadi. Har bir guruh fonema kartalari to‘plamini oladi va ularni ko‘rmasliklari uchun guruh a‘zolariga tarqatiladi. Guruh a‘zolaridan biri o‘yinni boshlaydi va o‘z palubasidan birinchi kartani chiqaradi va uni oldidagi stolga qo‘yadi. Shundan so‘ng guruhdagi barcha o‘quvchilar unda qaysi fonema tasvirlanganligini ko‘rishlari mumkin. Shunday qilib, har biri o‘z palubasidan kartani aylantiradi.

Stolda bir xil fonemali ikkita karta bo'lishi bilan buni birinchi bo'lib payqagan kishi "Paar" deb aytadi. Agar o'quvchi to'g'ri so'zni tanlagan va uni to'g'ri talaffuz qilgan bo'lsa, u kartalarni o'zi uchun oladi. Agar o'quvchi xato qilsa kartalar o'chiriladi. Bu yerda mashqning refleksiv komponenti muhim ahamiyatga ega. Til yetarli darajada yuqori bo'lgan o'quvchilar boshqa odamlarning nutqidagi xatolarni tezda bilib olishlari kerak. Shunga ko'ra ushbu mashqni bajarishda ular o'z guruhidagi sinfdoshlarning to'g'ri talaffuzini nazorat qiladilar. Shu bilan birga o'qituvchi guruhdan guruhga o'tadi va artikulyatsiyaning to'g'riligini ham nazorat qiladi. O'yin oxirida kim ko'proq karta to'plasa, u g'olib hisoblanadi. Shunday qilib o'quvchilar unli fonemalarning artikulyatsiyasi ko'nikmalarini mustahkamlaydilar va shu bilan birga o'quvchilarning vazifani bajarishga qiziqishi va motivatsiyasini oshiradigan raqobat tuyg'usini shakllantiradi.

Quyidagi fragmentning maqsadi /i:/ fonemalarining talaffuzini tuzatish va yaxshilashdir.

Darsning maqsadi: /i:/ fonemalarining talaffuzini tuzatish.

Darsning vazifalari:

- unli larning artikulyatsiyasini tushuntirish va ko'rsatish /i:/;
- o'quvchilarda mavjud fonetik bilim va ko'nikmalarni faollashtirishga undash;
- o'quvchilarning tinglash va talaffuz qobiliyatlarini yaxshilash;
- dars oldidan fonetik qiyinchiliklarni bartaraf etish;
- mashq asosida juft unli larning artikulyatsiyasini o'rgatish va mustahkamlash.

Darsning borishi:

1) Artikulyatsiyani ko'rsatish va tushuntirish (2 min.);

O'qituvchi /i:/ – / / juft unli larni alohida talaffuz qiladi, so'ngra o'quvchilardan artikulyatsiyadagi farqni mustaqil ravishda tushuntirishni so'raydi. Keyin o'qituvchi har bir fonemaning batafsil tavsifini beradi. Uzun unlini talaffuz qilishda tilning uchi pastki tishlarga tegadi, tilning orqa tomoni

iloji boricha osmonga yaqin ko‘tariladi, lablar keng tabassumga cho‘ziladi. Ovoz uzoq vaqt davomida keskin va barqaror talaffuz qilinadi, butun jaranglash vaqtida o‘z xarakterini o‘zgartirmaydi. Artikulyatsiya paytida lablar va til, aksincha, bo‘shashadi, tilning orqa qismi tanglaydan biroz uzoqlashadi. Ovoz keskin va tez talaffuz qilinadi.

2) Artikulyatsiya bayoni (3 min.);

O‘quvchilar mustaqil ravishda bir juft unli tovushni alohida talaffuz qiladilar, to‘g‘ri artikulyatsiyani kuzatishga va ular orasidagi farqni ko‘rsatishga harakat qilishadi, so‘ngra o‘qituvchidan keyin xorda minimal so‘z juftlarini takrorlaydilar:

Miete ['mi:tə]	Mitte ['m tə]	Riese ['ʁi:sə]	Risse ['ʁ sə]
bieten ['bi:tən]	bitten ['b tən]	Stiel [ʃti:l]	hali [ʃt l]
pieken ['pi:]	pieken ['pi:]	Wiesen ['vi:zn]	wissen ['v sn]

3) O‘rnatish (5 min.).

4-mashq (o‘z uslubiy ishlanma).

O‘tkazish shakli: yakka tartibda.

Material: takliflar yozilgan kartalar ko‘rinishidagi tarqatma material.

O‘qituvchi o‘quvchilarga ikkita jumladan iborat individual kartalarni beradi: biri ko‘p sonli uzun unililar, ikkinchisi ko‘p sonli qisqa unililar. Gaplarni tuzishda fonetik qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun dars mavzusi bo‘yicha leksik va grammatik materiallardan foydalanish kerak. O‘quvchilarning vazifasi gapni transkripsiya qilish orqali so‘zlardagi uzun va qisqa unililarni topish va belgilashdir. Topshiriqni bajarib bo‘lgach, o‘quvchilar navbatma-navbat o‘z gaplarini ovoz chiqarib o‘qishlari, unililarni ataylab talaffuz qilishlari kerak. Bo‘rttirilgan, ya‘ni uzun yoki qisqa unliga e‘tibor qaratish, lekin ayni paytda to‘g‘ri artikulyatsiyani kuzatish. Unli tovushlarning bunday bo‘rttirilgan talaffuzi ularni yaxshiroq eslab qolish va artikulyatsiyani mustahkamlashga yordam beradi, shuningdek, uzun va qisqa tovushlar o‘rtasidagi farqni aniqlaydi.

Keyinchalik, biz ko‘rib chiqish uchun /o:/ - // unlilarini taklif qilamiz. Bu fonemalar, birinchi navbatda, rus tilida unchalik sezilarli darajada namoyon bo‘lmaydigan kuchli yumaloqlik tufayli o‘quvchilar uchun alohida qiyinchiliklar tug‘diradi.

Darsning maqsadi: /o:/, / fonemalarining talaffuzini tuzatish.

Darsning vazifalari:

- /o:/, / unlilarining artikulyatsiyasini tushuntirish va ko‘rsatish;
- o‘quvchilarda mavjud fonetik bilim va ko‘nikmalarni faollashtirishga undash;
- o‘quvchilarning tinglash va talaffuz qobiliyatlarini yaxshilash;
- mashq asosida juft unlilarning artikulyatsiyasini o‘rgatish va mustahkamlash.

Darsning borishi:

1) Artikulyatsiyani ko‘rsatish va tushuntirish (2 min.);

O‘qituvchi /o:/ – // unlilarini alohida talaffuz qiladi.

Keyin o‘qituvchi har bir fonemaning tavsifini beradi va o‘quvchilar e‘tiborini artikulyatsiya xususiyatlariga qaratadi. Uzun unlini /o:/ talaffuz qilishda lablar trubaga tortiladi va kuchli yumaloqlanadi, til orqaga suriladi va o‘rta pozitsiyani egallaydi. Ovoz uzoq vaqt davomida keskin va barqaror talaffuz qilinadi va butun jaranglash vaqtida o‘z xarakterini saqlab qoladi. // bo‘g‘imini aytganda, lablar bo‘shashadi, naychaga cho‘zilmaydi, oval hosil qiladi, til biroz pastga tushadi. Ovoz keskin va tez talaffuz qilinadi, lekin keskin emas.

2) Artikulyatsiya bayoni (3 min.); o‘quvchilar mustaqil ravishda /o:/ - // juft unlilarini alohida talaffuz qiladilar, to‘g‘ri artikulyatsiyani kuzatishga harakat qilishadi va ular orasidagi farqni ko‘rsating, so‘ngra xorda o‘qituvchi so‘zlarning minimal juftlarini takrorlang:

Ofen ['o:fən]	offen [' fən]	Mole [' mo:lə]	Molle [' m lə]
Polen [' po:lən]	Polen [' p lən]	Robe [' xo:bə]	ich robbe [' ɪ b
Schrot [ʃxo:t]	Schrot [ʃxo:t] – ʃɪ t]	Rose [' xo:zə]	Rosse [' ɪ sə]

3) O‘rnatish (5 min.).

So‘ngra, o‘quvchilar mashqlar asosida tinglash va talaffuz qobiliyatlarini o‘ynoqi tarzda mustahkamlaydilar.

5-mashq (qabul qilingan va moslashtirilgan)

Amalga oshirish shakli: individual.

Material: “Bingo” o‘yini uchun kartalar ko‘rinishidagi tarqatma. O‘qituvchi “Bingo” o‘yiniga o‘rganilgan uzun va qisqa fonemalarni o‘z ichiga olgan kartalarni oldindan tayyorlaydi. Har bir o‘quvchi kartalarni oladi. Keyin o‘qituvchi qisqa yoki uzun unilarni o‘z ichiga olgan so‘zlarni nomlaydi. O‘quvchilar quloq orqali so‘zda qanday tovush borligini aniqlashlari va agar u kartada bo‘lsa, uni kesib tashlashlari, bu unli bilan o‘z so‘zlarini o‘ylab topishlari va kiritishlari kerak. Kartadagi barcha fonemalar chizilganda, o‘quvchi “Bingo” deb aytishi kerak va o‘qituvchi uning kartasini tekshiradi. Agar hech qanday xato bo‘lmasa, ya’ni o‘quvchi so‘zlarni to‘g‘ri kiritgan bo‘lsa, u g‘olib bo‘ladi. Keyinchalik, rus tiliga qaraganda kuchliroq yumaloqlik bilan ajralib turadigan /u:/ - // unililarini ko‘rib chiqamiz.

Darsning maqsadi: /u:, / fonemalarining talaffuzini tuzatish.

Darsning vazifalari:

- /u:, / unililarining artikulyatsiyasini tushuntirish va ko‘rsatish;
- o‘quvchilarda mavjud fonetik bilim va ko‘nikmalarni faollashtirishga undash;
- o‘quvchilarning tinglash va talaffuz qobiliyatlarini yaxshilash;
- dars oldidan fonetik qiyinchiliklarni bartaraf etish;
- mashq asosida juft unilarning artikulyatsiyasini o‘rgatish va mustahkamlash.

Darsning borishi;

1) Artikulyatsiyani ko'rsatish va tushuntirish (2 min.);

O'qituvchi avval uzun unlini /u:/, so'ngra ruscha unlini /u/ talaffuz qiladi va o'quvchilardan artikulyatsiyadagi farq nima deb o'ylashlarini so'raydi. O'quvchilar nemis tilidagi tovushning yanada yumaloq va tarang bo'lishiga e'tibor berishlari kerak. Keyin o'qituvchi /u:/ – / / unllilarini ko'rsatadi va ularning artikulyatsiyasining batafsil tavsifini beradi. Uzun unlini /u:/ talaffuz qilganda, lablar /o:/ unlisining artikulyatsiyasi paytida bo'lgani kabi, trubaga cho'ziladi va yumaloqlanadi, ammo bu holda lablar deyarli yopilib, kichik bo'shliqni qoldiradi. Til orqaga suriladi va yuqori pozitsiyani egallaydi.

2) Artikulyatsiya bayoni (3 min.);

O'quvchilar mustaqil ravishda /u:/ - / / unllilarini alohida talaffuz qiladilar, to'g'ri artikulyatsiyani kuzatishga va ular orasidagi farqni ko'rsatishga harakat qilishadi, so'ngra xorda o'qituvchi so'zlarning minimal juftlarini takrorlaydi:

er sucht [zu: xt]	die Sucht [z xt]	Ruhm [ʁu: m]	Rum [ʁ m]
er bucht [bu: xt]	die Bucht [b xt]	Mus [mu:s]	muss [m s]
Buße ['bu:sə]	Busse ['b sə]	Spuk [ʃpu:k]	Spuck [ʃp k]

3) O'rnatish (5 min.).

Ushbu bosqichda biz nafaqat ushbu darsda o'rganilgan unllilarning artikulyatsiyasini birlashtirishni, balki uzunlik-qisqalik printsipiga ko'raqarama-qarshi bo'lgan unllilarning butun guruhini eslashni taklif qilamiz.

Mashq 6 [Reinke, 2014, 30].

O'tkazish shakli: guruh.

Material: Klett derdieDaF portalidan nemis tilini chet tili sifatida o'rgatish uchun materiallar va so'z kartalari bilan labirintli o'yin maydoni ko'rinishidagi tarqatma material. Guruhning har bir a'zosi labirint shaklida o'yin maydoni bo'lgan varaq va so'zlar yozilgan uchta kartani oladi. Dars oldidan fonetik qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun mashqni moslashtirish va dars mavzusi bo'yicha leksik materialdan foydalanish tavsiya etiladi. O'quvchi birinchi

kartadagi soʻzni ovoz chiqarib oʻqiydi, unlining artikulyatsiyasiga eʼtibor beradi. Guruhning qolgan aʼzolari soʻzda qaysi unli tovush borligini quloq bilan aniqlashlari kerak. Agar oʻquvchi uzun unlini eshitsa, u oʻz oʻyin maydonida tegishli “lang” yoʻlini tanlaydi, agar qisqa boʻlsa - “kurz”. Shunday qilib, birinchi oʻquvchi qolgan ikkita kartani ovoz chiqaradi. Guruhning qolgan qismi qaysi chiqishga yetganini aytishi kerak. Masalan, birinchi oʻquvchi soʻzlarni talaffuz qiladi: bieten [ˈbi:tən], Saat [za:t], offen [ˈ fən]. Guruhning qolgan aʼzolari tovushlarni quloq orqali toʻgʻri tanib, “lang”, “lang” va “kurz” yoʻllarini tanlashlari va H (“Tor H”) dan chiqishlari kerak. Guruhdagi har bir ishtirokchi navbatma-navbat uchta kartasini ovoz chiqarib oʻqishi kerak. Oxir-oqibat, eng kam xatoga yoʻl qoʻygan va shunga mos ravishda eng koʻp toʻgʻri chiqishga erishgan kishi gʻolib hisoblanadi. Shunday qilib, oʻquvchilar tinglash va talaffuz qobiliyatlarini yaxshilaydi. Keyinchalik, nemis tilining baʼzi undoshlarining artikulyatsiya xususiyatlarini oʻrganishga oʻtishni taklif qilamiz, bu oʻquvchilar buni qila olmaydi. Eʼtibor bering, garchi bu tovushlarni toʻgʻri aytmalik xorijiy urgʻu yaratishi mumkin. Shunday qilib, keyingi qismda biz intilish yoki intilish bilan tavsiflangan maʼlum bir holatda kar portlovchi undoshlarning artikulyatsiyasini koʻrib chiqamiz: /p, t, k/.

Darsning maqsadi: fonemalarning talaffuzini tuzatish /p, t, k/.

Darsning vazifalari:

- undosh tovushlarning /p, t, k/ artikulyatsiyasining oʻziga xosligini tushuntirish va koʻrsatish;

- /p, t, k/ undoshlari intilish bilan talaffuz qilinadigan pozitsiyalarini oʻrganish;

- oʻquvchilarda mavjud fonetik bilim va koʻnikmalarni faollashtirishga undash;

- mashq asosida undosh tovushlarning artikulyatsiyasini oʻrgatish va mustahkamlash.

Darsning borishi:

1) Tushuntirish (2 min.);

O‘qituvchi o‘quvchilardan jarangsiz undoshlar /p, t, k/ nima birlashtirganini va ularning artikulyatsiyasining o‘ziga xos xususiyati nimada ekanligini so‘raydi. Agar o‘quvchilar javob berishga qiynalsa, o‘qituvchi ularga bu fonemalarning nafas bilan talaffuz qilinishini eslatadi, ya’ni majburiy ekshalasyon, muayyan pozitsiyalarda, ya’ni urg‘uli unli tovushdan oldin so‘zning mutlaq boshida. So‘z oxirida intilish ham mavjud, lekin u o‘zini u qadar kuchli namoyon qilmaydi. Shuni ta’kidlash kerakki, /ʃp, ʃt/ birikmalari istisno bo‘lib, oxirgi undoshda intilish bo‘lmaydi.

2) Artikulyatsiyani ko‘rsatish va o‘rnatish (3 min.);

O‘qituvchi jarangsiz qo‘shimchalarning /p, t, k/ talaffuzini tushuntiradi:

“ /p, t, k/ undoshlarining talaffuzi nafas chiqarish bilan birga keladi, kuchli havo oqimi to‘siqni bir zumda shiddat bilan ochadi va shovqin hosil qiladi. intilishdir”. Keyin o‘qituvchi tovushlarning artikulyatsiyasini namoyish etadi. [p^h], [t^h], [k^h], so‘ngra o‘quvchilar undoshlarni o‘zlaricha, avval alohida, so‘ngra xorda o‘qituvchidan keyin so‘z tarkibida talaffuz qiladilar:

posten [‘p ^h o:stn]	Tante [‘t ^h antə]	kennen [‘k ^h enən]
packen [‘p ^h akən]	Tier [t ^h i:]	Kiste [‘k ^h stə]
Paar [‘p ^h a:ɐ]	Tee [‘p ^h a:ɐ] Tee	[t ^h hren [t ^h e:]k

3) O‘rnatish (5 min.).

7-mashq (qabul qilingan va moslashtirilgan) .

O‘tkazish shakli: juftlik yoki guruh.

Material: shart emas. O‘qituvchi sinfni juftlik yoki guruhlariga ajratadi.

Har bir guruh o‘qituvchi tomonidan tayinlangan fonema (/p, t, k/) bilan boshlanadigan kompaniya yoki mahsulot nomini o‘ylab topishi kerak. Agar nomda bir nechta so‘z bo‘lsa, ularning barchasi kerakli undosh bilan boshlanishi kerak. Ismdan tashqari, har bir o‘quvchi o‘z kompaniyasi yoki mahsulotini tavsiflovchi bitta jumla bilan chiqishi kerak. Keyingi fragmentda oldingi til undoshlarini /t, d, n/ tahlil qilamiz. Rus tilida so‘zlashuvchi talabalar nemis tilidagi bu undoshlarning artikulyatsiyasi o‘z ona tilidagi talaffuz bilan bir xil

deb noto‘g‘ri o‘ylashlari mumkin, ammo farq bor va tilda o‘zini namoyon qiladi. Ushbu undosh tovushlarning artikulyatsiyasini ishlab chiqish va tuzatish uchun material sifatida biz til buramalaridan foydalanishni taklif qilamiz, takroriy takrorlash tufayli ushbu turdagi ish nafaqat artikulyatsiya ko‘nikmalarini samarali rivojlantirishga, balki ravonlik va ravshanlikni rivojlantirishga ham yordam beradi.

Darsning maqsadi: fonemalarning /t, d, n/ talaffuzini tuzatish.

Darsning vazifasi: nemis va rus tillarida til tuzilishidagi farqni tushuntirish;

- undosh tovushlarning artikulyatsiyasini ko‘rsatish /t, d, n/;

- o‘quvchilarda mavjud fonetik bilim va ko‘nikmalarni faollashtirishga undash;

- nutqning ravonligini rivojlantirish;

- til burmalari materialida undosh tovushlarning artikulyatsiyasini o‘rgatish va tuzatish.

Fragmentning borishi:

1) Tushuntirish va ko‘rsatish.

Birinchiidan, o‘qituvchi o‘zbekcha-nemischa undoshlarning juftlarini talaffuz qiladi: /t/ /t/, /d/ - /d/, /n/ - /n/, so‘ngra o‘quvchilardan talaffuzda farq borligini so‘raydi. Agar o‘quvchilar farqni sezmasalar yoki sezishsa, lekin nima ekanligini ayta olmasalar, o‘qituvchi tilning tuzilishidagi farqni mustaqil ravishda tushuntiradi va artikulyatsiyani ko‘rsatadi: O‘zbek tilida undoshlarni / t, d, n / bo‘lakni artikulyatsiya qilishda. bu tishlarga tegadi. Nemischa undosh tovushlarni /t, d, n/ talaffuz qilish uchun tilning uchini alveolalarga, ya’ni yuqori tishlarning orqasida joylashgan tuberkullarga qo‘yish kerak.

2) Artikulyatsiya bayoni (1 min.); O‘quvchilar mustaqil ravishda /t, d, n/ tovushlarini alohida talaffuz qilishga harakat qiladilar, artikulyatsiyaning o‘ziga xos xususiyatlarini kuzatadilar.

3) O‘rnatish (7 min.). 7-mashq Darsdan oldin o‘qituvchi doskaga tilni o‘girib yozadi:

/t/: Trauriger Tiger toastet Tomaten.

/d/: Drei dicke dicke Dichter dichten im dichten Dickicht ein divergentes, dipolares Drama.

/n/: Nie im Leben nadeln Tannen nur im Nebel.

O‘qituvchi birinchi navbatda tilning birinchi buralishini tez sur‘atda talaffuz qiladi, artikulyatsiya va to‘g‘ri ritmni kuzatadi. Shundan so‘ng, o‘qituvchi tilni burishni sinf bilan birgalikda so‘zma-so‘z tahlil qiladi, asta-sekin yangi so‘zlarni qo‘shadi. Shunday qilib, o‘qituvchi birinchi navbatda “Tomaten” deydi, o‘quvchilar undan keyin xorda takrorlaydilar, keyin “Tomaten”, o‘quvchilar yana takrorlaydilar. Ish o‘quvchilar o‘qituvchidan keyin butun til buramasini takrorlamaguncha amalga oshiriladi. Keyin ular yakka tartibda ishlaydilar, tilning burilishini pichirlashda takrorlaydilar va tezlikni asta-sekin tezlashtiradilar, lekin ayni paytda artikulyatsiya va ritmni kuzatadilar. Agar tilni burish kichkina bo‘lsa, unda siz maqsad qo‘yishingiz mumkin uni ketma-ket 5 marta xatosiz talaffuz qiling. Agar tilni burish uzunroq bo‘lsa, vazifa uni iloji boricha tezroq, xatosiz va artikulyatsiyani buzmasdan talaffuz qilish bo‘lishi mumkin. Shunday qilib, barcha uchta til buramalari tushuniladi. Artikulyatsiya ko‘nikmalarini mustahkamlash uchun uy vazifasi sifatida o‘quvchilar har bir guruhdan bitta tilni burish vositasini tanlaydilar va ularni yodlaydilar, tez va xatosiz talaffuz qilishni o‘rganadilar. Tilni burish bo‘yicha ish xuddi sinfdagi kabi, bir so‘zdan boshlanib, butun tilni burish bilan yakunlanadi. - /t/:

Tante Trude tanzt mit Theo Tango, Twist und Tarantella.

Drei tropfnasse traurige Trogträger trugen tiefend Tröge treppauf va treppab. Tuten tut der Nachtwächter. Und wenn er genug getutet hat, tut er seine Tute wieder in den Tutkasten rein. - /d/:

Dicke Nichten dichten im dichten Fichtendickicht. Im dichten Fichtendickicht picken dicke Finken tuchtig.

Der dicke Dachdecker deckte das dicke Dach. Dann trug der dicke Dachdecker die dicke Dame durch den dicken Dreck.

Dann dankte die dicke Dame dem dicken Dachdecker, dass der dicke Dachdecker die dicke Dame durch den dicken Dreck trug. Masalan: - /n/:

Nachbars Kunterbunt Kunterbunt heißt Nachbars Hund.

Nähen Nutten Nonnenkuten, nee Nutten nähen nie. Nonnen nähen Kutten. Norbert nuckelt nur Nudeln.

Mashqlar

1. Eshitgan so‘zingizdan qisqa unli ishtirok etgan so‘zlarni jadvalga joylashtiring!

Meine Tasche ist sehr alt	alt
Ich habe dich oft gesehen.	oft
Mein Land ist sehr schön	Land
Meine Freundin ist sehr klug	klug

2. Cho‘ziq unli ishtirok etgan unlilar qatorini aniqlang.

Ich habe dich am Abend getroffen	Abend
Meine Oma ist 74 Jahre alt.	Oma
Mein Vater ist sehr streng	Vater
Ich habe ein Buch gelesen	habe

3. Gapda necha marta [e] tovushi ochiq bo‘g‘inda ishtirok etgan?

Meine Famiele besteht aus 6 Personen.	3 ta
Wir sind Zwilinge	1 ta
Ich möchte dich am Morgen ins Kinotheater einladen	2 ta
Ich habe dich sehr oft im Market gesehen	3 ta

Mashqlar

1. Quyidagi so‘zlarni talaffuziga e‘tibor berib o‘qing.

[a:]	[a]	[o:]	[o]
Baum	Maan	oben	Onkel
Ahnung	kalt	oder	Front
Maler	bald	Lohn	Flotte
Haare	macht	ohne	Mond

2. Cho‘ziq unli tovushli so‘zlarni bir qatorga, qisqa unli tovushli so‘zlarni bir qatorga, ko‘chirib yozing: bald, Haare, Nase, Ball, Tafel, Flusse, Mutter, ohne, Land, alle, raten, dort, Boot

3. Juft unlilarni o‘qing, cho‘ziq [a:] va qisqa [a] unlilarning so‘z ma‘nosini o‘zgartirishga e‘tibor bering:

Ahnung-anung	Kamm-kam
Aal-all	Staat-stat
Wahnung-wonung	Gast-Gas

4. Juft so‘zlarni o‘qing va cho‘ziq [o:] va qisqa [o] unli tovushlarning so‘z ma‘nolarini o‘zgartirishiga e‘tibor bering.

Ofen-offen	Wohle-wolle
Sohlen-sollen	Boden-Bodden
Wohnen-Wonnen	Rose-Rosse

Mashqlar

1. So‘zlarni birgalikda talaffuz qiling va ularning farqli jihatlarini toping

[f]	[v]	[ts]
Vater	wieder	Ziel
Von	Wind	zwei
Volk	Wetter	zufrieden
Vierzehen	Wald	Zahn
Vorbereiten	Werk	Zunge

Mashqlar

[au]	[ch]-[x]	[ch]-[c]	[ig]-[c]
Auch	acht	ich	richtig
Bau	Tuch	recht	wichtig
Haus	Buch	Töchter	lustig
Auge	machen	euch	fertig
Auto	Sache	Mädchen	fleisig

Mashqlar

1. Portlovchi va sirg'aluvchi ishtirok etgan so'zlarni guruhlariga ajratib chiqing!

[au]	[ch]	[ch]	[ig]
Baumvolle	hoch	spricht	ruhig
Maus	machen	Nichte	lustig
Tauch	noch	Milch	sonnig
Bauch	Buch	nicht	windig

Mashqlar

Zungenbrecher (Tez aytish)

1.	Als Anna abends ass Anna abends Ananas
2.	Auf dem Rasen rasen Hasen, atmen rasselnd durch die Nsen.

Yakunlovchi tajriba-sinov ishlari 2022-2023 o'quv yilida amalga oshirildi. Ushbu tajriba-sinov ishlarining maqsadi tavsiya qilingan mashqlar, texnologiyalarning yutuq va kamchiliklarini aniqlash hamda takomillashtirishdan iborat. Belgilangan maqsaddan kelib chiqqan holda, quyidagi vazifalar amalga oshirildi: tajriba va nazorat sinflari o'quvchilarining

nazorat ishlari va so'rov-javoblari asosida aniqlangan bilim darajalarini taqqoslash va xulosalar chiqarish; ishlab chiqilgan texnologiyalar va mashqlarni yangi tavsiyalar va xulosalar bilan boyitish; o'tkazilgan barcha tajriba-sinov ishlarining umumiy tahlilini ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu bosqichda quyidagii ishlar amalga oshirildi: Yakunlovchi tajriba-sinov bo'yicha 5-, 6- va 7-sinf o'quvchilari o'rtasida nazorat, tekshirishlar olib borildi. Ushbu sinflarda TG va NG. larda nemis tilida fonetik kompetensiyalarni rivojlantirishda ma'qul topilgan mashqlar, usullarni o'quv jarayonida samaradorligini isbotlash yuzasidan tajriba-sinov ishlari amalga oshirildi. Yakunlovchi tajriba-sinov bo'yicha quyidagi jadvalda keltirilgan mashqlar tajriba sinovi uchun bajarildi.

3.3. Tajriba-sinov natijalarining sifat va miqdoriy statistik tahlili

Tajriba-sinov ishlarining miqdoriy tahlillariga o'tsak. Dastlab o'quvchilarda fonetik kompetensiyani shakllanganlik holati muhokama qilinadi. Maktabda A1 darajadagi o'quvchilarga nemis tilining fonetik kompetensiyasini shakllantruvchi mashqlarni amaliyotga tadbiq qilish maqsadida 5-6-7 sinf o'quvchilari jami TG-70 ta, NG-30 tani tashkil qildi, barcha respondentlar soni 100 ta. Shulardan 5-sinf o'quvchilari TG-55 ta, NG-58 ta jami 113 ta, 6-sinf o'quvchilari TG-68 ta, NG-70 ta jami 138 ta, 7-sinf o'quvchilari TG-58 ta, NG-60 ta jami 118 tadan iborat.

TG va NG da fonetik kompetensiyani shakllantirish yuzasidan quyidagi baholash mezonini ishlab chiqildi. O'quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirish, malakalarini nazorat qilishda hamda, tajriba-siniv yakuniy natijalarini chiqarishda ushbu baholash mezonlariga tayanildi. **(1-2-3 jadvallarga qarang).**

1-jadval

Nemis tilida A1 darajadagi o‘quvchilarning fonetik kompetensiyasini
shakllantirish bo‘yicha baholash mezonlari.

Darajalar	Nutqiy kompetensiyani rivojlantirish mezonlari	Til kompetensiyasini rivojlantirish mezonlari
Yuqori daraja (5) baho (86-100%)	Gapirish: Shaxsiy ma’lumotlar, oilasi, maktabi, o‘rganayotgan fanlari haqida dialog va manolog nutqda ishonch bilan og‘zaki nutqda ifodalay olish	Nutqida to‘g‘ri fikrlarni ifodalashda xatosiz gapirish.
O‘rta daraja (4) baho (71-85%)	Gapirish: Shaxsiy ma’lumotlar, oilasi, maktabi, o‘rganayotgan fanlari haqida dialog va manolog nutqda ishonqiramasdan, ikkilanib og‘zaki nutqda ifodalay olish	Nutqida to‘g‘ri fikrlarni ifodalashda xatoliklar bilan gapirish.
Quyi (3) baho (55-70%)	Gapirish: Shaxsiy ma’lumotlar, oilasi, maktabi, o‘rganayotgan fanlari haqida dialog va manolog nutqda o‘ziga ishonmay, fikrlarni ikkilanib og‘zaki nutqda ifodalay olish	Nutqida xatoliklar bilan tushunarsiz qilib gapirish

2-jadval

5-6-7 sinflarda mavjud mashqlar asosida nemis tili fonetik kompetensiyasini
shakllantrishda o‘quvchilarda yuzaga kelgan interferension qiyinchiliklar

Sinflar Mashqlar	Interferension qiyinchiliklar tasnifi
5-sinflar	Qisqa unli ishtirok etgan so‘zlarni jadvalga joylashtirish bo‘yicha; ei, ie, ö, ä, ü, sp, st, sch, ch kabi tovushlarni talaffuz qilishda

	qiyinchiliklar yuzaga keldi.
6-sinflar	Cho‘ziq unli ishtirok etgan so‘zlarni topishda; e tovushi necha marta ochiq bo‘g‘inda ishtirok etganligini aniqlashda; z, s, r, h, eu kabi tovushlarni talaffuz qilishda qiyinchiliklar yuzaga keldi.
7-sinflar	Portlovchi va sirg‘aluvchi ishtirok etgan so‘zlar qatorini aniqlashda; tsch, sp, st va diftonglarni talaffuz qilishda hamda, tez aytishda qiyinchiliklar yuzaga keldi.

3-jadval

5-6-7 sinflarda o‘quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllanganligi bo‘yicha tajriba-sinov ishlaridan keyingi samaradorlik ko‘rsatkichi

Sinflar	Yuqori (5)	O‘rta (4)	Quyi(3)
NG	37	34,1	28,9
TG	51,7	40,4	7,9

NG 5-6-7 sinf o‘quvchilarining fonetik kompetensiyasini shakllanganlik darajasi quyidagicha: 37% (yuqori), 34,1% (o‘rta), 28,9% (quyi), TG o‘quvchilarining ko‘rsatkichi 51,7% (yuqori), 40,4% (o‘rta), 7,9% (quyi) foizlarni tashkil qildi.

III bob yuzasidan xulosalar

1. Amalga oshirilgan tajriba-sinov ishlari tadqiqotchi tomonidan belgilangan talablar asosida tashkil qilindi. Pedagogik tajriba-sinov ishlarini samarali tashkil qilish maqsadida tajriba-sinov obyektlarida o‘qituvchilarga tadqiqot ishi yuzasidan anketa savolnomalar bilan murojaat qilindi.

O'qituvchilarning anketa so'rovnomalariga bergan javoblari tahlil qilindi va umumlashtirildi. O'quvchilarga nemis tili fonetikasini bilish darajasi uchun darsliklar asosida ishlab chiqilgan savollar bilan murojat qilindi, hamda javoblar statistik tahlil qilindi va umumlashtirildi. Bular orqali umumta'lim muassasalarida 5-6-7 sinflarda nemis tili fonetikasini o'qitilish holati bo'yicha dastlabki natijalar olishga erishildi.

2. Tajriba-sinov ishlari uchun har bir sinflardan tajriba guruhleri va nazorat guruhleri tanlab olindi. Tajriba materiali uchun yaratilgan mashqlardan samarali foydalanish uchun tavsiyalar berildi hamda, o'quvchilarning o'rtacha o'zlashtirish natijalari statistik tahlil qilib foiz ko'rsatkichi aniqlab chiqildi. O'tkazilgan tajriba-sinov ishlari natijalari vakolatli muassasalar tomonidan rasmiy ma'lumotnomalar va dalolatnomalarda o'z isbotini topgan

3. Tadqiqot ishi doirasida belgilangan, aniqlashtirilgan prinsiplar asosida tanlangan texnologiyalar hamda, mashqlar orqali tajriba guruhi o'quvchilarida fonetik kompetensiyasini shakllantirishga erishildi. Nazorat guruhi o'quvchilarida ham nemis tili fonetikasini o'rganishga bo'lgan qiziqish sezilarli tarzda paydo bo'ldi, ammo tajriba guruhi boshqa davrlar tilini o'rganishga bo'lgan qiziqish, kommunikatsiyaga kirishish jarayonida kerakli til vositalarini tanlash, fikrlarini uzviy va erkin ifodalay olish malakalari shakllanganligiga guvoh bo'ldik.

Xususan eksperiment ishlarning amaliy natijalarini inobatga olgan tarzda umumta'lim maktablarida 5-6-7 sinflarda nemis tili fonetikasini o'qitishda kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan tavsiyalar ishlab chiqildi. Tajriba-sinov natijasida o'quvchilarning fonetikada yo'l qo'yib kelayotgan xatolari aniqlab olindi va ularni bartaraf qilish uchun fonetik mashqlar berildi. Ushbu mashqlar yordamida ularning fonetik kompetensiyasini shakllantirish yo'lga qo'yildi. Ularning fonetikaga doir bilimlarini tekshirish maqsadida jamoa bilan ishlashlari uchun alohida mashqlar to'plamini ishlab chiqdik. Ushbu mashqlar A1 darajadagi o'quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirish uchun yetarli darajada xizmat qiladi.

XULOSA

Hozirgi vaqtda kommunikativ chegaralarning kengayishi munosabati bilan ogʻzaki nutqning koʻnikmalarini shakllantirish dolzarb boʻlib qolmoqda, chunki chet tilini oʻrgatishning yakuniy maqsadi tashuvchilar bilan ijtimoiy oʻzaro munosabatlarni muvafaqqiyatli amalga oshirishga qodir boʻlgan ikkinchi darajali lingvistik shaxsni shakllantirishdir. Nutqni oʻrgatish, nazariy va amaliy tadqiqodlarning barcha koʻp qirraliligi bilan birga, kamchiliklardan ham holi emasligi barchamizga maʼlum. Oʻtgan yillar tajribasi shuni koʻrsatadiki, nutq yagona davlat imtihonining bir qismi boʻlganida, bitiruvchilar koʻpincha chet tilida ogʻzaki muloqot strategiyasi va taktikasini bilishmaydi yoki kam bilishadi. Ogʻzaki muloqotni faqat muloqot jarayonida oʻrganish mumkinligi mantiqan toʻgʻri keladi, bu oʻqituvchi tomonidan taʼlim jarayonining bir qismi sifatida tashkil etilishi kerak. Har bir muvaffaqiyatli muloqot uchun chet tilida tushunarli talaffuz zarur. Bu nafaqat maʼnoni balki, soʻzlovchi haqida koʻproq narsani bildiradi. Ogʻzaki nutq muloqotning eng muhim jihati boʻlib, bu yerda oʻquvchilarning nemis tilini bilishlari koʻpincha ularning talaffuziga qarab baholanadi. Yaxshi talaffuzga ega oʻquvchilarning grammatikasi xatosiz boʻlsa ham tushunish ossonroq. Boshqa tomondan, aʼlo darajadagi grammatikaga ega oʻquvchining yomon talaffuzi tufayli tushunilmasligi mumkin. Freyzer (2002) fikriga koʻra, talaffuzni tushunish qiyin boʻlgan oʻquvchilar koʻproq tashvishlanadilar, gapirishdan qoʻrqadilar, ijtimoiy izolyatsiyani boshdan kechirishadi yoki ish imkoniyatlari yomonlashadi.

Zamonaviy umumtaʼlim maktabida chet tilini oʻrgatish sharoitida fonetik koʻnikmalarga, asosan, taʼlimning boshlangʻich bosqichida eʼtibor qaratiladi. Shu munosabat bilan fonetika oʻqitish sohasidagi ilmiy izlanishlar asosan boshlangʻich sinflarda fonetik kompetensiyani shakllantirishga bagʻishlangan boʻlsa, taʼlimning yuqori bosqichida shakllangan fonetik koʻnikmalarni yanada moslashtirish va takomillashtirish muammosi toʻliq oʻrganilmagan. Maktablarda nemis tilida oʻquvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantiruvchi mashqlar deyarli yoʻqligi sababli oʻquvchilarning talaffuzi juda susayib bormoqda.

Umumta'lim maktabida nemis tilida A1 darajadagi o'quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirishda amalga oshirilgan tadqiqotda quyidagi natijalarga erishildi.

1. Magistrlik dissertatsiyasi mavzusiga oid dasturiy hujjatlar, CEFR malaka talablari, kompetensiyaviy yondashuvga oid yurtimizdagi me'yoriy hujjatlar, shuningdek, mahaliy va xorijiy olimlarning kompetensiyaviy yondashuv bo'yicha pedagogika, psixologiya va chet til o'qitish metodikasiga oid ilmiy-nazariy g'oyalari hamda, amaldagi darsliklar va o'quv mashqlari o'rganib chiqildi va tegishli ilmiy xulosalar chiqarildi. Olib borilgan tanqidiy tahlillar, izlanishlar belgilangan sinflarda nemis tilida A1 darajadagi o'quvchilarning fonetik kompetensiyasini yetarli darajada shakllanmayotganligi va buning uchun darsliklarda o'quv mashqlar yetarli darajada yo'qligi aniqlandi.

2. Chet til o'qitish metodikasidagi lingvistik, psixologik, pedagogik, metodik prinsiplar aniqlanib 5-6-7 sinflarda nemis tili fonetikasini o'qitishda kompetensiyalarni shakllantiruvchi prinsiplar belgilab olindi. Mazkur prinsiplar asosida nemis tilida A1 darajadagi o'quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirishga xarakat qilindi. Fikrimizcha, talab qilingan kompetensiyalarni rivojlantirishga tegishli muammolar aniqlandi, nazariy va tajriba-sinov ishlari orqali amaliy natijalarga erishildi.

3. 5-6-7 sinflarda nemis tili fonetikasini shakllantirishda zamonaviy talablarga javob beradigan ilmiy-metodik asoslari ishlab chiqildi. Chunonchi, nemis tili o'quv predmetining lingvodidaktik maqomi aniqlandi va uning o'ziga xos xususiyatlari nazariy asoslab berildi. Bir so'z bilan aytganda, belgilangan sinflarda nemis tilida A1 darajadagi o'quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirishga asos bo'ladigan tizim takomillashtirildi. Nemis tili fonetikasini o'rganishda o'quvchilarning til tajribasi ortib borishi va ayrim fonetik hodisalarning interferensiya keltirib chiqarishi tufayli fonetik qoida berishga to'g'ri keladi. Asosan, nemis tili va o'zbek tilida fonetik qoidalarning o'xshashligi bois nemis tili fonetik qoidasi orqali o'quvchilarning fonetik kompetensiyasi ynada shakllantirib borildi.

4. Fonetikani o'qitishdagi yondashuvlar atroflicha tahlil qilinib ular ichida A1 daraajadagi o'quvchilar uchun mos keladigan yondashuv belgilab olindi hamda, o'quvchilar ko'pincha talaffuz qilishda qiynalayotgan tovushlar atroflicha o'rganib chiqildi. Ushbu qiyinchiliklarni aniqlash natijasida o'quv mashqlar o'quvchilarning ijobiy xarakter xususiyatlariga tayanib ruxlantirish, rag'batlantirish, o'quvchilarning avtonom xususiyatlarini rivojlantirish hamda yosh xususiyatlariga oid o'qitish usullarini tanlash, yaxshi o'qitish muhim kabi didaktik, psixologik prinsiplarga tayanildi.

5. 5-6-7 sinf o'quvchilariga amaldagi mashqlar orqali nemis tili fonetik kompetensiyasini shakllantirishga to'sqinlik qiladigan interferensiya holatlari aniqlandi. Mazkur qiyinchiliklar hamda o'quvchilarning yo'l qo'ygan xatolarini oldini olishda, samimiy, xushmuomala bo'lish, o'quvchilarning nemis tili fonetikasini o'rganishda muammolarni qanday yengishni o'rganish kabi lingvistik, psixologik, metodik prinsiplarga tayanildi.

6. 5-6-7 sinflarda qo'llangan rivojlantiruvchi, shakllantiruvchi va takomillashtiruvchi mashqlar o'quvchilarni passiv individdan faol subyektga aylantiradi, dars jarayonida abstrakt tushunchadan jonli mushohadaga yo'naltirildi.

Shuningdek nemis tili fonetikasini o'quvchilarda shakllantirish va interferension qiyinchiliklarni bartaraf etish va xatolarning oldini olishga asos bo'ldi. Tadqiqotimiz natijasiga tayangan holda quyidagi xulosalarga keldim. Birinchidan, fonetik kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish chet tilini o'qitish jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Kommunikativ kompetensiyaning barcha tarkibiy qismlarini rivojlantirish fonetik kompetensiyani shakllanishi uchun sezilarli darajada o'z tasirini ko'rsatadi. Ikkinchidan, nutqning talaffuz tomonini o'rgatishda tabaqalashtirilgan yoki analitik-imitativ usuldan foydalanish tavsiya etiladi, chunki u sizga eng mos keladiganini yaratishga imkon beradi. Har qanday chet tilini o'rganishda biz doim tillarni bir-biri bilan taqqoslab o'rganishimiz tabiiy hol albatta. Tadqiqot davomida nemis ingliz va rus tillarining fonetik tizimlarini qiyoslab o'rganib

ularni bir-birida farqli jihatlarini o'rganib chiqdim. Deyarli bu uchala tilning bir-biri bilan o'xshash ekanligiga guvoh bo'ldim. Biz nemis tilida A1 darjadagi o'quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirishda asosan ular talaffuz qilishda qiynalayotgan va nimalarga xato qilishayotganliklarini aniqlashimiz kerak ekan. Talaffuz xatolarining sabablarini bilmasdan turib biz o'quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantira olmas ekanmiz. Tadqiqot davomida biz talaffuz xatolarining asosiy sabablarini o'rganib chiqdik. Bundan tashqari, fonetikani samarali o'rgatish uchun o'quvchilarning yosh xususiyatlarini ham hisobga olishimiz kerak. Ta'lim faoliyatini tashkil etishda o'quvchilarning avvalo psixologik-pedagogik xususiyatlar tomonidan ko'rib chiqilishi kerak, chunki ushbu xususiyatlar o'quvchilarni to'g'ri yondashuvni tanlashga yordam beradi. Keyingi o'rinda fonetik materialni tanlash tamoyillarini tahlil qilish va maktabda nutqning talaffuz tomonida ishlash usullarini ko'rib chiqqan holda o'quv mashqlar majmuasini tashkil etishimiz lozim. Bular uzunlik-qisqalik tamoyiliga ko'ra unililar, artikulyatsiya xususiyatlari, labllashgan unililar va oldingi unililar, intilish hodisasi, portlovchi undoshlarning talaffuzi va artikulyatsiya paytida tilning xarakati. Bundan tashqari, nemis tilining ritmik va intonatsion xususiyatlari ham alohida e'tiborga loyiqdir. Talaffuz tomonida ishlash metodologiyasiga muvofiq maktabda biz o'quv mashqlari tizimini ishlab chiqdik. Nutqiy ko'nikmalarning hosil bo'lish bosqichlarida shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi va takomillashtiruvchi fonetik mashqlardan biz nemis tili darslarida foydalanishimiz mumkin. Ushbu mashqlar ona tilidan fonetik ko'nikmalarni o'tkazishdan kelib chiqadigan noto'g'ri talaffuzni tuzatishga va ularni oldini olishga qaratilgan desak mubolag'a bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Qarorlari:

1. 19.05.2021 PQ-5117-son O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.

2. 11.08.2017 610-son O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Ta’lim muassasalarida chet tillarini o‘qitishning sifatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori

II. ASOSIY ADABIYOTLAR

1. Аталаева Н.К. Сравнительно-сопоставительный анализ фонетических систем языков, контактирующих в обучении (немецкий, английский, русский, даргинский, аврский) / Н.К. Аталаева // Известия Дагестанского государственного педагогического университета. Психолого-педагогические науки. – Выпуск № 1 (22). – 2013. – 5 с.

2. Азимов Э. Г., Шукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: Издательство ИКАР, 2009. – 448 с.

3. Bagarić V., Mihaljević D.J. Defining Communicative Competence. METODIKA: Vol. 8, br. 14 (1/2007), – P. 94-103.

4. Brown D.H. Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy. – NY.: Longman, 2007. – P.17-18.

5. Боднар С.С. English sounds and intonation / С.С. Боднар, Г.С. Яценко. – Казань, 2013. – 120 с.

6. Бобырь С. Л. Обучение логическому ударению как компонент профессионально-речевой подготовки учителя: Автореф. дис канд. пед. наук. – Киев, 1990. – 18 с.

7. Dieling H., Hirschfeld U. Phonetik lehren und lernen: Fernstudieneinheit 21.– München: Langenscheidt, 2001. – 200 S.

8. Эркакев Э.Т. Бўлажак чет тил муаллими таълимида кўлланадиган таржима машқларининг лингводидактик таснифи. Педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т.ЎзДЖТУ, 2008. – Б.11-12.
9. Евстифеева М.В. Теоретическая фонетика английского языка. Лекции, семинары, упражнения: учеб. пособие / М.В. Евстифеева. – М.: Флинта: Наука, 2012. – 168 с.
10. Fraser H. Teaching Pronunciation: A handbook for teachers and trainers: three frameworks for an integrated approach. – Sydney: TAFE NSW, Access Division, 2001. – 109 p.
11. Гальскова Н. Д. Современная методика обучения иностранным языкам: Пособие для учителя. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: АРКТИ, 2003. – 192 с.
12. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика: Учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений / Н. Д. Гальскова, Н. И.Гез. – 3-е изд., стер. – М.: Академия, 2006. – 336 с.
13. Гончарова Н. М. Формирование иноязычной фонетикофонологической компетенции у студентов-лингвистов: на материале английского языка: Автореф. дис.канд. пед. наук. – Ставрополь, 2006. – 23 с.
14. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика: Учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений / Н. Д. Гальскова, Н. И.Гез. – 3-е изд., стер. – М.: Академия, 2006. – 336 с.
15. Голубев А.П. Сравнительная фонетика английского, немецкого и французского языков / А.П. Голубев, И.Б. Смирнова – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 208 с.
16. И. Д. Салистра. Очерки методобучения иностранным языкам. Система упражнений и система занятий. — М: Высшаяшкола, 1966. — 40-бет.

17. Jalolov J.J. Chet til o‘qitish metodikasi: chet tillar oliy o‘quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. – T. O‘qituvchi, 2012. 400- b.
18. Jones R. Beyond „Listen and Repeat“: Pronunciation Teaching Materials and Theories of Second Language Acquisition // J. Richards, & W. Renandya, Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – P. 178-187.
19. Kelly G. How to Teach Pronunciation. – England: Pearson Education, 2001. – 160 p.
20. Крутецкий, В. А. Основы педагогической психологии / В. А. Крутецкий. – М.: «Просвещение», 1972. – 255 с.
21. Canale S., Swain M. Theoretical base of communicative approaches to second language teaching and testing. –UK.: Oxford University Press, 2002. – 48 p.
22. Cameron L. Teaching Languages to Young Learners. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 21-p.
23. Lado R. Linguistics across Cultures: Applied Linguistics for Language Teachers. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1957. – 141 p.
24. Мухиддинова Х.С. Таълим босқичларида ўзбек тили ўқитилиши узлуксизлигини таъминлашнинг илмий-методик асосларини такомиллаштириш. Пед.фан. докт. дисс. автореф... – Т.: 2011. –Б.90.
25. Мандель Б. Р. Возрастная психология: Учебное пособие / Б. Р. Мандель. – М.: ИНФРА-М, 2021. – 338 с.
26. Puntambekar S., Hübscher R. Tools for Scaffolding Students in a Complex Learning Environment: What Have We Gained and What Have We Missed? Educational psychologist: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. 2005. 40(1), 1–
27. Педагогическая психология: Учебное пособие / под ред. Л. А. Редуш, А. В. Орловой. – СПб: Питер, 2016. – 416 с.
28. Parveva T., Motiejunaite A., Noorani S., Riihelainen J. Structural Indicators for Monitoring Education and Training Systems in Europe 2016. Eurydice Background Report to the Education and Training Monitor. Brussels. European

- Commission. Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, 2016. – p. 14-18.
29. Rogić I. Vermittlung von Aussprache im DaF-Unterricht mit dem Schwerpunkt auf Vokalquantität, Wortakzent und Intonation: Diploma Thesis. – Zagreb, 2017. – 68 S.
30. Reinke K., Hirschfield U. 44 Aussprachespiele. Deutsch als Fremdsprache. – Stuttgart: Ernst Klett Sprachen, 2014. – 168 S.
31. Richards J.C., Rodgers Th.S. Approaches and Methods in Language Teaching. – NY.: Cambridge University Press, 2009. – p. 19
32. Richards J. C. A non-contrastive approach to error analysis // English Language Teaching Journal. – Oxford: Oxford University Press, 1971. – 25 (3) – P. 204-219
33. Selinker L. Interlanguage // International Review of Applied Linguistics. Berlin: De Gruyter Mouton, 1972. – 10:3 – P. 209-231.
34. Саттаров Т.Қ. Формирование профессиональных умений будущего учителя иностранного языка на практических занятиях по специальности (на материале английского языка) Авторефер. дис...докт. пед. наук. –Т.: 2000. – С.
35. Скурихина Я.А. Сравнительный анализ фонем русского и английского языков / Я.А. Скурихина, Ф.Ф. Якупова, С.С. Боднар // Сборник научных трудов ОПиВКН ИМОИиВ К(П)ФУ «Terra Linguae et Reliquiae». – 2014. – С. 194–197. Bagarić V., Mihaljević D.J. Defining Communicative Competence. METODIKA: Vol. 8, br. 14 (1/2007), – P. 94-103.
36. Соловова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций: Пособие для студентов пед. вузов и учителей / Е. Н. Соловова. – 4-е изд. – М.: Просвещение, 2006. – 239 с.
37. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / Пер. с нем. А. А. Холодовича; Под ред. С. Д. Кацнельсона. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 352 с.

38. Убайдуллаев Ш.Н. Касб-хунар коллежи ўқувчиларига маданиятлараро мулоқотни ўргатиш (немис тили материалида): Пед. фан. ном. дис. – Т. ЎзДЖТУ, 2008. - Б. 88-89.
39. Вишневская Е. М. Структура и содержание англоязычной фонетической компетенции студентов // Вестник ТГУ. – Тамбов, 2013. – №2 (118). – С. 37-42.
40. В. Ф. Занглигер. Формирование иноязычного фонематического слуха на начальном этапе обучения английскому языку в средней школе: Канд. дисс. — М., 1967; G. E. Hutter. Children's Evaluations of their Own Articulation of Selected Sounds. Ohio State University, 1966.
41. Хошимова Д.Ў. Лингводидактические основы изучения лагун в контексте современного функционирования русского языка и межязыковых взаимодействий: Дисс. ... д-ра. пед. наук. – Т., 2007. – 209 с.
42. Хомутова А. А. Формирование фонетической компетенции на основе мультимедиа (английский язык, языковой вуз): Автореф. дис канд. пед. наук. – Тамбов, 2007. – 21 с.
43. Хомутова А. А. Фонетическая компетенция: структура, содержание // Вестник ЮУрГУ. Серия: Лингвистика. – Челябинск, 2013. – №2. – С. 71-77
44. Хомутова А. А. Формирование фонетической компетенции на основе мультимедиа (английский язык, языковой вуз): Автореф. дис.канд. пед. наук. – Тамбов, 2007. – 21 с.
45. Chomsky N., Halle M. The sound pattern of English. – New York: Harper & Row, Publishers, 1968. – 470 p.Н. Методика обучения речевому общению на иностранном языке: Учебное пособие для преподавателей и студентов языковых вузов. / А. Н. Щукин. – М.: ИКАР, 2011. – 454 с.
46. Зимняя, И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе. / И. А. Зимняя. – М.: Просвещение, 1991. – 222 с.
47. Зимняя И. А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. – 2-е изд., доп., испр. и перераб. – М.: Логос, 2000. – 384 с.

48. Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам. Теория и практика. – М.: Филоматис, 2006. – С. 96-97.

49. Щукин А. Н. Методика обучения речевому общению на иностранном языке: Учебное пособие для преподавателей и студентов языковых вузов. / А. Н. Щукин. – М.: ИКАР, 2011. – 454 с. Шедевры немецкой поэзии: парал. текст на нем. и рус. яз.: учебное пособие; пер. с нем. – М.: Эксмо, 2012. – 128 с.

III. Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Божович Е.Д. Развитие языковой компетенции школьников: проблемы и подходы // Вопр. психол. 1998. № 4. –С. 70-78.

2. Демченкова С.А. Основные подходы к трактовке понятие «Компетенция», «Компетентность» зарубежом и их содержательное наполнение. Вестник ТГПУ: 2011, 13 (115). –С. 243. Хуторской А.В. Компетентностный подход в обучении. Научно-методическое пособие. – М.: Издательство «Эйдос»: 2013. – С.73.

3. Хошимов Ў., Ёқубов И., “Инглиз тили ўқитиш методикаси”. Олий ўқув юртларнинг бакалаврлари учун ўқув қўлланма (қайта нашр қилинган). Шарқ. –Т.: 2003. –Б. 301. 21-бет.

4. Хошимова Д.Ў. Создание и использование электронного мультимедийного учебного пособия при обучении русскому языку. Монография. ТДЮИ. –Т.: 2009. –С. 130

Termiz davlat universiteti Xorijiy filologiya fakulteti Roman-german tillar
kafedrasi Lingvistika (Nemis tili) mutaxassisligi 2-bosqich magistranti
Axmedova Adolat Ravshan qizining "Nemis tilida A1 darajadagi
o'quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirish" nomli magistrlik
dissertatsiyasiga ilmiy raxbar

XULOSASI

Axmedova Adolat Ravshan qizining "Nemis tilida A1 darajadagi o'quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirish" nomli magistrlik dissertatsiyasi o'quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirishga bag'ishlangan.

- Dissertatsiya kirish, uchta bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

- Tadqiqotning kirish qismida mavzuning dolzarbligi, maqsad va vazfalari, obykti va predmeti, ilmiy yangiligi, tadqiqotning asosiy masalalari va farazlari, tadqiqot mavzusi bo'yicha adabiyotlar sharxi (tahlili), tadqiqotda qo'llanilgan metodikaning tavsifi, tadqiqot natijalarining nazariy va amaliy ahamiyati, ish tuzilmasining tavsifi va amaliy natijalari yoritilgan.

- Ishning birinchi bobi fonetik kompetensiyaning nazariy jihatlariga bag'ishlangan. Adolat Axmedova tadqiqotda xorij va o'zbek tilshunoslarining nazariy manbalariga murojaat qilib, fonetik kompetensiyaning tilshunoslikdagi o'rnini ochib beradi hamda mamlakatimizda nemis tilida o'quvchilarning fonetik kompetensiyasi yetarli darajada shakllanmayotganliklari, ularni shakllantirish uchun samarali o'quv mashqlar to'plami ishlab chiqilmaganligi bugungi kunning dolzarb muammolari ekanligini asoslab beradi.

- Dissertatsiyaning ikkinchi bobi maktablarda nemis tili fonetikasini o'qitish metodikasiga bag'ishlanadi. Tadqiqotchi bu bobda maktablarda fonetikani o'qitish metodikasining turli xil usullari xususida fikr yuritadi. Shuningdek u maktabda o'quvchilarning talaffuz xatolarini yoritib beradi.

- Tadqiqotning uchinchi bobi nemis fonetik kompetensiyasini kommunikativ yondashuv asosida shakllantirish metodikasiga bag'ishlangan. Tadqiqot doirasida fonetik kompetensiyani shakllantiruvchi metodlar atroflicha chuqur o'rganib chiqilgan. Tinglash va talaffuz qilishga doir mashqlar majmuasi keltirilgan. Nemischa talaffuzi qiyint bo'lgan tovushlar o'rganib chiqilgan hamda ushbu tovushlar yuzasidan mashqlar keltirib o'tilgan.

- Umuman olganda Axmedova Adolat Ravshan qizining "Nemis tilida A1 darajadagi o'quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirish" nomi magistrlik dissertatsiyasi ilmiy tilda ravon yozilgan. Dissertatsiya "Magistratura to'g'risida"gi nizom talablariga mos shakllantirilgan, xar bir bob xulosalangan va umumiy xulosa boblardan olingan xulosalar asosida aniq bayon etilgan. Ish plagiatdan o'tgan. Mazkur dissertatsiyani himoyaga tavsiya etaman.

O'zMU, Xalqaro aloqalar bo'yicha
prorektor

f.f.d., prof. R. Shirinova

Termiz davlat universiteti Xorijiy filologiya fakulteti Lingvistika(nemis tili)
mutaxassisligi bitiruvchi magistranti Axmedova Adolatning "Nemis tilida A1
darajadagi o'quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirish"
mavzusidagi magistrlik dissertatsiya ishiga
TAQRIZ

Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida global nemis tilida A1 darajadagi o'quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirishda axbarot texnologiyalaridan foydalanib tashkil qilish bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda. Xususan, CEFR malaka talablari bo'yicha o'quvchilarga nemis tilini o'qitishda fonetik kompetensiyasini shakllantirish, zamonaviy o'qitish usullarini mustqail tanlash hamda, fonetik kompetensiyani shakllantiruvchi mashqlardan foydalanishning lingvodidaktik ta'minotini takomillashtirishga oid ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu nuqtai nazardan ham mazkur magistrlik dissertatsiyasi mavzusi dolzarb hisoblanadi.

Axmedova Adolatning Nemis tilida A1 darajadagi o'quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirish mavzusidagi dissertatsiya ishi kirish, uch bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'xatidan iborat. Tadqiqotning maqsad va vazifalari, rejasi, ilmiy yangiligi, xulosalar uzviy va izchil tizimlilikka ega. Magistrlik dissertatsiyasining birinchi bobi tadqiqot mavzusiga doir nazariyalarning tanqidiy tahlili yoritib berilgan. Ilmiy uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish natijasida fonetikani o'qitishning uchta yondashuvi akustik, artikulyatsion va differensial turlarini va ularning bir-biridan farqli jihatlari qiyoslab o'rganib chiqilgan. Fonetikani o'qitishdagi uchta yondashuv haqida ko'plab olimlarning turlicha nazariyalari taqqoslangan va ularning chet tilini o'rgatishda nima vazifalarni bajarishi haqida ma'lumotlar berib borilgan.

Dissertatsiyaning ikkinchi bobida nemis tili fonetikasini o'qitish metodikasi hamda bayoni haqida ma'lumot berilgan. Maktabda nemis tili fonetikasini o'qitish metodikasi hamda maktabda nutqning talaffuz tomonida ishlash usullari haqida ma'lumotlar berilgan. Nemis tili fonetikasini o'qitishdagi qiyinchiliklar atroflicha chuqur o'rganib chiqilgan. O'quvchilarning talaffuz qilishida yo'l qo'yayotgan xatolari yoritilib berilgan. Keyin esa nemis tili

fonetikasini o'rganishda o'quvchilarning psixologik-pedagogik xususiyatlari haqida so'z yuritilgan.

Dissertatsiyaning uchinchi bobida nemis tili fonetik kompetensiyasini kommunikativ yondashuv asosida shakllantirish va tajriba-sinov o'tkazish metodikasi haqida fikrlar keltirilgan. Fonetik kompetensiyani shakllantirishda mashqlar va ulardan foydalaninshning samarali tomonlari statistik tahlil qilib berilgan. Eshitish va talaffuz qobiliyatini shakllantiruvchi mashqlardan namunalar keltirib o'tilgan.

Dissertatsiyada yuqorida aytilgan yutuqlar bilan bir qatorda kamchiliklarni ham uchratishimiz mumkin. Jumladan,

1. Birinchi paragrafda tahlil qilinayotgan mavzu yuzasidan tilshunos olimlar fikrlari ketma ket berilgan, tadqiqotchi nuqtai nazari ko'zga tashlanmaydi. Ushbu yondashuvlarga tadqiqotchi o'z nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda kengroq munosabat bildirishi lozim.

2. Dissertatsiya matnida tuzatish mumkin bo'lgan ayrim orfografik kamchiliklar uchraydi.

Xulosa qilib aytganda, mavjud kamchiliklar tadqiqot ishining ilmiy qiymatiga sa'lbiy ta'sir qilmaydi. Axmedova Adolatning magistrlik dissertatsiyasi reja asosida ketma-ket reja asosida yoritilgan, yozilish sifati, hajmi, dissertatsiya mavzusi va yoritilish magistrlik dissertatsiyasiga qo'yilgan yozish talablarga mos kelganligi uchun himoya qilishga tavsiya qilaman.

TerDU O'zbek tilshunosligi kafedrasining
katta o'qituvchisi f.f.f.d. (PhD), dots. M.A. Xolova

M.A. Xolova

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI MAGISTRATURA BO'LIMI

70230101 Lingvistik (nemis tili)

MUTAXASSISLIGI 2-BOSQICH MAGISTRANTINING

MAGISTRLIK DISSERTATSIYASINING DASTLABKI HIMOYASINING
sonli BAYONNOMASIDAN KO'CHIRMA

"26" may 2023 y

Termiz shahri

Yig'ilish raisi: Imamova U.M.

Yig'ilish kotibi: Ergasheva F.B.

Qatnashdilar: kafedraning barcha professor-o'qituvchilari, 2-kurs magistrantlari hamda ularning ilmiy rahbarlari.

Kun tartibida:

70230101 Lingvistik (nemis tili)

2-kurs magistrantining magistrlik dissertatsiyasi ishlarining dastlabki himoyasi to'g'risida.

Kafedra mudiri Imamova U.M. yig'ilish qatnashchilariga 2-kurs magistrantining magistrlik dissertatsiyasi dastlabki himoyasiga barcha tayyor ekanligini aytib, reglament har bir ma'ruzachiga 10 daqiqa berilishini qayd etib o'tdi.

1. 70230101 - Lingvistik (nemis tili)

magistratura mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Axmedova Adolat Ravshan qizi ning

"Nemis tilida A1 darajadagi o'quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirish

_____ mavzusidagi magistrlik dissertatsiyasi dastlabki himoyasida magistr tomonidan mavzu atroflicha ochib berildi. Mavzu bo'yicha o'tkazilgan ilmiy tadqiqot ishi, tajribalar va natijalar tahlili yakuniga yetkazilgan. Ilmiy rahbar ff.d. prof. Shirinova R.H. tomonidan ijobiy xulosa berilgan. Mazkur dissertatsiya ishiga tashqi taqrizchi dotent Kurbonova G. hamda ichki taqrizchi dotent Kholova M.A. tomonidan ijobiy taqriz berilgan. Muhokamada berilgan savollarga magistrantning javoblari yetarli bo'ldi. Ishda ko'rsatilgan kamchiliklarni yakuniy himoyagacha bartaraf etish vazifasi berildi. Dissertatsiya himoyaga tavsiya etildi.

KAFEDRA YIG'ILISHI QAROR QILADI:

1. 70230101 - Lingvistik (nemis tili)

magistratura mutaxassisligi 2-kurs magistranti Axmedova Adolat ning

Nemis tilida A1 darajadagi o'quvchilarning fonetik kompetensiyasini shakllantirish

_____ mavzusidagi dissertatsiyasi bajarilishi yobiy deb hisoblansin va keyingi bosqichga tavsiya etilsin.

Yig'ilish raisi:

Yig'ilish kotibi:

Imamova U.M.
Ergasheva F.B.

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI MAGISTRATURA BO'LIMI
70230101 *lingvistik (nemis tili)*
MUTAXASSISLIGI
BO'YICHA BITIRUVCHI 2-KURS MAGISTRNING MAGISTRLIK
DISSERTATSIYASI ISHLARI TAVSIYALARINI O'QUV JARAYONLARIGA
QO'LLANISHI BO'YICHA

DALOLATNOMA

Termiz shahri.

2023 yil « 10 » *yan*

Magistr *Axmedova Adolat Ravshan qizi* ning
(familiyasi, ismi, otasining ismi)
Nemis tilida A1 darajadagi o'quschilarning
(ishi mavzusi)
fonetik kompetensiyasini shakllantirish

Ilmiy rahbari: *f.p.d. prof. Shirinova R. JL.*

Magistrlik dissertatsiyasi ishining asosiy natijalari boblar va paragraflar bo'yicha betlari ko'rsatilgan holda fanning ma'ruza matnlarida, amaliy mashg'ulotlar bo'yicha masalalar to'plamlarida, laboratoriya, kompyuter ishlarida hamda magistrlik dissertatsiyalarda yoki keys stadilar tayyorlashda foydalanishini aniq ko'rsatish kerak.

1. Ma'ruza matnlarida (betlarini ko'rsating): *I BOB 1.1 § 7 - beti*

umumiy filshunoslik fanida ma'ruza matnlarida

2. Amaliy mashg'ulotlar bo'yicha masalalar to'plamlarida (betlarini ko'rsating): *III BOB 3.1 § 43 - beti* *o'qish va*

yo'zish fanlarida amaliy mashg'ulotlarida

3. Laboratoriya va kompyuter ishlarida (betlarini ko'rsating) *III BOB 3.2 § 65 - betida* *multime-*

diya vositalari orqali foydalanishda

4. Keys stadilarda (betlarini ko'rsating): *3.2 § III BOB 46 - betida*

Bingo metodini qo'llanilsa bo'ladi

5. Magistrlik dissertatsiyalarda (betlarini ko'rsating):

I - III BOB 7-25 hamda 43-48 betlarida

Komissiya raisi *Sh. Kenjaboyev*

A'zolari: 1. *A.E. Rudoygulov*

2. *R. Sh. Raydarova*

3. *Sh. N. Begashova*

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

Magistratura bo'limi

90230101 Lingvistika (nemis tili)

mutaxassisligi

Magistrant Axmedova Adolat Ravshan qizi ning
Nemis tilida A1 darajadagi o'quschilarning
fonetik kompetensiyasini shakllantirish

mavzusida magistrlik dissertatsiyasi ishiga DAK ning

XULOSASI

Termiz davlat universiteti DAK tomonidan Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi MD ni bajarish haqida 12.12.2018 yil 1963-2-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining Yakuniy Davlat Attestatsiyasi to'g'risidagi Nizomga asosan quyidagilari aniqladi:

Magistrlik dissertatsiyasini baholash mezonlari

№	Baholash mezonlari	Maksimal ball	Magistrant to'plagan ball
1	Mavzuning dolzarbligi asoslanganligi	Maksimal (10 ball)	8
	Dolzarblik mavzu bo'yicha jahondagi amaliyot, dunyo miqyosidagi ilmiy ishlar va mamlakatimizdagi ustuvor yo'nalishlarga mosligini ochib bergan holga asoslangan	9-10 ball	8
	Ilmiy ishlar vositasida asoslangan	7-8 ball	
	Dolzarblikni yozishda mavzudan chetga chiqilgan	6 ball	
	Dolzarbligi qisman yoritilgan yoki yoritib berilmagan	0-5 ball	
2	Mavzuning davlat va universitet grant dasturi asosida yoki dolzarb muammolar bo'yicha tanlanganligi	Maksimal (8 ball)	7
	Davlat dasturiga kirgan	8 ball	7
	Grant loyihasi bo'yicha	7 ball	
	Termiz davlat univaersiteti dasturi bo'yicha	6 ball	
	Boshqa dolzarb muammolar bo'yicha	5 ball	
	Mavzuning davlat va universitet grant dasturi asosida yoki dolzarb muammolar bo'yicha tanlanilmagan	0-4 ball	
3	Kirish qismining to'g'ri rasmiylashtirilganligi	Maksimal (7 ball)	7

	Magistratura to'g'risidagi Nizom talablari asosida to'g'ri rasmiylashtirilgan	7 ball	7
	Magistratura to'g'risidagi Nizomga mos lekin kichik hatoliklar uchraydi	5-6 ball	
	Kirish qismini Magistratura to'g'risidagi Nizom talablariga mos lekin to'g'ri yozilishida xatoliklarga yo'l qo'yilgan	4 ball	
	Kirish qismini Magistratura to'g'risidagi Nizom talablariga mos kelmaydi va to'g'ri yozilishida xatoliklarga yo'l qo'yilgan	0-3 ball	
4	MD ning hajmi va matning talab bo'yicha rasmiylashtirilganligi	Maksimal (5 ball)	5
	Talabga javob beradi.	5 ball	5
	Talabga qisman javob beradi	4 ball	
	Talabdan chetga chiqish holatlari mavjud	3 ball	
	MD talab darajasida rasmiylashtirilmagan	0-2 ball	
5	MD bajarishda ilmiy tekshirish metodlaridan foydalanganlik darajasi:	Maksimal (8 ball)	7
	To'liq foydalanilgan	8 ball	
	Qisman foydalanilgan	6-7 ball	7
	Yetarli emas	5 ball	
	Qisman foydalanilgan yoki foydalanilmagan	0-4 ball	
6	Olingan natijalarning yangiligi va ishonchlilik darajasi	Maksimal (8 ball)	6
	Olingan natijalar yangi	8 ball	
	Olingan natijalar eskirgan	6-7 ball	6
	Natija to'la ishonchli emas	5 ball	
	Natija olinmagan yoki to'liq oxiriga yetmagan	0-4 ball	
7	MD ning xulosa qismida tavsiyalar keltirilganligi	Maksimal (6 ball)	5
	Bevosita ishlab chiqarishga tavsiyalar berilgan	6 ball	
	Bir maqsadga yo'naltirilgan tavsiyalar berilgan	5 ball	5
	Har xil maqsadga yo'naltirilgan tavsiya keltirilgan	4 ball	
	Qisman tavsiyalar keltirilgan yoki umuman keltirilmagan	0-3 ball	
8	Tadqiqot mavzusiga taalluqli boshqa manbalarda keltirilgan nazariy, amaliy va empirik tadqiqotlar natijalarining tanqidiy tahlili	Maksimal (8 ball)	7
	Ilmiy tadqiqot ishlari, dissertatsiya, monografiya, ilmiy maqola va tezislar, tahlil qilingan	8 ball	
	Faqat darslik ma'ruza matnlari, o'quv-qo'llanma va ma'lumotlar tahlil qilingan	6-7 ball	7
	Qisman tahlillar keltirilgan	5 ball	
	Ishonchliligi past tahlillar keltirilgan yoki umuman tahlillar keltirilmagan	0-4 ball	

9	Tadqiqot metodikasi va ishning amaliy qismi bayoni	Maksimal (8 ball)	8
	Tadqiqot metodikasi va ishning amaliy qismi bayoni to'liq yoritilgan	8 ball	8
	Tadqiqot metodikasi va ishning amaliy qismi bayoni yoritilgan lekin chizmalar asosida ko'rsatilmagan	6-7 ball	
	Tadqiqot metodikasi va ishning amaliy qismi bayoni qisman yoritilgan	5 ball	
	Tadqiqot metodikasi to'g'ri ochib berilmagan yoki umuman keltirilmagan	0-4 ball	
10	Adabiyotlardan foydalanganlik darajasi:	Maksimal (6 ball)	6
	Ilmiy-amaliy jurnallar, monografiya, yetakchi olimlar asarlari, dissertatsiya va avtoreferatlardan to'la foydalanganligi	5-6 ball	6
	Faqat darslik ma'ruza matnlari, o'quv-qo'llanma va ma'lumotlardangina foydalanilgan	4 ball	
	Adabiyotlardan foydalanganlik darajasi past	0-3	
11	Bitiruvchining ma'ruzasiga baho:	Maksimal (10 ball)	9
	A'lo	10 ball	9
	Yaxshi	7 ball	
	Qoniqarli	6 ball	
	Qoniqarsiz	0-5 ball	
12	Berilgan savollarga javoblari:	Maksimal (8 ball)	8
	To'liq	8 ball	8
	O'rta	6 ball	
	Qoniqarli	4 ball	
	Qoniqarsiz	0-3 ball	
13	MD ning ichki va tashqi taqrizchi tomonidan baholanishi:	Maksimal (8 ball)	7
	A'lo	7 ball	7
	Yaxshi	6 ball	
	Qoniqarli	5 ball	
	Qoniqarsiz	0-4 ball	
	MD ga qo'yilgan yakuniy ball	Jami 100 ball	90

DAK raisi:

Yuf

A'zolari:

~~*[Signature]*~~

fish

Sh. Kenjaboyev

~~*A. E. Rudoygulov*~~

fish

~~*R. Sh. Kaydarova*~~

fish

Sh. N. Begashev

fish

fish

fish

fish

fish

(MO')

Sana "10" iyun 2023 yil

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

Davlat attestatsiya komissiyasining yig'ilishi

BAYONNOMASI

Magistrant Axmedova Adolat Ravshan qizi «10» yun 2023 y.
Nemis tilida A1 darajadagi o'quschilarning
fonetik kompetensiyasini shakllentirish

mavzudagi magistrlik dissertatsiyasi ishini ko'rib chiqish bo'yicha.

Qatnashganlar:

DAK raisi

DAK a'zolari

Kenjaboyev Sh

Rudoyqulov A.E.

Raydarova R. Sh.

Begashova Sh. N.

Magistrlik dissertatsiyasi

Ilmiy rahbar

Ilmiy maslahatchisi

f.f.d. prof. Shirinova R. H.

DAKga quyidagi hujjatlar taqdim qilingan:

1. Magistrant Axmedova Adolat Ravshan qizining o'quv rejadagi fanlarni topshirganligi haqida magistratura bo'limining 2023 yil 3-iyunda bergan ma'lumotnomasi.
2. Magistrlik dissertatsiyasi ish 71 varaq hajmda bajarilgan.
3. Ilmiy rahbar xulosasi
4. Ichki taqrizchi taqrizi
5. Tashqi taqrizchi taqrizi
6. Plagiat ma'lumotnomasi
7. Magistrlik dissertatsiyasi ishning qisqacha annotatsiya o'ibel tilda yozilgan.

8. Maqola va tezislar nusxasi

9. Malumotlarning elektron nusxasi saqlangan CD disk

Magistrlik dissertatsiyasi ishning bajarilishi bo'yicha talaba bergan axborotdan so'ng 5 minut davomida magistrga ushbu savollar berildi:

1. Verner qonuni haqida ma'lumot berino?
2. Tadqiqot natijasi haqida ma'lumot berino?
- 3.

4. _____

5. _____

DAK qarori

Magistrant Axmedova Adolat Ravshan gizi
Magistrlik dissertatsiyasini 90 ballga bajardi va himoya qildi.

Magistrant Axmedova Adolat Ravshan gizi ga Lingvistik (nemis tili) mutaxassisligi bo'yicha Magistr darajasi berilib, namunadagi diplom yozilsin.

Quyidagilar

alohida

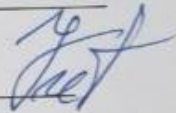
ta'kidlab

o'tilsin

DAK raisi

Kenjaboyev Sh

(F.F.Sh., imzo)

A'zolar:

Rudoyqulov A. E.
Raydarova R. Sh.
Bezashveva Sh. N.

DAK kotibi:

Ergasheva F. B.

